

6.8. Σχολικές τελετές

Στα σύγχρονα έθνη-κράτη το εκπαιδευτικό σύστημα παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας. Σε αυτή τη διαδικασία συμβάλλουν οι τελετές, τα σύμβολα, οι εθνικές επέτειοι, οι συμβολικές χρονολογίες, ενώ καθοριστικό ρόλο παίζει η γλώσσα ως κατεξοχήν στοιχείο που αποδεικνύει το ανήκειν στον συγκεκριμένο (εθνικό) πολιτισμό (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997). Βέβαια οι ποικίλες εθνικές επέτειοι, μέσα στις οποίες εξέχουσα θέση κατέχουν οι σχολικές τελετές, κάθε άλλο παρά ιδεολογικά ουδέτερες και πολιτικά αδιάφορες μπορούν να χαρακτηριστούν. Οι τελετές αυτές, από τότε ακόμη που πρωτοεμφανίστηκαν, αποτελούν έκφραση της χειραγώγησης της μνήμης και ένα από τα βασικά πεδία σύγκρουσης μεταξύ μνήμης και λογοκρισίας, ιστορίας και μύθου. (Le Goff, 1998)

Στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, το περιεχόμενο και η δομή των σχολικών τελετών (ποια γλώσσα και σε τι έκταση χρησιμοποιείται, τι διάκοσμος επιλέγεται και για πόσο διάστημα παραμένει αναρτημένος κ.λ.π.) απασχολεί ιδιαίτερα όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Δεδομένου μάλιστα ότι όλες οι πλευρές αναγνωρίζουν πως οι συγκεκριμένες τελετές αποσκοπούν στην καλλιέργεια της εθνικής υπαγωγής και στην δημιουργία ή τόνωση των εθνικών δεσμών αλλά, στην περίπτωση της Θράκης, και της μειονοτικής θέσης/σχέσης,³³³ ο τρόπος οργάνωσης και το περιεχόμενο των σχολικών γιορτών αποτελεί συστηματικά αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ των «αντιπάλων» πλευρών που κατά καιρούς και μπορεί να αλλά ζουν σχήμα και σύνθεση αλλά διαφοροποιούνται κυρίως ως προς το ότι αποτελούν, αντίστοιχα, φορείς του τουρκικού και του ελληνικού εθνικισμού.

Σχολικές γιορτές

Από τις αρχές της περιόδου που μελετάμε καθίσταται σαφές ότι ένα από τα βασικά μελήματα της διοίκησης είναι ο αυστηρός έλεγχος των όσων ακούγονται κατά την διάρκεια των (εθνικών κυρίως) γιορτών στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης.³³⁴

³³³ Εκτενή αναφορά στις σχολικές τελετές και διερεύνηση των (πολιτικών) συνόρων που χαράσσουν και του ρόλου που παίζουν στην κατασκευή της ταυτότητας των υποκειμένων στο μειονοτικό σχολείο στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα κάνει ο Σγατζός, 2005.

³³⁴ Η Γενική Διοίκηση Θράκης, με το 10568/29.08.1945 έγγραφό της θέτει αυστηρούς κανόνες στη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων, ορισμένοι από τους οποίους αφορούν και τις σχολικές γιορτές. Το περιεχόμενο του εγγράφου αυτού το πληροφορούμαστε δευτερογενώς από το υπόμνημα - διαμαρτυρία με ημερομηνία 22.09.1945 που καταθέτουν οι πρόεδροι των Μουσουλμανικών Κοινοτήτων Κομοτηνής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου, προς την Γενικήν Διοίκησιν Θράκης - Διευθυνσιν

Πρόκειται σαφώς για μια κίνηση που έχει στόχο να ελέγξει οτιδήποτε δημιουργεί ή ενισχύει το αίσθημα του ανήκειν στο τουρκικό έθνος, στα πλαίσια μια ευρύτερης απόπειρας «εθνικοποίησης» του μειονοτικού σχολείου που ουσιαστικά αντιγράφει, και έτσι απαντά, προηγούμενη ανάλογη τουρκική κίνηση. Την απόφαση των αρμόδιων τουρκικών αρχών -- έχει εκδοθεί ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1930 -- που προβλέπει ότι, τα εκεί μειονοτικά σχολεία πρέπει για κάθε επίσημο εορτασμό να εξασφαλίσουν ειδική άδεια από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας, αφού πρώτα μεταφράσουν, υποβάλλουν και λάβουν έγκριση για όλα τα κείμενα (ομιλίες, τραγούδια κ.λ.π.), χωρίς ωστόσο να κάνει κάποια ειδική αναφορά στη γλώσσα.

Προβληματισμός στα στελέχη της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη γύρω από τη γλώσσα των τελετών στα μειονοτικά σχολεία αρχίζει να εμφανίζεται το 1947, όταν -- σε περίοδο καλών ελληνοτουρκικών σχέσεων, και χωρίς καμία σχετική προειδοποίηση -- οι τουρκικές αρχές επιβάλλουν τον όρο, σε κάθε σχολική γιορτή ρωμαίικου μειονοτικού σχολείου, το μισό πρόγραμμα να είναι στην τουρκική.³³⁵ Απόφαση όμως ανάλογη με την τουρκική, αναφορικά με τη γλώσσα στις σχολικές γιορτές (μισό πρόγραμμα στην επίσημη γλώσσα του κράτους και μισό πρόγραμμα στη γλώσσα της μειονότητας), εμφανίζεται στην Ελλάδα περίπου 10 χρόνια αργότερα.

Τον Φεβρουάριο του 1957, επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων, σε εγκύκλιό του σχετική με τον εορτασμό της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου 1821, συνιστά στις διευθύνσεις των μειονοτικών σχολείων να οργανώσουν σχολικές γιορτές παρουσία γονέων και κτηδεμόνων και να συμμετάσχουν στις υπόλοιπες εκδηλώσεις που οργανώνουν οι δημοτικές και κοινοτικές αρχές. Ακριβέστερα ορίζει ότι στις σχολικές γιορτές θα γίνουν ομιλίες παρά των διδ/λων, απαγγελίες δε και άσματα παρά των

Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. (Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95). Εκεί συγκεκριμένα αναφέρεται ότι *Δια του 8^{ου} άρθρου* [της διαταγής της Γενικής Διοικήσεως Θράκης] *ελήφθη υπ' όψιν η επίδρασις της μουσικής επί του εθνικού πνεύματος, εθνικής αγωγής και μορφώσεως και εξητήθη η κατά την έναρξιν εκάστου έτους υποβολή των διδασκάντων ασμάτων προς τον Επιθεωρητήν, τούτο δε με τον σκοπόν όπως εκμηδενίση την μορφωτικήν αξίαν της τουρκικής μουσικής. Δια του 9^{ου} δε άρθρου* *ανεκοινώθη ότι τα προγράμματα των σχολικών εορτών τας οποίας θα διοργανώσωσιν οι μαθηταί, υπόκεινται εις αυστηρόν έλεγχον.*

³³⁵ Κίνηση-προπομπό των μέτρων που πρόκειται να επιβληθούν στα πλαίσια της νέας εκπαιδευτικής αντίληψης (θα γίνει γνωστή σε πλήρη έκταση αργότερα) σύμφωνα με την οποία, βασικός στόχος της εκπαίδευσης είναι «να μολιάσει τα παιδιά με τον εθνικό πολιτισμό και τα κάνει να αισθάνονται τιμή και περηφάνια για την τουρκική καταγωγή τους» (Sarioglou, 2004).

*μαθητών, ελληνιστί και τουρκιστί. Εις τας ομιλίας και απαγγελίας δέον ν' αποφευχθούν φράσεις ή λέξεις θίγουσαι ξένον γειτονικόν Κράτος.*³³⁶

Δεν είναι σαφές τι ωθεί τον επιθεωρητή στη έκδοση της συγκεκριμένης εγκυκλίου και αν τελικά επιθυμεί, ενδεχομένως επηρεασμένος και από τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955, να επιβάλλει στα σχολεία ανάλογα με αυτά που ισχύουν στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης. Αυτό όμως που είναι εμφανές είναι ότι αναζητά τη «σωστή δόση» εθνοκεντρισμού αφού, αφ' ενός συνιστά στα σχολεία να συμμετέχουν στο δημόσιο εορτασμό των εορτών (κάτι το οποίο φαίνεται ότι «απέφευγαν») και από την άλλη την να αποφεύγουν στους πανηγυρικούς τις εξάρσεις εθνικιστικού λόγου και τις αντιτουρκικές αναφορές που προφανώς δημιουργούσαν κλίμα έντασης, έδιναν αφορμές για αρνητικά σχόλια στη τουρκική πλευρά και πιθανότατα προσέβαλλαν πόλους γονείς μαθητών. Φαίνεται όμως πως δεν εξασφαλίζει την πλήρη συμμόρφωση των σχολείων, ειδικότερα αναφορικά με την (μη)έκφραση αντιτουρκικών συναισθημάτων αφού μετά από ένα περίπου χρόνο επανέρχεται δριμύτερος και ορίζει ρητά: *επί των σχολικών εορτών, Εθνικών τοιούτων ή επί τη λήξει των μαθημάτων, επιστώμεν και αύθις την προσοχήν υμών, όπως τους πανηγυρικούς και τα προγράμματα των σχολικών ή εθνικών εορτών υποβάλλητε ημίν προς έλεγchon τουλάχιστον μίαν εβδομάδαν ενωρίτερον.*³³⁷

Η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων επηρεάζει σαφώς και το ζήτημα των σχολικών εορτών. Τη στάση της σκληραίνει πρώτη η τουρκική πλευρά όταν τον Απρίλιο του 1964 όταν η Διεύθυνση Παιδείας Κωνσταντινουπόλεως αξιώνει να μεταφρασθεί και να παρασταθεί στα τουρκικά αρχαία, ελληνική τραγωδία που κατ' αρχάς είχε εγκριθεί να παρασταθεί στα ελληνικά σε σχολική γιορτή.³³⁸ Μάλιστα, λίγο αργότερα, με την απόφαση 1716-4-64/14-4-1964 της Στρατιωτικής Διοικήσεως και 052/62989/14-4-1969 της Διεύθυνσης Παιδείας Κωνσταντινουπόλεως, απαγορεύεται η παράσταση της ελληνικής τραγωδίας και έτσι οι οργανωτές αποφασίζουν να

³³⁶ Εγκύκλιος με ημερομηνία 15.02.1957 του επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων Μ. Μηναΐδη «προς το διδακτικό προσωπικό των καθ' ημάς Σχολείων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

³³⁷ Εγκύκλιος με ημερομηνία 01.10.1958 του Επιθεωρητή Μειον. Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη «προς τους Εκπαιδευτικούς Λειτουργούς των Μουσουλμανικών Σχολείων της καθ' ημάς περιφέρειας». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

³³⁸ Την Άνοιξη του 1964, με το 052/62545/31-3-1964 έγγραφο της Διεύθυνσης Παιδείας Κωνσταντινουπόλεως επιτρέπεται η παράσταση, σε χώρο του Ζαπτείου Παρθεναγωγείου και από μαθήτριες της σχολής, δύο τουρκικών θεατρικών έργων στην τουρκική και της τραγωδίας του Ευριπίδη «Ελένη» στην ελληνική.

ματαιώσουν την εκδήλωση, *ίνα μη [...] προσλάβη δια της παραστάσεως τουρκικών μόνο έργων, τουρκικών καθαρώς χαρακτήρα.*³³⁹

Η (γενικότερη) τουρκική στάση (απέναντι στη ρωμαϊκή μειονοτική εκπαίδευση) σκληραίνει ακόμα περισσότερο στις 30 Ιουνίου 1964 όταν η τουρκική εθνοσυνέλευση ψηφίζει σχέδιο νόμου με βάση το οποίο κλείνουν τα ελληνικά σχολεία στην Ίμβρο και Τένεδο,³⁴⁰ ενώ λίγες μέρες αργότερα εμφανίζονται στον τουρκικό τύπο δημοσιεύματα σχετικά με τις προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης να εξετάσει τους όρους λειτουργίας όλων των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης και να απαγορεύσει την λειτουργία σε όσα δεν πληρούν τους όρους.³⁴¹

Μετά από αυτά, στα μέσα καλοκαιριού του 1964 η ελληνική κυβέρνηση σκέφτεται σοβαρά το ενδεχόμενο να εφαρμόσει στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης σειρά αντιποίνων για τα μέτρα που έχουν πάρει οι τουρκικές αρχές εναντίον των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων, και εξετάζει την πρόταση του Έλληνα προξένου στην Κωνσταντινούπολη να επιβληθεί στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης γιορτή του όρκου και της σημαίας και να καταργηθεί η τουρκική γλώσσα στις σχολικές τελετές,³⁴² χωρίς όμως να ληφθεί κάποια συγκεκριμένη απόφαση.

Τρία χρόνια αργότερα, την Άνοιξη του **1967**, η τουρκική πλευρά επανέρχεται, με την απόφαση της Διεύθυνσης Παιδείας Κωνσταντινουπόλεως (410-62095) και στη συνέχεια το έγγραφο (1460-845/8-3-1967) της Διεύθυνση Σωματικής Αγωγής Κωνσταντινουπόλεως προς την Ελληνική Σχολή Κουρτουλούς, την Ελληνική Σχολή Ευαγγελιστρίας και τη Λέσχη Κουτρουλούς που απαγορεύει -- χωρίς να δηλώνει τον λόγο -- στους (ρωμιούς) μαθητές «να λαμβάνουν ρόλον ή οιονδήποτε άλλο έργο εις τας παραστάσεις [...] και να μετέχωσι αγώνων εξ ονόματος λεσχών». Η ελληνική πλευρά κινητοποιείται από την συγκεκριμένη τουρκική απόφαση, είτε γιατί την αναγιγνώσκει ως εξαιρετικά σημαντική για συμβολικούς λόγους είτε γιατί έχουν εξαντληθεί τα όρια της ανεκτικότητας της -- έχει προηγηθεί και η απέλαση των Ελλήνων υπηκόων -- και τώρα πια ανταποδίδει το πλήγμα.

³³⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 23.04.1964 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³⁴⁰ Εφημερίδα Καθημερινή, 01.07.1964

³⁴¹ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1964 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³⁴² Έγγραφο με ημερομηνία 14.08.1965 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

Στις αρχές Απριλίου, ο πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης δίνει εντολή στους νομάρχες της Θράκης να απαγορεύσουν την συμμετοχήν μαθητών του Κεντρικού σχολείου Ξάνθης και του Ιδιωτικού Γυμνασίου Ξάνθης εις παραστάσεις, εορτάς κ.λ.π. της Ενώσεως Τούρκων Νέων Ξάνθης καθώς και τη συμμετοχήν των Μαθητών του Κεντρικού Μουσουλμανικού Σχολείου Κομοτινής και του Γυμνασίου - Λυκείου Κομοτινής εις τας παραστάσεις και εορτάς της Ενώσεως Τουρκικής Νεολαίας Κομοτινής, ενώ υπονοεί ότι μελλοντικά προτίθεται να απαγορεύσει και την απλή παρακολούθηση ανάλογων παραστάσεων.³⁴³ Σε εφαρμογή αυτού ο Νομάρχης Ροδόπης απαγορεύει (διαταγή 821-73/11-4-67) τη συμμετοχή Μουσουλμάνων μαθητών εις εξωσχολικά εκδηλώσεις Μουσ. Σωματείων, ενώ λίγο αργότερα απαγορεύεται και την συμμετοχή Μουσ. διδασκάλων εις θεατρικάς και άλλας παρεμφερείς εκδηλώσεις και εις διαφόρους εορτάς των αποκαλουμένων Τουρκικών Νεολαίων.³⁴⁴

Παράλληλα, κατά την περίοδο αυτή, στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης εμπλέκονται σε συζητήσεις σχετικά με το περιεχόμενο και μορφή που πρέπει να έχουν οι γιορτές στα μειονοτικά σχολεία. Αφορμή αποτελεί σχόλιο επιθεωρητή που, μετά από έλεγχο σε προγράμματα σχολικών γιορτών με την ευκαιρία της εθνικής εορτής της 25^{ης} Μαρτίου παρατηρεί ότι, πλην των ελληνικών πατριωτικών απαγγελιών, καταλλήλων προς έξαρσιν της ιστορικής ημέρας, παρεμβάλλονται και ποιήματα εις την Τουρκικήν μηδεμίαν έχοντα σχέσιν με την εθνικήν εορτήν, αλλά και ότι, οι Μουσ. διδ/λοι εκφωνούν λόγους εις την Τουρκικήν το περιεχόμενον των οποίων δεν είναι δυνατόν να ελεγχθή.

Το ζήτημα φτάνει στο Σ.Σ.Θ., το οποίο, αφού επισκοπεί με ψυχραιμία, αποφαινεται ότι, η μεταξύ των ελληνικών ποιημάτων παρεμβολή και Τουρκικών τοιούτων καίτοι δεν είναι σύμφωνος προς το πνεύμα της εορτής, ούχ' ήττον δεν είναι και σκόπιμος η απαγόρευσίς των, ήτις προφανώς θα απεμάκρυνε τους γονείς και κηδεμόνας των μαθητών από των εορταστικών χώρων, ο δε εορτασμός θα εγίνετο τότε εν στενωτάτω κύκλω μόνον, των μαθητών ενδομύχως δυσανασχετούντων. Τούτ' αυτό ισχύει και δια την εις την Τουρκικήν ομιλίαν τω Μουσ. Διδασκάλων, και εφιστά την

³⁴³ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 01.04.1967 του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης (υπογράφει ο πρόεδρος Κ. Κουκουρίδης) προς τους νομάρχες Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

³⁴⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 06.05.1967 του νομάρχη Ροδόπης Κ. Καλογερόπουλου προς Υπ.Εξ.. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 8

προσοχή των επιθεωρητών, υποδεικνύοντάς τους να ζητούν εγκαίρως και να ελέγχουν το περιεχόμενο των τουρκικών ποιημάτων και ομιλιών.³⁴⁵

Η κατάσταση αναφορικά με τις σχολικές γιορτές στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης αλλάζει μετά την ελληνοτουρκική προσέγγιση που επιχειρείται το 1968 και έχει ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, και την υπογραφή (20.12.1968) του γνωστού ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου, όπου υπάρχουν ειδικές και σαφείς προβλέψεις για τη διακόσμηση των σχολείων.³⁴⁶

Οι προβλέψεις όμως αυτές δεν τηρούνται με ακρίβεια σε όλα τα σχολεία καθώς ορισμένοι δάσκαλοι επιμένουν να διατηρούν τον διάκοσμο και μετά τη λήξη των εορταστικών εκδηλώσεων με σκοπό να δημιουργήσουν «ελληνοπρεπέστερη» εικόνα του σχολείου, στάση που προξενεί διαμαρτυρίες και αντιδράσεις.³⁴⁷ Στο ζήτημα αναγκάζεται να παρέμβει, στα μέσα Μαΐου 1969, ο αρμόδιος επιθεωρητής εκδίδοντας εγκύκλιο με θέμα «Πιστή εφαρμογή ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου επί εκπαιδευτικών θεμάτων». Εκεί ορίζει ότι *εις τα Μουσ/κά Σχολεία μόνιμος διακόσμησις των αιθουσών περιορίζεται μόνον εις την ανάρτησιν της προσωπογραφίας του αρχηγού του Ελληνικού Κράτους. Η κατά τας εθνικάς εορτάς δι' επιγραφών εικόνων κ.λ.π. έκτακτος διακόσμησις των Μουσ/κών Σχολείων θα τηρείται μόνον κατά τας ημέρας καθ' ας θα διαρκούν αυτά, ουχί δε αναρτημέναί πέραν αυτών, συμπτυσσόμεναι πάραυτα υπ' ευθύνη των Κρατικών Διδασκάλων.*³⁴⁸

Η διοίκηση κινείται απολύτως σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα του πρωτοκόλλου του 1968, προσδοκώντας -- ή μάλλον αφού πρώτα βεβαιωθεί -- ότι και

³⁴⁵ Συνεδρίαση 51/27.03.1967 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

³⁴⁶ Στο κεφ. 5. Το πλήρες κείμενο στους Μπαλτσιώτη & Τσιτσελίκη, 2001.

³⁴⁷ Υπάρχουν μάλιστα και καταγγελίες. Ο Τούρκος πρέσβης που επισκέπτεται το Α' μειονοτικό σχολείο Κομοτηνής βρίσκει την αιθουσα τελετών μονίμως διακοσμημένη με εικόνες ηρώων του 1821 και κάνει διαμαρτύρεται. Ανάλογα (διατήρηση εορταστικού διακόσμου σε μειονοτικό και μετά τη λήξη του εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου) διαπιστώνεται ότι συμβαίνουν και σε σχολείο στα πεδινά του Ν. Ροδόπης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι η συγκεκριμένη κατάσταση αποδίδεται, από τον αρμόδιο επιθεωρητή, πρωτίτως *εις τον φόβο του Μουσ/νου διδασκάλου Μ.Χ.Χ. - νομιμόφρονος και συντηρητικών αρχών - μήπως δια της ταχείας καταβίβάσεως των εικόνων των ηρώων της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821, την επομένη της εορτής, χαρακτηρισθεί ως μισέλλην.*

Έγγραφο με ημερομηνία 16.05.1969 του Επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Δήμου Ελευθερόπουλου προς Υπ.Εξ. και έγγραφο με ημερομηνία 12.05.1969 του Επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Δήμου Ελευθερόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

³⁴⁸ Εγκύκλιος με ημερομηνία 15.05.1969 και θέμα «Πιστή εφαρμογή ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου επί εκπαιδευτικών θεμάτων» του Επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Δήμου Ελευθερόπουλου προς τους Δ/ντάς Μουσ/κών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

η τουρκική πλευρά πράττει τα ανάλογα στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.

Έτσι, το Μάρτιο του 1971, το Υπ.Εξ. παρεμβαίνει στη συζήτηση που γίνεται για τον εορτασμό της 150ετηρίδας της επανάστασης του 1821 στα μειονοτικά σχολεία και επιβάλλει μερική τροποποίηση του γενικού προγράμματος που έχει καταρτιστεί από το Υπ.Ε.Π.Θ. και προβλέπεται να ισχύσει για όλα τα σχολεία της επικράτειας. Εντοπίζει και υποδεικνύει να απαλειφθούν ορισμένα σημεία καθώς εκτιμά ότι *αντίκεινται εις τα διατάξεις του Ελληνοτουρκικού Μορφωτικού πρωτοκόλλου του 1968 αλλά και δι' ευνοήτους λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, δοθέντος ότι δεν ενδείκνυται να εμφανισθούν επί σκηνής μουσουλμανόπαιδες φέροντες Ελληνικές εθνικές ενδυμασίας και ερμηνεύοντες έργα άτινα θα στρέφονται κατά της Τουρκίας.*

Η χουντική διακυβέρνηση κάνει μάλιστα και ένα βήμα παραπέρα, υπερβαίνοντας ουσιαστικά τον εαυτό της. Αναγκασμένη σε μια αυστηρή τήρηση του πρωτοκόλλου του 1968, αποστασιοποιείται σημαντικά από την σκληρή εθνοκεντρική της στάση και υποδεικνύει να *καταβληθή προσπάθεια ώστε κατά τας διοργανωθισομένας εις τα Μειονοτικά σχολεία εκδηλώσεις, μη εμφανιθή η Επανάστασις του 1821 ως αγών της Ελλάδος κατά της Τουρκίας, αλλά ως εξέγερσις υποδούλου έθνους, επιθυμούντος να επανακτήση την ανεξαρτησίαν του κατά της πολυεθνούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.*³⁴⁹

Η κατάσταση αλλάζει και πάλι το 1974 μετά την σημαντική επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων (τουρκική εισβολή στην Κύπρο) οπότε και, όπως προκύπτει από την έρευνα πεδίου, καταργείται, στο σύνολο σχεδόν των μειονοτικών σχολείων, η χρήση της τουρκικής στις σχολικές γιορτές.

Σημαία

Καθώς η σημαία του κράτους αποτελεί το κατ' εξοχήν σύμβολο εθνικής κυριαρχίας, ένα από τα πρώτα μέληματα της διοίκησης αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα ήταν να προμηθευτούν όλα τα μειονοτικά σχολεία με ελληνικές σημαίες και να διδαχτούν οι μαθητές τον εθνικό ύμνο. Έτσι σταδιακά, και οπωσδήποτε σε όλα τα μεγάλα σχολεία μετά το 1945, η σχολική εβδομάδα άρχιζε με

³⁴⁹ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 02.01.1971 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Χωραφάς) προς την Γενική Επιθεώρηση Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

την έπαρση της σημαίας -- με τους μαθητές να ψάλουν τον εθνικό ύμνο³⁵⁰ -- και τέλειωνε με υποστολή της σημαίας, κατά το πρότυπο των ελληνικών δημόσιων σχολείων, ενώ όλα τα μειονοτικά σχολεία συμμετέχουν σε όλες τις δημόσιες εκδηλώσεις και εορτασμούς (παρελάσεις, καταθέσεις στεφάνων κ.λ.π.) φέροντας, κατά τα ειωθότα και τις πάγιες εντολές του Υπ.Ε.Π.Θ., την ελληνική σημαία.

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, η μοναδική αναφορά σχετικά με τη σημαία εμφανίζεται τον Ιούνιο του 1959, όταν το Υπ.Ε.Π.Θ. -- σε μια σπάνια έκφραση φιλελεύθερου πνεύματος (;) -- ορίζει πως ειδικά για τα σχολεία των ετερόθρησκων (μουσουλμάνων και ισραηλιτών) η σημαία παρελάσεων μπορεί «να μη φέρει το θρησκευτικό έμβλημα»,³⁵¹ εννοώντας μάλλον τον σταυρό στην κορυφή του ιστού. Η συγκεκριμένη κίνηση εκπλήσσει τόσο από πλευράς περιεχομένου³⁵² όσο και από πλευράς χρόνου κατά τον οποίο λαμβάνεται η σχετική απόφαση καθώς, από όσα είναι γνωστά, δεν υπήρχε κάποιο σχετικό αίτημα (τουλάχιστον) εκ μέρους των Θρακιωτών μουσουλμάνων, ενώ η όλη κίνηση δεν μπορεί να συνδεθεί με τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά της περιόδου αυτής, όπου παρατηρείται μεν ηρεμία αλλά όχι και κάποια «θετική» δράση της τουρκικής πλευράς που να δικαιολογεί ανάλογη «ανταπόδοση» εκ μέρους της ελληνικής πλευράς.³⁵³

Προσευχή

Στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, και τουλάχιστον από το 1920 και μετά δεν υπήρχε δημόσια προσευχή μαθητών στον προαύλιο χώρο του σχολείου, καθώς οι θρησκευόμενοι συντηρητικοί δάσκαλοι δεν τη θεωρούσαν απαραίτητη, ενώ οι μη θρησκευόμενοι προοδευτικοί δάσκαλοι, ευρισκόμενοι (ως πολιτικός χώρος και κυρίως στην Τουρκία) σε περίπου εμπολέμη κατάσταση με τη θρησκευτική ηγεσία, την έκριναν ως απαράδεκτη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει και ότι δεν υπήρχε καμία σχετική με τη προσευχή δραστηριότητα στα μειονοτικά σχολεία και ειδικότερα στα σχολεία που γειτνίαζαν με τεμένη (δηλαδή στη συντριπτική πλειονότητα των μειονοτικών σχολείων), και βεβαίως σε εκείνα που ήλεγχαν οι συντηρητικοί.

³⁵⁰ Κατά κανόνα με σημαντικά λάθη τόσο στη μελωδία όσο και στην εκφορά της ελληνικής.

³⁵¹ Έγγραφο με ημερομηνία 06.06.1959 του Υπ.Ε.Π.Θ. (υπογράφει ο υπουργός Γ. Βογιατζής) προς τον Γεν. Επιθεωρητήν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων στην Θεσσαλονίκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

³⁵² Οι αλλόθρησκοι προσβάλλονται από το σταυρό στην κορυφή του ιστού και όχι από κατά πολύ μεγαλύτερο σταυρό που περιέχεται στο σχέδιο της ελληνικής σημαίας; Πως και από πού προκύπτει;

³⁵³ Έτσι, η ερμηνεία της συγκεκριμένης κίνησης πρέπει να αναζητηθεί σε άλλες περιοχές. Μια τέτοια όμως διερεύνηση εκφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας μελέτης.

Παραδοσιακά κάθε μουσουλμανική κοινότητα (χωριό ή συνοικία) προσλάμβανε κάποιον που αναλάμβανε ταυτόχρονα χρέη δασκάλου και θρησκευτικού λειτουργού (ιμάμη), πρακτική που συνέχισαν, σχεδόν μέχρι και το τέλος της περιόδου που μελετάμε, οι φτωχές κοινότητες και οπωσδήποτε όλες οι συντηρητικές κοινότητες. Από τους δασκάλους αυτούς, πολλοί επέλεγαν τον χρόνο που μεσολαβούσε μεταξύ πρωινής προσευχής στο τζαμί (περίπου 7:00) και έναρξης των μαθημάτων (περίπου 8:00) για να καλέσουν/δεχτούν τους μαθητές και, έναν-έναν ή σε μικρές ομάδες, να τους διδάξουν ανάγνωση του κορανίου (επέχει θέση προσευχής), ενώ όλοι οι δάσκαλοι της κατηγορίας αυτής, επέλεγαν, κατά τη διάρκεια της (καθημερινής) μεσημεριανής προσευχής (περίπου 12:30) -- για την τέλεση της οποίας ήταν άλλωστε και υπεύθυνοι ως ιμάμηδες -- να παίρνουν μαζί τους στο τζαμί και τους μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων.³⁵⁴

Ζήτημα σχετικά με την προσευχή στα μειονοτικά σχολεία τίθεται για πρώτη φορά τον Ιανουάριο του **1957**, όταν κάποιοι δάσκαλοι -- άγνωστο αν είναι πλειονοτικοί ή μειονοτικοί -- προτείνουν να ισχύσει και στα μειονοτικά σχολεία τυπικό δημόσιας προσευχής ανάλογο με αυτό που ισχύει στα ελληνικά δημόσια σχολεία. Πρόκειται για καινοφανή πρόταση (και πρακτική) που κατατίθεται σε περίοδο έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, με το σκεπτικό ότι έτσι μπορεί να στηριχθεί ο συντηρητικός χώρος και δευτερογενώς να πληγεί ο προοδευτικός χώρος, που όμως, σχεδόν αυτομάτως, απορρίπτεται. Ο αρμόδιος επιθεωρητής, που αξιολογεί τα ενδεχόμενα κέρδη από το χώρο των συντηρητικών ως πολύ μικρότερα σε σχέση με τις περίπου βέβαιες ζημιές από το χώρο των προοδευτικών, και κατά πάσα πιθανότητα και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, απορρίπτει την πρόταση και δηλώνει ότι η *προσευχή των μαθητών κατά το τυπικόν των ιδικών μας Ελληνικών σχολείων [...] δέον να αποφεύγεται*.³⁵⁵

³⁵⁴ Ευρήματα έρευνας πεδίου από 2 πληροφορητές, μειονοτικούς δασκάλους, γόνους δασκάλων προσκείμενων στο συντηρητικό χώρο, που γεννήθηκαν, ο ένας στην Κομοτηνή στα μέσα της δεκαετίας του 1930 και ο άλλος σε χωριό της ορεινής Ροδόπης στις αρχές της δεκαετίας του 1940.

³⁵⁵ Εγκύκλιος με ημερομηνία 26.01.1957 του Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων Ξάνθης Χαρ. Βενιζέλου «προς τους Εκπαιδευτικούς λειτουργούς τους υπηρετούντας εις Μουσουλμανικά σχολείων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

Ανάλογο ζήτημα προκύπτει, για δεύτερη και τελευταία φορά, την Άνοιξη του 1964 όταν (μετά την κρίση στις αρχές του έτους)³⁵⁶ οι αρμόδιες τουρκικές αρχές απαγορεύουν στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία να οδηγούν τις τάξεις των μαθητών τους στις εκκλησίες και την εμπλοκή κληρικών στην εκπαιδευτική διαδικασία (Αναστασιάδου & Ντυμόν, 2007). Η ελληνική πλευρά, κινούμενη στη λογική της αμοιβαιότητας, αναζητεί, τον Ιούνιο του 1964, τρόπους να ανταποδώσει το πλήγμα. Έτσι κάποια στελέχη προτείνουν την εφαρμογή ανάλογων μέτρων, αλλά η πρότασή τους δεν γίνεται δεκτή. Η Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης, λαμβάνοντας προφανώς υπ' όψιν το γεγονός ότι η κατάσταση που επικρατεί στη Θράκη (αναφορικά με τη δύναμη των πολιτικών χώρων στα σχολεία) είναι περίπου αντίστροφη από αυτήν που επικρατεί στην Κωνσταντινούπολη, εκφράζει επιφυλάξεις για τη σκοπιμότητα εφαρμογής του μέτρου στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης καθώς κάτι τέτοιο θα εξυπηρετούσε πλήρως τους σκοπούς της τουρκικής προπαγάνδας, αποβλεπούσης εις την απομάκρυνση εκ των σχολείων των Χοτζάδων, θεωρουμένων ως φραγκών κατά της διαδόσεως των νεωτεριστικών τάσεων.³⁵⁷ Και έτσι η κατάσταση παραμένει ως είχε.

Επισκοπώντας συνολικότερα το ζήτημα των σχολικών τελετών στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης κατά την περίοδο 1945-1975 παρατηρούμε ότι:

➤ Οι σχολικές τελετές αποτελούν αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού. Κύριο διακύβευμα αποτελεί το αν και σε τι «ποσοστό» θα είναι παρών ο «ξένος» για την διοίκηση (και «μητρικός» για τη μειονότητα) πολιτισμός στις σχολικές τελετές. Κεντρικό ζήτημα αποτελεί η τουρκική γλώσσα που παραπέμπει ευθέως στον τουρκικό εθνικό πολιτισμό, με τους (νεοτεριστές) μειονοτικούς και εν πάση περιπτώσει την τουρκική πλευρά να επιμένει στη παρουσία και χρήση της, και την ελληνική πλευρά, εκφραζόμενη κυρίως μέσα από τους δασκάλους και τους (υπο)διευθυντές των σχολείων, να επιχειρεί τον μεγαλύτερο δυνατό περιορισμό της.

³⁵⁶ Το πρώτο και σκληρό μέτρο που λαμβάνουν οι τουρκικές αρχές εις βάρος των μαθητών των ρωμαίικων μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη αμέσως μετά την κρίση είναι η απαγόρευση (απόφαση 8549/18-2-1964) χρήσης της ελληνικής γλώσσας κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων (Sarioglou, 2004), μέτρο για το οποίο η ελληνική πλευρά δεν έλαβε κανένα αντίμετρο.

³⁵⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 25.06.1964 της Διευθύνσεως Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης (έδρα Κομοτηνή - υπογράφει ο διευθυντής Μ. Σωτηράκος) προς Υπ.Εξ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

➤ Οι εξελίξεις στο ζήτημα των σχολικών τελετών επηρεάζονται από την πορεία των εξελίξεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ελάχιστα από τα όσα συμβαίνουν το 1955 αλλά σαφώς από την επιδείνωση του 1963-64 και από την ύφεση του 1968.

➤ Και στο ζήτημα των σχολικών τελετών κυρίαρχη αξία είναι η αμοιβαιότητα, αν και η ελληνική πλευρά καθυστερεί να ανταποδώσει τα πλήγματα -- ακριβέστερα αποφεύγει -- κυρίως στο όνομα της προστασίας της ρωμαϊκής μειονοτικής εκπαίδευσης, αλλά και όταν κρίνει ότι κάτι τέτοιο μπορεί να διαταράξει ενδομειονοτικές ισορροπίες στη Θράκη εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων.

➤ Και εδώ εντοπίζεται διχογνωμία, ίσως και αντιπαλότητα, μεταξύ διαφορετικών επιπέδων διοίκησης, που καταδεικνύει την ύπαρξη διαφορετικών σχολών σκέψης. Από τη μία πλευρά στέκονται τα χαμηλόβαθμα στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης που, προσηλωμένα σε μια εθνοκεντρική γραμμή, επιμένουν, ανεπιτυχώς, να επιχειρούν καλλιέργεια ελληνικού εθνικού φρονήματος και παράλληλα περιορισμό ή και κατάργηση της τουρκικής. Από την άλλη στέκονται τα ανώτερα στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης που τηρούν, και επιχειρούν να επιβάλλουν, μια σαφώς ανεκτικότερη γραμμή, συμφωνώντας με ή πειθαναγκαζόμενα από το Υπ.Εξ. Η στάση τους πιθανόν να οφείλεται στο ότι αυτός ο χώρος της διοίκησης αναγνωρίζει και σέβεται τη διαφορετική (τουρκική) εθνική υπαγωγή των μειονοτικών μαθητών, αν και είναι πιθανότερο η συγκεκριμένη στάση να συνδέεται με τη προσδοκία της ελληνικής πλευράς να υπάρξουν ανάλογες στάσεις και συμπεριφορές εκ μέρους της τουρκικής πλευράς απέναντι τους ρωμιούς μειονοτικούς μαθητές, που κατά κοινή παραδοχή αποτελούν φορείς ελληνικής εθνικής συνείδησης.

➤ Επί χουντικής διοίκησης λαμβάνει χώρα επίσημη ρητή αναγνώριση των μειονοτικών μαθητών ως φορέων άλλης εθνικής υπαγωγής³⁵⁸ και στη συνέχεια και με βάση αυτό, γίνεται κάποια «έκπτωση» αναφορικά με τους τρόπους και την ένταση προώθησης των «αξιών του έθνους» στους μαθητές. Η στάση της αυτή πρέπει να αποδοθεί τόσο στην ιδεολογία της (ειδικότερα ίσως στα «περί καθαρότητας του γένους») όσο και στις νομικές δεσμεύσεις που αναλαμβάνει από την σχετική ελληνοτουρκική συμφωνία (πρωτόκολλο 1968), με την προσδοκία βεβαίως ανάλογης αναγνώρισης και σεβασμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας των ρωμιών μειονοτικών μαθητών. Πάντως, όπως και να έχει το πράγμα και ανεξάρτητα από το τι

³⁵⁸ Στο πρωτόκολλο του 1968, όπου ένα ολόκληρο κεφάλαιο (κεφ. 5) αναφέρεται στο σεβασμό της θρησκευτικής, φυλετικής και εθνικής συνείδησης των μειονοτικών μαθητών.

εφαρμόστηκε τελικά, πρόκειται για μια κίνηση ιδιαίτερου ενδιαφέροντος αφού εισάγει, και μάλιστα σε ανύποπτο χρόνο, σκεπτικό και προτάσεις ανάγνωσης του έθνους (και των εθνικών αγώνων) αναμφισβήτητα πρωτοποριακές για την εποχή τους. Αντιλήψεις που ακόμα και σήμερα, μετά την μεγάλη συζήτηση και τις σχετικές εφαρμογές στα πλαίσια της σύλληψης της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τυγχάνουν έντονης κριτικής από τον ελληνικό εθνικιστικό χώρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

7.1 Δάσκαλοι του τουρκόγλωσσου μέρους του προγράμματος

7.1.1 Γενικά

Την εποχή της ενσωμάτωσης της Θράκης στην Ελλάδα (1920) δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων ήταν κατά κανόνα οι θρησκευτικοί λειτουργοί των συνοικιών ή των χωριών,¹ οι οποίοι, στις ελεύθερες ώρες τους δίδασκαν (στα αγόρια) θρησκευτικά (κυρίως ανάγνωση κορανίου) και στοιχεία (αραβικής) γραφής και αριθμητικής. Στη δεκαετία του 1920, τα μειονοτικά σχολεία της Θράκης διατηρούσαν σε μεγάλο βαθμό τον ιεροσπουδαστηριακό χαρακτήρα και τύπο σχολείου² της οθωμανικής περιόδου, εφαρμόζοντας παραδοσιακές (και κάποιες φορές πρωτόγονες) μεθόδους διδασκαλίας και παρέχοντας τελικά μια πολύ χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση³. Παράλληλα, οι πρωτόγονες συνθήκες λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων σε συνδυασμό με τις χαμηλές αμοιβές -- οι δάσκαλοι αμείβονταν από τους γονείς των μαθητών, κατά κανόνα σε είδος, βάση ετήσιου συμβολαίου -- καθιστούσαν τη θέση του δασκάλου κάθε άλλο παρά ζηλευτή (Aarbakke, 2000). Την περίοδο αυτή, και καθώς υπήρχε σημαντική έλλειψη εκπαιδευτικών, ως δάσκαλοι προσλαμβάνονται ακόμα και άτομα με ελάχιστα ή και καθόλου προσόντα,⁴ μέσα από ποικίλες και ασαφείς διαδικασίες. Αξιοσημείωτο, και ενδεικτικό της έντασης των ελλείψεων που υπήρχαν είναι ότι, από τους μειονοτικούς δασκάλους που υπηρετούσαν την εποχή εκείνη, το 1/3 προερχόταν από περιοχές εκτός Θράκης (Βουλγαρία, Τουρκία, Αραβικές χώρες κ.λ.π.), ενώ ο συσχετισμός δυνάμεων (μεταξύ συντηρητικών - προοδευτικών) σε κάθε κοινότητα καθόριζε και το αν θα επιλεγεί νεωτεριστής/κεμαλιστής ή συντηρητικός/αντικεμαλιστής δάσκαλος.

¹ Σε πολλές περιπτώσεις, και ειδικότερα στα μικρά ορεινά χωριά αυτό ίσχυε μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

² Καθώς η συντηρητική/ παλαιотουρκική μερίδα βρισκόταν κατά την περίοδο εκείνη στην ηγεσία της μειονοτικής εκπαίδευσης.

³ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1929 σε σύνολο 277 μειονοτικών δασκάλων, 4 είναι απόφοιτοι τουρκικού διδασκαλείου, 20 με σχετική διδασκαλική εκπαίδευση και 253 απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίων (Τσιούμης, 1994).

⁴ Ως δάσκαλοι του τουρκόφωνου μέρους του προγράμματος σε σχολεία της μειονότητας υπηρετούσαν άτομα που δεν είχαν καν τελειώσει το δημοτικό σχολείο, απόφοιτοι μειονοτικού δημοτικού, απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίων (medrese) της Θράκης, απόφοιτοι ποικίλων θρησκευτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Τουρκίας, απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων καθώς και απόφοιτοι ποικίλων θρησκευτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων των αραβικών χωρών.

Το τοπίο ήρθε να οργανώσει ο ν. 3179/ ΦΕΚ Α' 186/7-8-1924, που προέβλεπε (αρ. 2) ότι, τους δασκάλους των (κοινοτικών) μειονοτικών σχολείων προσλαμβάνουν τα δημοτικά ή κοινοτικά συμβούλια ή οι δημογεροντίες των χωριών, μετά από πρόταση του αρμοδίου επιθεωρητή και τη σχετική έγκριση της Γενικής Διοικήσεως Θράκης. Σύμφωνα με τον νόμο, βασικά κριτήρια για την έγκριση μιας πρόσληψης ήταν ο «χαρακτήρας» και η διαγωγή του δασκάλου απέναντι στο ελληνικό κράτος και όχι τα επαγγελματικά του προσόντα, τα οποία δεν εξετάζονταν καν.⁵ Κύριο μέλημά της διοίκησης ήταν ο αποκλεισμός όσων είχαν συμμετάσχει σε εχθρικές ενέργειες κατά της ελληνικής διοίκησης καθώς και όσων δεν δίναν την εντύπωση ότι η *εν τω σχολείω διαγωγή των και η πολιτεία των δεν θα περιλαμβάνει και στοιχεία θίγοντα οπωσδήποτε την φιλοτιμίαν ημών ως κράτος και ως Ελλήνων*. Προφανώς η διοίκηση κατέβαλλε έντονη προσπάθεια ώστε να προσλαμβάνονται άτομα που ανήκαν στον συντηρητικό και εν πολλοίς φιλελληνικό χώρο, ενώ αποκλείονταν φορείς τουρκικών εθνικιστικών ιδεών (Καλαντζής, 2002).

Στα πλαίσια της γενικότερης στήριξης προς την συντηρητική, και άρα δυνάμει αντι-νεοτουρκική πτέρυγα, που παρέχεται από την ελληνική κατά τη περίοδο εκείνη, η διοίκηση φρόντισε (παρ. Ε' του αρθ. 2 του Ν. 3179/1924) και μονιμοποίησε τους προσωρινούς δασκάλους που είχαν διοριστεί από την Γενική Διοίκηση Θράκης, εξασφαλίζοντας έτσι θέση και σε 26 αντικεμαλιστές, Τούρκους υπηκόους, φυγάδες του οθωμανικού στρατού που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα γιατί είχαν συνεργαστεί με τα ελληνικά στρατεύματα κατά την μικρασιατική εκστρατεία, και στη συνέχεια προσλήφθηκαν από συγκεκριμένες κοινότητες ως δάσκαλοι, τόσο λόγω ελλείψεως γηγενούς δυναμικού όσο και λόγω ιδεολογικής συγγένειας. Πολλοί από αυτούς είχαν υψηλή μόρφωση και καλές σχέσεις με την συντηρητική/παλαιοτουρκική μερίδα της μειονότητας, ενώ η νεοτουρκική πτέρυγα της μειονότητας και το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής τους θεωρούσαν εγκάθετους της ελληνικής διοίκησης και ενοχλούνταν ιδιαίτερα καθώς αναγίνωσκαν την παρουσία τους ως ευκαιρία που παρεχόταν στη συντηρητική παράταξη για αντικεμαλική/αντινεωτεριστική προπαγάνδα.

⁵ Η μισθοδοσία των δασκάλων καταβαλλόταν από τις κοινότητες, κυρίως σε είδος. Εκτιμάται ότι τον Οκτώβριο του 1928 οι μηνιαίες απολαβές των μειονοτικών δασκάλων κυμαίνονταν μεταξύ 1.000 και 1.200 δραχμών.

Όμως οι εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή της στάσης της διοίκησης απέναντι στους δυο πολιτικούς χώρους της μειονότητας. Το 1927 ο επιθεωρητής του Υπουργείου Εσωτερικών Δάσιος απαγόρευσε σε όλους τους μειονοτικούς δασκάλους⁶ να εκφράζουν τις θέσεις τους και να αναμειγνύονται στην πολιτική διαμάχη μεταξύ συντηρητικών και νεωτεριστών, κίνηση που εκτιμάται ότι ευνοούσε τους νεωτεριστές/εθνικιστές, καθώς οι δάσκαλοι και οι ιμάμηδες στην πλειονότητα τους ανήκαν στην συντηρητική πτέρυγα (Καλαντζής, 2002). Μάλιστα λίγο αργότερα, ο συντηρητικός χώρος επλήγη ακόμα περισσότερο όταν οι νεωτεριστές, που ευνοήθηκαν σημαντικά από την αλλαγή στάσης της διοίκησης υπέρ τους, οργάνωσαν αντιδράσεις σε ορισμένες κοινότητες και τελικά, και με την παρέμβαση της Τουρκίας, πέτυχαν, το 1931, την απομάκρυνσή των συγκεκριμένων συντηρητικών (αντικεμαλιστών, Τούρκων φυγάδων) δασκάλων (Τσιούμης 1994).

Σταδιακά ο νεωτεριστές αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη πολιτική δύναμη και το 1930, όταν οι προοδευτικοί/νέοτουρκοί άρχισαν να αποκτούν σημαντική παρουσία στα εκπαιδευτικά πράγματα της μειονότητας -- το 1936 ιδρύθηκε η «Ένωση Τούρκων Διδασκάλων Ροδόπης-Έβρου» -- άρχισαν να προωθούν το αίτημα για εκσυγχρονισμό της μειονοτικής εκπαίδευσης, που συνοδευόταν από το αίτημα για εκπαίδευση νέων δασκάλων σε σχολές της Τουρκίας. Έτσι, κατά την περίοδο 1930-1940 μετέβαιναν κάθε έτος, στην Τουρκία, περίπου 10 Θρακιώτες μειονοτικοί νέοι για να φοιτήσουν στα εκεί διδασκαλεία και να επιστρέψουν και να εργαστούν ως δάσκαλοι στα μειονοτικά σχολεία. Από το 1940 μέχρι και τις αρχές της δεκαετία του 1950 υπήρξε διακοπή αυτής της ροής, για να συνεχιστεί συστηματικά πια, μετά και από σχετική ελληνοτουρκική συμφωνία, με βάση του πρωτοκόλλου του 1951 (Merçil, 1966, Μπαλτσιώτης 1997). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την συνεχή ενδυνάμωση του χώρου των νεωτεριστών⁷ που κατά κανόνα αποτελούσαν φορείς τουρκικής εθνικής

⁶ Οι μειονοτικοί Θρακιώτες, Έλληνες πολίτες, δάσκαλοι του τουρκόγλωσσου μέρους του προγράμματος στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, αναφέρονται στα ποικίλα αρχαιικά κείμενα άλλοτε ως μουσουλμάνοι δάσκαλοι και άλλοτε ως Τούρκοι δάσκαλοι. Δεδομένου όμως ότι δεν είναι απολύτως σαφές τι παραδίδει σε κάθε περίπτωση η επιλογή χρήσης του ενός ή του άλλου όρου -- καθώς, απ' ενός μεν πρόκειται για ετεροπροσδιορισμούς, απ' ετέρου δε το ακριβές περιεχόμενο των όρων «μουσουλμάνος»-«τούρκος» δεν είναι γνωστό σε κάθε περίπτωση και αμετάβλητο στο χρόνο -- στα πλαίσια της παρούσας μελέτης προκρίνεται ο όρος μειονοτικοί δάσκαλοι.

⁷ Τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1970, οπότε και εμφανίζονται οι πρώτοι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ. Το 1968 και με σκοπό να παράγει ελληνόφωνες ή τουλάχιστον ελεγχόμενες αποτελεσματικά από τη διοίκηση μειονοτικούς δασκάλους, η Ελλάδα προχωρά στην ίδρυση και λειτουργία της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης. Η Ε.Π.Α.Θ. ιδρύεται με το Β.Δ. 31 της 10.10.1968 (ΦΕΚ Α', 8, 1969), έχει διετή διάρκεια σπουδών (με ένα προπαρασκευαστικό έτος για τους απόφοιτους των

ιδεολογίας και εξασθένιση του χώρου των συντηρητικών, που κατά κανόνα επέμεναν σε προεθνικές αντιλήψεις και πολιτικά συντάσσονται με την ελληνική διοίκηση.

Την περίοδο αυτή συστηματοποιήθηκε και στον χώρο των μειονοτικών δασκάλων η αντιπαράθεση μεταξύ τουρκικού και ελληνικού εθνικισμού, που στο εξής θα υπερπροσδιορίζει κάθε εξέλιξη στο χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης, με την Τουρκία να στηρίζει σθεναρά τους νεωτεριστές και την Ελλάδα να στηρίζει κατά κανόνα τους συντηρητικούς. Ωστόσο και μέχρι το 1945 αλλά και κατά την περίοδο 1945-1975 που μελετάμε εδώ, η Ελλάδα πολλές φορές υποχωρεί, κάποτε κρίνοντας κάποιες επιλογές της ως αναποτελεσματικές, και κατά κανόνα στο όνομα της ελληνοτουρκικής φιλίας και της στήριξης των ελληνορθόδοξων μειονοτικών στην Τουρκία.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ισχύουν για τους μειονοτικούς δασκάλους όσα περίπου ίσχυαν και την περίοδο 1920-1940.

Το 1951 και σε σύνολο 366 μειονοτικών δασκάλων που υπηρετούν στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης,⁸ οι τρεις μόνο είναι πτυχιούχοι τουρκικού διδασκαλείου, και οι υπόλοιποι, ιδιαίτερα αυτοί που υπηρετούν σε σχολεία της υπαίθρου και είναι συγχρόνως και ιμάμηδες, έχουν μόνο στοιχειώδη μόρφωση. Οι μουσουλμάνοι δάσκαλοι προσλαμβάνονται από τις σχολικές εφορίες, υπό την προϋπόθεση ότι κατέχουν άδειας διδασκαλίας από τη Γενική Διοίκηση Θράκης και

τότε πεντατάξιων ιεροσπουδαστηρίων). Για πολλά χρόνια, και πάντως καθ' όλη την περίοδο που μελετάμε, οι σπουδαστές της Ε.Π.Α.Θ. είναι μόνο άρρενες, απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίων, γόννοι φτωχών, συντηρητικών-θηρησκευόμενων οικογενειών, κατά κανόνα από χωριά του ορεινού όγκου της Ροδόπης (Πομάκοι), έχοντας ως μητρική γλώσσα την πομακική (μία νότια βουλγαρική διάλεκτο) και με σημαντικές ελλείψεις την τουρκική και την ελληνική. Οι σπουδαστές εισάγονται με ειδικές εξετάσεις που διενεργούνται στην έδρα της σχολής, ενώ για την εισαγωγή ενός σπουδαστή απαραίτητη είναι η θετική γνωμοδότηση του διευθυντή του ιεροσπουδαστηρίου και κάποτε και των αστυνομικών αρχών (ευρήματα έρευνας πεδίου). Όλα τα μαθήματα διδάσκονται στα ελληνικά, ενώ η τουρκική γλώσσα, στην οποία οι απόφοιτοι θα κληθούν να διδάξουν, διδάσκεται μόνο τρεις ώρες την εβδομάδα. Το κλίμα στη σχολή είναι αυταρχικό και οι σπουδαστές τελούν υπό αυστηρό έλεγχο και συνεχή επιτήρηση τόσο κατά τη διάρκεια του διδακτικού χρόνου όσο και εκτός αυτού. Η Ε.Π.Α.Θ. πολεμήθηκε σκληρά από την φιλοτουρκική μερίδα της μειονότητας, με κεντρικό σημείο κριτικής την περιορισμένη τουρκομάθεια των αποφοίτων. Αναλυτικότερα βλ. Ασκούνη, 2006.

⁸ Οι 145 σε σχολεία του Ν. Ξάνθης, οι 180 σε σχολεία του Ν. Ροδόπης και οι 11 σε σχολεία του Ν. Έβρου.

μισθοδοτούνται από τους κατοίκους· οι δάσκαλοι των πόλεων συνήθως εις χρήμα, και εκείνοι των χωρίων συνήθως εις είδος.⁹

Καμπή στο ζήτημα της προσλήψεως μειονοτικών δασκάλων αναφορικά με το ζήτημα των προσόντων εμφανίζεται το 1954 με την ψήφιση του Ν.Δ. 3065 της 06.10.1954 (Φ.Ε.Κ. Α' 239, 1954)¹⁰ όπου προβλέπεται (αρ. 6) ότι, για να διδάξει κάποιος σε μειονοτικό σχολείο της Θράκης μαθήματα στη τουρκική γλώσσα πρέπει να έχει: πτυχίο παιδαγωγικής ακαδημίας ή διδασκαλείου δημοτικής εκπαίδευσεως ή απολυτήριο γυμνασίου ή άλλης σχολής μέσης εκπαίδευσεως ή απολυτήριο (πτυχίο) του ιεροσπουδαστηρίου (medrese) Κομοτηνής ή απολυτήριο ημιγυμνασίου. Ελλείψει προσώπων με αυτά τα προσόντα επιτρέπεται η πρόσληψη αποφοίτων εξαταξίων δημοτικών τουρκικών σχολείων των πόλεων Ξάνθης, Κομοτηνής και Χρύσας και μεταξύ αυτών προτιμώνται εκείνοι έχουν πολυετή ευδόκιμη υπηρεσία.

Πρόκειται για μια νομοθετική ρύθμιση που επιδιώκει να βάλει κάποια τάξη στο πεδίο με απώτερο στόχο την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου της μειονότητας -- αξιωνώντας οι μέλλοντες μειονοτικοί δάσκαλοι να κατέχουν τουλάχιστον απολυτήριο δημοτικού! -- που όμως παράλληλα ενισχύει, στο πεδίο το συμβολικού τουλάχιστον, την θέση των νεωτεριστών, καθώς τα σχολεία Κομοτηνής, Ξάνθης και Χρύσας που θεωρούνται υψηλού επιπέδου, αποτελούν προπύργια νεωτεριστών.

Συνέχεια αυτής της ρύθμισης, και άρα ως μέτρο που πιέζει τον συντηρητικό χώρο και προωθεί τις θέσεις των νεωτεριστών και του τουρκικού εθνικισμού γενικότερα -- και παρά τα πρόσφατα γεγονότα στην Κωνσταντινούπολη τον Σεπτέμβριο του 1955 -- αποτελεί η Υ.Α. Ε.Π.3835/4067/4775/8-10-1955 του Υπ.Ε.Π.Θ. «περί καθορισμού γενικών και ειδικών προσόντων και διαδικασίας διορισμού διδασκάλων τουρκικής γλώσσας εις τα Μουσουλμανικά σχολεία Δυτικής Θράκης», που ουσιαστικά απαγορεύεται τη πρόσληψη αποφοίτων (4ταξίων) ιεροσπουδαστηρίων στα μειονοτικά σχολεία, με το σκεπτικό ότι αυτοί στερούνται των απαραίτητων προσόντων.¹¹

⁹ «Εκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών, Ιούλιος 1952. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

¹⁰ Το πλήρες κείμενο του Ν.Δ. στους Μπαλτσιώτη και Τσιτσελίκη, 2001.

¹¹ Αυτοί μπορούν πλέον να προσλαμβάνονται κατ' εξαίρεση και μόνο σε πολυτάξια σχολεία ως βοηθοί δασκάλων.

Η συγκυρία μέσα στην οποία λαμβάνεται η συγκεκριμένη απόφαση (ποικίλη και έντονη παρουσία της Τουρκίας στα μειονοτικά εκπαιδευτικά πράγματα ως συνέπεια της ενδοΝΑΤΟϊκής ελληνοτουρκικής προσέγγισης και άφιξη των πρώτων προσοντούχων δασκάλων αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων¹²), εμβάλλει την σκέψη ότι η απόφαση λαμβάνεται στο όνομα της βελτίωσης της ποιότητας της μειονοτικής εκπαίδευσης, που όμως εδώ συνδέεται και με την προώθηση των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων¹³ και τον περιορισμό/ αποκλεισμό των αποφοίτων ιεροσπουδαστηρίου, με όλα όσα αυτό συνεπάγεται, με κυριότερο την αποδυνάμωση του συντηρητικού χώρου.

Βέβαια στην πράξη η συγκεκριμένη απόφαση πολύ συχνά καταστρατηγείται, και οι απόφοιτοι του ιεροσπουδαστηρίου εξακολουθούν να προσλαμβάνονται από πολλά ορεινά κυρίως χωριά, για να εκτελούν κατά παράδοση χρέη θρησκευτικού λειτουργού και δασκάλου. Οι λόγοι αυτής της καταστρατήγησης πρέπει μάλλον να αναζητηθούν στο σχετικά μικρό αριθμό προσοντούχων αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων, στην επιμονή, για ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους, συγκεκριμένων συντηρητικών κοινοτήτων και σχολείων να προσλαμβάνουν, με την ανοχή της διοίκησης, δασκάλους απόφοιτους ιεροσπουδαστηρίου, και κυρίως στην αδυναμία πολλών χωριών να μισθοδοτούν ξεχωριστά δάσκαλο και ιμάμη.¹⁴

Το φθινόπωρο του 1956, οι περισσότεροι από τους δασκάλους που μέχρι εκείνη τη στιγμή υπηρετούν σε μειονοτικά σχολεία (αναφέρονται ως «τουρκικά» από τη διοίκηση) δεν έχουν τα απαραίτητα τυπικά προσόντα -- συχνά ούτε καν απολυτήριο δημοτικού -- και εργάζονται έχοντας δηλώσει υπεύθυνα ότι τα πιστοποιητικά αυτά καταστράφηκαν στη διάρκεια της κατοχής (1941-1944).¹⁵ Παρά όμως το γεγονός αυτό, η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης διατηρεί τους συγκεκριμένους δασκάλους μειωμένων προσόντων στη θέση τους, κυρίως γιατί είναι φίλα προσκείμενοι, ενώ προβάλλει παράλληλα ως δικαιολογία την πεποίθησή της ότι, σε πολλά ορεινά χωριά όπου τέτοιοι δάσκαλοι υπηρετούν, δε θα δεχόταν να αναλάβουν υπηρεσία δάσκαλοι με υψηλότερα προσόντα. Για την συγκεκριμένη κατάσταση

¹² Εκτενής αναφορά εδώ παρακάτω στο υποκεφάλαιο 7.1.3.

¹³ Οι οποίοι θεωρούνται πλήρεις προσόντων και στο εξής ονομάζονται «προσοντούχοι». Εκτενής αναφορά στους απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων εδώ παρακάτω στο ομώνυμο υποκεφάλαιο 7.1.3.

¹⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 18.03.1957 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναΐδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁵ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 07.09.1956 του Νομάρχη Ξάνθης Σ. Νικόγλου προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

αντιρρήσεις έχει και το Υπ.Ε.Π.Θ., το οποίο επιμένει στην τοποθέτηση προσοντούχων δασκάλων, πιστεύοντας ενδεχομένως ότι έτσι αντικρούει τις τουρκικές κατηγορίες για παραμέληση -- αν όχι σκόπιμη υποβάθμιση -- της μειονοτικής εκπαίδευσης, αγνοώντας, ή δείχνοντας να αξιολογεί ως ήσσονος σημασίας το γεγονός ότι με την ενίσχυση των προσοντούχων ουσιαστικά διευκολύνεται η διάδοση των τουρκικών εθνικών θέσεων στους Θρακιώτες μειονοτικούς μαθητές.¹⁶

Πάντως, κινήσεις σχετικές με την διάδοση τουρκικών εθνικιστικών αντιλήψεων που πέφτουν στην αντίληψη της διοίκησης φαίνεται πως την κινητοποιούν, με αποτέλεσμα να εντείνει τον έλεγχο πάνω στα μειονοτικά σχολεία γενικότερα και στους μειονοτικούς δασκάλους ειδικότερα. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1958 τους διορίζει μόνο προσωρινά, απαιτώντας να προσκομίσουν στην υπηρεσία, μεταξύ άλλων, δήλωση νομιμοφροσύνης, πιστοποιητικό υγείας, πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων και συμφωνητικό προσλήψεως.¹⁷

Η συγκεκριμένη κίνηση για εντονότερο έλεγχο του χώρου της μειονοτικής εκπαίδευσης αποτελεί ουσιαστικά απάντηση στην επιχειρούμενη κατά την περίοδο αυτή εντονότερη ανάμειξη της Τουρκίας στα της μειονοτικής εκπαίδευσης, η οποία φαίνεται πως πιέζει τους μη προσοντούχους δασκάλους να παραιτηθούν -- χρησιμοποιώντας ως κύριο μέσο την υπόσχεση καταβολής σημαντικού χρηματικού ποσού ως αποζημίωση --, ώστε τις θέσεις τους να καταλάβουν δάσκαλοι που εκπαιδεύτηκαν στην Τουρκία¹⁸.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 εντείνεται και η αντιπαράθεση ανάμεσα στις κοινότητες που ελέγχονται από νεωτεριστές, και με την στήριξη του προξενείου επιλέγουν και αξιώνουν την τοποθέτηση προσοντούχου δασκάλου, και τη διοίκηση,

¹⁶ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 25.10.1956 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδίδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁷ Εγκύκλιος με ημερομηνία 01.10.1958 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη «Προς τους Εκπαιδευτικούς Λειτουργούς των Μουσουλμανικών Σχολείων της καθ' ημάς περιφέρειας». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁸ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 07.01.1960 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ε. Καλογερά προς Υπ.Ε.Ξ., Δ' Πολιτική Διεύθυνση, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4. Για την ιστορία του πράγματος αναφέρουμε πως η πρώτη διαβεβαίωση για συνταξιοδότηση σε μειονοτικούς δασκάλους φαίνεται πως δίνεται το 1955 από τον ελληνικής καταγωγής και με σημαντικά ερείσματα στην Τουρκική κυβέρνηση Ρωμιοί Κωνσταντινουπολίτη βουλευτή του τουρκικού κοινοβουλίου Αλεξ. Χατζόπουλο, κατά τη επίσκεψή του στην Κομοτηνή, ως μέλος τουρκικής αντιπροσωπείας. Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 25.07.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Μ. Μηναιδίδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

που αρνείται να διορίσει συγκεκριμένους δασκάλους απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων σε συγκεκριμένα σχολεία.¹⁹

Την περίοδο αυτή η Τουρκία εντείνει την κινητοποίηση της για την, διαμέσου της εκπαίδευσης, προώθηση των νεωτεριστικών-εθνικιστικών τουρκικών θέσεων στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων (και αλλού), και στα τέλη του 1960 προχωρά στην ψήφιση νόμου με βάση τον οποίο αρχίζει να χορηγεί «κοινωνικό επίδομα» (σύνταξη) στους Τούρκους το γένος δασκάλους που υπηρετούν στο εξωτερικό, με την προϋπόθεση ότι επιδεικνύουν πίστη στην τουρκική κουλτούρα και την τουρκική μεταπολίτευση και μετά από κρίση του τουρκικού Υπ.Εξ.²⁰ Κίνηση που βέβαια δεν ξενίζει ούτε αιφνιδιάζει την ελληνική κυβέρνηση καθώς -- όπως ρητά αναφέρει ο Γενικός Επιθεωρητής Διοικήσεως και πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδής -- και η Ελλάδα εφαρμόζει ανάλογη πολιτική, αν και εκ των πραγμάτων όχι με τα ίδια κριτήρια, για τους Έλληνες το γένος δασκάλους του εξωτερικού. Πάντως σε απάντηση της χορήγησης του συγκεκριμένου επιδόματος/σύνταξης σε Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους εκ μέρους της Τουρκίας, η Ελλάδα προσανατολίζεται στο να εφαρμόσει ανάλογο μέτρο, συνταξιοδοτώντας με 300 δρχ. το μήνα τους φίλα προσκείμενους προς τη διοίκηση συντηρητικούς/παλαιότουρκους δασκάλους, σχεδιασμός που φαίνεται να έχει αποτελέσματα, καθώς με την ανακοίνωση και μόνο της απόφασης η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης διαπιστώνει αναστολή προσχωρήσεων στο στρατόπεδο των νεοτεριστών.²¹

Επιπλέον, και στην κατεύθυνση της παραπέρα ενίσχυσης των φίλα προσκείμενων στη διοίκηση συντηρητικών μειονοτικών δασκάλων, οι επιθεωρητές μειονοτικών σχολείων Θράκης προτείνουν την (οικονομική) *ενίσχυση σχολικών εφοριών μικρών ορεινών χωριών προς συμπλήρωσιν της μισθοδοσίας του μουσουλμάνου διδασκάλου, τη αιτήσε των σχολικών εφοριών*. Εκτιμούν ότι το μέτρον

¹⁹ Την άνοιξη του 1960 εκφράζεται έντονο αίτημα εκ μέρους των κατοίκων χωριού της ορεινής περιοχής του Ν. Ξάνθης, για τοποθέτηση στο σχολείο του χωριού συγκεκριμένου δασκάλου που η διοίκηση θεωρεί ότι υπηρετεί τις τουρκικές θέσεις και γι' αυτό αρνείται να διορίσει. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας οι γονείς δεν στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο και η διοίκηση προχωρά στην επιβολή προστίμου. Έγγραφο με ημερομηνία 05.05.1960 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁰ Ν. 168/16-12-60. Το πλήρες κείμενο του νόμου, μεταφρασμένο στα ελληνικά, στο Παναγιωτίδη, 1995.

²¹ Επιστολή με ημερομηνία 22.02.1963 του Προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδή προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ10

τουτό θα είναι ως αντίρροπον του χορηγούμενου κατά μυστικόν τρόπον επιμισθίου των 300 δρχ. εις τους προσκειμένους του Τουρκικού προξενείου και δηλώνουν την πεποίθησιν τους ότι η εφαρμογή του μέτρου αυτού θα αποτρέψει τους διδασκάλους της ορεινής περιοχής τουλάχιστον, να συνεργασθούν με το Τουρκικόν Προξενείον.²²

Ωστόσο οι εκτιμήσεις των Ελλήνων ιθυνόντων μάλλον κινούνται στην περιοχή των ευσεβών πόθων καθώς τα στοιχεία δείχνουν ότι στον τομέα αυτό η Τουρκία προπορεύεται. Όπως διαπιστώνει η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης το καλοκαίρι του 1961, από τους 160 μειονοτικούς δασκάλους που υπηρετούν στο Ν. Ξάνθης και βρίσκονται στα πρόθυρα συνταξιοδότησης, 50 ζητούν συνταξιοδότηση από το τουρκικό προξενείο -- από αυτούς 7 της ορεινής περιοχής και άρα μάλλον (πρώην) συντηρητικοί/παλαιότουρκοι -- και 28 από το ελληνικό δημόσιο, ενώ 82 τηρούν στάση αναμονής.²³

Οι υποσχέσεις για συνταξιοδότηση και από τις δύο πλευρές κινητοποιούν ποικιλότροπα τους μειονοτικούς δασκάλους και τους οδηγούν σε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πορείες. Κάποιοι συντηρητικοί μειονοτικοί δάσκαλοι με 15 και πλέον χρόνια υπηρεσίας ζητούν να συνταξιοδοτηθούν από το ελληνικό δημόσιο, και μετά από τις αόριστες υποσχέσεις των Ελλήνων αρμοδίων, στέφονται προς το τουρκικό προξενείο, το οποίο τους συνταξιοδοτεί αμέσως, και παρά το ότι δεν πρόσκεινται ιδεολογικά στους νεωτεριστές, με την προϋπόθεση ότι θα αποχωρήσουν αμέσως από την υπηρεσία, ώστε να δημιουργηθούν κενές θέσεις, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα θα καλυφθούν από νεωτεριστές.

Έτσι, και εν όψει της συνεχούς «διαρροής» συντηρητικών δασκάλων προσκειμένων στην ελληνική κυβέρνηση, τοπικό στέλεχος της μειονοτικής εκπαίδευσης προτείνει, τον Οκτώβριο του 1962, την άμεση χορήγηση μηνιαίου επιδόματος 300 δρχ. σε συντηρητικούς δασκάλους, ποσό ακριβώς ανάλογο με αυτό που χορηγεί το τουρκικό προξενείο στους νεωτεριστές,²⁴ ενώ ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. συνιστά στον Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής Θράκης να παρακολουθούνται οι

²² Πόρισμα της Συνσκέψεως Επιθεωρητών Μουσουλμανικών Σχολείων Κομοτηνής και Ξάνθης στις 14.04.1961. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²³ Έγγραφο με ημερομηνία 05.07.1961 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁴ Την πρόταση κάνει ο επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων Μ. Μηναΐδης. Συνεδρίαση 27/15.10.1962 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10. Η σχετική απόφαση λαμβάνεται ένα μήνα αργότερα στην συνεδρίαση 28/14.11.1962 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

επαφές και οι εκδηλώσεις των νεωτεριστών δασκάλων. Σημαντικό είναι ότι επιλέγεται η χορήγηση μηνιαίου επιδόματος και όχι κανονικής σύνταξης. Η κίνηση συνδέεται με τον σαφή στόχο της διοίκησης να καταστήσει τους συγκεκριμένους συνταξιούχους απολύτως ελεγχόμενους, καθώς, όπως δηλώνεται ρητά από τοπικό στέλεχος της μειονοτικής εκπαίδευσης, το επίδομα, σε αντίθεση με τη κανονική σύνταξη, μπορεί να ανακληθεί οποιαδήποτε στιγμή.

Τελικά τον Νοέμβριο του 1962 ξεκινάει η επιδότηση των προσκείμενων στην ελληνική διοίκηση μειονοτικών δασκάλων, ως μέσο «σύσφιξης σχέσεων» (αποφυγή διαρροών) και ελέγχου, και κυρίως ως απάντηση στο ανάλογο μέτρο που εφαρμόζει το προξενείο στους προσκείμενους προς αυτό δασκάλους,²⁵ ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ορισμένοι μειονοτικοί δάσκαλοι ζητούν -- και κάποτε λαμβάνουν -- επιδόματα και από τις δύο πλευρές, προς έκπληξη και μεγάλη δυσάρεσκεια (τουλάχιστον) της ελληνικής πλευράς.²⁶

Η διοίκηση δοκιμάζει νέα έκπληξη όταν διαπιστώνει, στις αρχές του 1963, ότι το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής επεκτείνεται και εφαρμόζει το μέτρο της συνταξιοδότησης και στους μη πιστούς στις μεταρρυθμίσεις παλαιομουσουλμάνους δασκάλους με σκοπό να προσελκύσει τους δασκάλους των ορεινών χωριών και δια μέσου αυτών να διεισδύσει εις τους Πομάκους²⁷ ενώ παράλληλα εκτιμά ότι η το προξενείο συνιστά στους Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους να μη δεχθούν το επίδομα που τους χορηγεί η ελληνική κυβέρνηση.²⁸

Με στόχο την αντιμετώπιση της τουρκικής αυτής κίνησης η διοίκηση προτείνει να αυξηθεί η επιδότηση των συντηρητικών/παλαιοτουρκικών δασκάλων και να φτάσει στο ύψος της τουρκικής (προφανώς ακόμα δεν έχει φτάσει), ενώ παράλληλα προτείνει τη συνεχή παρακολούθηση των πρακτόρων του τουρκικού προξενείου και την παρεμπόδιση εισόδου και μετακίνησής τους στις ορεινές περιοχές

²⁵ Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁶ Ο νομάρχης Ροδόπης παρατηρεί σχετικά: *Την διακοπήν του επιδόματος δε ευρίσκομεν συμφέρουσα. Την χορήγησιν όμως τοιούτο εις φανατικούς κεμαλικούς επιδοτούμενους ασφαλώς και παρά του Τουρκ. Προξενείου δεν πρέπει να ανεχθώμεν.* Και ζητά από τους επιθεωρητές και τις αστυνομικές αρχές να κινητοποιηθούν ώστε να συνταχθούν νέοι κατάλογοι των μελλόντων να επιδοτηθούν από τον προσεχούς σχολικού έτους, με κριτήρια ασφαλή δια την νομιμοφροσύνην και αφοσίωσιν των εν λόγω μουσουλμ. διδασκάλων προς την Ελληνικήν διοίκησιν. Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁷ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 05.02.1963 του Γενικού Επιθεωρητή Διοικήσεως και πρόεδρο του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουρίδη προς τον Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής Θράκης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁸ Παρατήρηση του Ανώτερου Διοικητή Χωροφυλακής Θράκης κατά την διάρκεια της συνεδρίασης 30/13.02.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

όπου και τα χωριά των ορεσίβιων σλαβόφωνων μουσουλμάνων (Πομάκων).²⁹ Επικουρικά, ο Ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής Θράκης προτείνει την *επιλογή ωρισμένων διδασκάλων προς δημιουργία μιας αντιπροπαγάνδας, [...] οίτινες θα αμοίβονται δια την αιτίαν ταύτην*.³⁰

Έτσι, και σε συνέχεια των πρωτοβουλιών αυτών, τον Φεβρουάριο του 1963 το Σ.Σ.Θ. αποφασίζει να ιδρύσει τον «Σύλλογο Μουσουλμάνων Διδασκάλων Ξάνθης-Ροδόπης-Έβρου» -- μέλη του οποίου προβλέπεται να γίνουν οι 182 γενικά συντηρητικοί μειονοτικοί δάσκαλοι που επιδοτεί η Ελλάδα³¹ -- με στόχο να αποτελέσει το αντίπαλο δέος, ή τουλάχιστον μια στοιχειώδη εναλλακτική παρουσία στην δραστήρια, ελεγχόμενη από νεωτεριστές και καθοδηγούμενη από το τουρκικό προξενείο «Ένωση Τούρκων Διδασκάλων»,³² ενώ τον Ιούλιο του 1963 ο Νομάρχης Ροδόπης προτείνει να βρεθεί ένας εύσχημος τρόπος διαλύσεως της Ένωσης Τούρκων Διδασκάλων.³³

Το 1964 είναι η χρονιά με τις σημαντικότερες και πυκνότερες εξελίξεις στη μειονοτική εκπαίδευση, ως προϊόν των γενικότερων αλλαγών στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και των εξελίξεων στο κυπριακό.³⁴

Η Ελλάδα λαμβάνει υπ' όψιν της την απόφαση της Τουρκίας (21.01.1964) για παρακολούθηση όλων των εκπαιδευτικών των ρωμαϊκών σχολείων³⁵ και αρχίζει να αναζητά τρόπους παραπέρα πίεσης και παρέμβασης στους Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους.

Έτσι, κατ' αρχάς και σε κεντρικό επίπεδο, εξετάζει, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1964, το ενδεχόμενο (αλλά και τη δυνατότητα και τη σκοπιμότητα) να παρέμβει και να εμποδίσει ή και να διακόψει την χρηματοδότηση των μειονοτικών (Ελλήνων πολιτών) δασκάλων από το προξενείο, καθώς την αναγιγνώσκει ως παρέμβαση ξένου κράτους στα εσωτερικά της. Όμως το Υπ.Εξ. κρίνει ότι *δεν είναι δυνατόν να ληφθούν εκ μέρους ημών μέτρα προς περιστολήν αυτής εφ' όσον το αυτό πράττει και το Β. τούτον*

²⁹ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 05.02.1963 του Γενικού Επιθεωρητή Διοικήσεως και πρόεδρο του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδίη προς τον Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

³⁰ Συνεδρίαση 30/13.02.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10. Η έκβαση της πρότασης δεν είναι γνωστή.

³¹ Από το σύνολο των 350 μειονοτικών δασκάλων που υπηρετούν την περίοδο εκείνη στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης.

³² Συνεδρίασης 30/13.02.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

³³ Συνεδρίαση 31/04.07.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

³⁴ Βλ. σχετικά κεφάλαιο 4.

³⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 29.01.1964 του Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

Γενικόν Προξενείον δια τους ενταύθα Έλληνας μειονοτικούς εκπαιδευτικούς, και δη πολύ πριν ή η Τουρκική Κυβέρνησις σκεφθεί να μιμηθεί ημάς επί του θέματος τούτου. Και αφού διαπιστώσει ότι δεν μπορεί να προχωρήσει σε τέτοια ρύθμιση, αρχίζει να ερευνά άλλους τρόπους δέσμευσης/ελέγχου των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων, φτάνοντας μέχρι το σημείο να εξετάσει την, περίπου εξωφρενική για την εποχή, καθολική ένταξη των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων στα εκπαιδευτικά στελέχη του Υπ.Ε.Π.Θ., γεγονός που (θα) συνεπάγεται και τη μισθοδοσία και συνταξιοδότηση τους από το Ελληνικό Δημόσιο.³⁶

Παράλληλα στη Θράκη συστηματοποιεί και εντείνει τον έλεγχο στις προσλήψεις μειονοτικών δασκάλων³⁷ ενώ εξακολουθεί να επιδοτεί ορισμένους «συνεργάτες» και υποστηρικτές της διοίκησης. Έτσι, το 1964 επιδοτούνται περίπου 65 δάσκαλοι *εγνωσμένων συντηρητικών φρονιμάτων*, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως άποροι προς *συγκάλυψιν της διακρίσεως*. Μάλιστα, το επίδομά τους αυξάνεται από 300 σε 500 δρχ. ενώ σε σχετική ενδοϋπηρεσιακή συζήτηση (αλληλογραφία) εκτιμάται ότι το επίδομα πρέπει να είναι έκτακτο για να μη δημιουργούνται προσδοκίες μόνιμης μισθοδοσίας και συνταξιοδότησεως.³⁸

Τον Απρίλιο του 1964 υπάρχουν εξελίξεις και στο ζήτημα της συνταξιοδότησης των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων. Ο παρών κύκλος ξεκινά με δήλωση του προξενείου ότι θα χορηγεί επίδομα/σύνταξη σε όσους δασκάλους έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον 25 χρόνια υπηρεσίας,³⁹ προς μεγάλη απογοήτευση όλων ανεξαρτήτως «στρατοπέδου» των μειονοτικών δασκάλων. Την εξέλιξη όμως αυτή δεν μπορεί να την αξιοποιήσει και πολύ περισσότερο να την κεφαλαιοποιήσει η ελληνική πλευρά, καθώς δεν έχει σαφή και δηλωμένη πολιτική στο ζήτημα της συνταξιοδότησης. Τα μυαλά των αρμοδίων κατατρώνονται από προβληματισμούς περί αποτελεσματικότητας και σκέψεις περί του κατά πόσο είναι *εύλογον* να

³⁶ Ακρώς απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 07.02.1964 του Γενικού Προξένου της Ελλάδας στην Κων/πολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς το Υπ.ΕΞ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

³⁷ Με την Υ.Α. 49420/14.03.1964/ΦΕΚ 163 Β', με θέμα «Γενικά και ειδικά προσόντα των δασκάλων των Τουρκιστί διδασκομένων μαθημάτων εις τα Τουρκικά μειονοτικά σχολεία Θράκης».

³⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 25.04.1964 του διευθυντή της Διεύθυνσης Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Μ. Σωτηράκου προς Υπ.ΕΞ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³⁹ Το μέτρο των 15 χρόνων προϋπηρεσίας που κατ' αρχήν είχε υιοθετήσει η Τουρκία δημιουργούσε μεγάλο αριθμό υποψηφίων συνταξιούχων, ενώ στα πλαίσια μια ανάλυσης κόστους-κέρδους κρίθηκε μάλλον περιορισμένης αποτελεσματικότητας.

καταδαπανώμεθα διατρέφοντες αδιακρίτως τους προσερχομένους και αυτούς τούτους τους αυτόχρημα συμφεροντολόγους και τους διψύχους και τους μισέλληνες.⁴⁰

Δεν είναι όμως μόνο η ελληνική πλευρά που διστάζει να χορηγήσει επιδόματα και συντάξεις. Εξ ίσου σημαντική, αν όχι σημαντικότερη είναι και η επιφύλαξη των μειονοτικών δασκάλων να προσφύγουν στην ελληνική πλευρά και να ζητήσουν σύνταξη, καθώς αναλογίζονται τις συνέπειες που θα είχε κάτι τέτοιο σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου, ενδεχόμενο που, μετά τις εξελίξεις στο Κυπριακό, τουρκικοί εθνικιστικοί κύκλοι στη Θράκη διαδίδουν ως πιθανό.⁴¹ Φόβος τους κυριαρχεί αφού, σε περίπτωση κατάληψης της περιοχής από την Τουρκία, οι συνεργάτες των Ελλήνων είναι καταδικασμένοι, ενώ σε περίπτωση ανταλλαγής πληθυσμών, δεν θα γίνονταν αποδεκτοί στην Τουρκία όσοι μειονοτικοί συνεργάστηκαν με τους Έλληνες· και η λήψη σύνταξης αποτελεί αδιάσειστο τεκμήριο συνεργασίας.

Όλα αυτά κάνουν τους μειονοτικούς εξαιρετικά επιφυλακτικούς και έτσι κατατίθενται μόνο 60 αιτήσεις συνταξιοδότησης. Και καθώς στα ανώτερα κλιμάκια της διοίκησης δεν λαμβάνεται κάποια οριστική απόφαση, το Σ.Σ.Θ. αποφασίζει να χορηγήσει σε όσους έχουν συμπληρώσει 25 χρόνια υπηρεσίας, αλλά και σε όσους δεν μπορούν να συνεχίσουν να εργάζονται λόγω υγείας ή γήρατος, *μηνιαίο βοήθημα υπό τύπον συντάξεως, με την προφορική εις αυτούς δήλωσιν ότι τούτο θα παρέχεται μέχρις ότου ήθελε ληφθή εν καιρώ νομοθετικών μέτρων ρυθμίζον το ζήτημα των συντάξεων*, και παράλληλα αποφασίζει τη συνέχιση της επιδότησης *πάντων των εγνωσμένως συντηρητικών αρχών μειονοτικών δασκάλων*.⁴²

Στα τέλη της άνοιξης του 1964 η τουρκική πλευρά προχωρά στη λήψη μιας νέας σειράς μέτρων που θα αποτελέσουν και τον «οδηγό» της ελληνικής (αντί)δρασης.

⁴⁰ Συνεδρίαση 33/6&7.04.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10. Παράλληλα η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης παρακολουθεί τη δράση των μειονοτικών δασκάλων και όταν υπάρχουν καταγγελίες περί αντεθνικής δράσης προτείνει και την εμπλοκή της χωροφυλακής, καθώς υπάρχει διάχυτος ο φόβος ότι οι μειονοτικοί δάσκαλοι, και ειδικότερα οι μετακλητοί από Τουρκία, δρουν ως Τούρκοι πράκτορες. Έγγραφο με ημερομηνία 15.07.1964 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς τον Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁴¹ Η συζήτηση περί ενδεχόμενου ελληνοτουρκικού πολέμου και κατάληψης της Θράκης από την Τουρκία φαίνεται πως την περίοδο εκείνη λαμβάνει μεγάλη έκταση, τόσο στο χώρο της μειονότητας όσο και στο χώρο της πλειονότητας, και απασχολεί έντονα τις εμπλεκόμενες ελληνικές αρχές, οι οποίες κατηγορούν το τουρκικό προξενείο, και τους προσκείμενους σε αυτό δασκάλους, ιδιαίτερα τους μετακλητούς, για άσκηση προπαγάνδας. Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁴² Συνεδρίαση 33/6&7.04.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

Στα μέσα Μαΐου η Τουρκία ζητά από τους Ρωμιούς εκπαιδευτικούς απόφοιτους ξένων (ελληνικών) πανεπιστημίων να υποβάλουν τα διπλώματά τους στη αρμόδια Διεύθυνση Παιδείας μέσα σε 24 ώρες. Το Υπ.Εξ., που αμέσως πληροφορείται την εξέλιξη και προσπαθεί να την ερμηνεύσει, εκτιμά ότι πρόκειται για την αρχή μιας κίνησης αμφισβήτησης της ισοτιμίας/ισχύος των διπλωμάτων, γεγονός που θα οδηγήσει σε αφαιρέσεις της αδειών εξασκήσεως επαγγέλματος και θα έχει σοβαρές αρνητικές συνέπειες στην λειτουργία των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων.⁴³ Επιπλέον, στις 30 Ιουνίου 1964 η τουρκική εθνοσυνέλευση ψηφίζει σχέδιο νόμου που καταθέτουν 38 βουλευτές του λαϊκού κόμματος, με βάση το οποίο κλείνουν τα ελληνικά σχολεία στην Ίμβρο και Τένεδο,⁴⁴ ενώ λίγες μέρες αργότερα εμφανίζονται στον τουρκικό τύπο (εφημερίδες «Akşam» και «Millet») δημοσιεύματα σχετικά με τις προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης να εξετάσει τους όρους λειτουργίας όλων των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης (τουρκομάθεια δασκάλων, ισοτιμία κ.λ.π.) και να απαγορεύσει την λειτουργία σε όσα δεν πληρούν τους όρους.⁴⁵

Μετά από αυτά, στα μέσα του καλοκαιριού του 1964 η ελληνική κυβέρνηση εξετάζει σοβαρά το ενδεχόμενο να εφαρμόσει σειρά αντιποίνων.

Ο Έλληνας γενικός πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη επισημαίνει ότι τα μέρα αυτά πρέπει να είναι στο ίδιο πλαίσιο με αυτά που επέβαλαν οι Τούρκοι στα ομογενειακά σχολεία Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου και εισηγείται, μεταξύ άλλων, να παυθούν από μειονοτικά σχολεία της Θράκης τόσο εκπαιδευτικοί όσοι ομογενείς εκπαιδευτικοί και διευθυντές παύθηκαν από σχολεία της Κωνσταντινούπολης,⁴⁶ και να μην διορίζονται σε θέση διευθυντή σε μειονοτικό σχολείο απόφοιτοι τουρκικών γυμνασίων και παιδαγωγικών ακαδημιών.⁴⁷

⁴³ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 13.05.1964 της Δ' Πολιτικής διεύθυνσης του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Στεφάνου) προς Υπ.Ε.Π.Θ. - Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁴⁴ Εφημερίδα Καθημερινή, 01.07.1964

⁴⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1964 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁴⁶ Το ελληνικό προξενείο στην Κωνσταντινούπολη εκτιμά ότι οι απολύσεις εκπαιδευτικών από τα ρωμαϊκά σχολεία έχουν στόχο να πιέσουν την Ελλάδα ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των μετακλητών -- με αποτέλεσμα την αποστολή περισσότερων Τούρκων εκπαιδευτικών στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης -- ενώ η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης εκτιμά ότι τα μέτρα στοχεύουν στο να πιάσουν την Ελλάδα να αποδεχθεί/διορίσει περισσότερους αποφοίτους τουρκικών διδασκαλείων. Έγγραφο με ημερομηνία 16.11.1964 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Στεφάνου) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2. Περί μετακλητών εκτενής αναφορά εδώ παρακάτω, στο υποκεφάλαιο 7.1.5.

⁴⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 14.08.1965 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

Επίσης το Υπ.Εξ. ζητά από τους επιθεωρητές να καλέσουν τους μειονοτικούς δασκάλους που έχουν φοιτήσει στην Τουρκία και τα πτυχία των οποίων αναγράφουν την τουρκική ονομασία της τόπου γεννήσεώς τους, να ζητήσουν από το προξενείο την διόρθωση και αντικατάσταση του τουρκικού τοπωνυμίου από το αντίστοιχο ελληνικό, καθώς σε εφαρμογή ανάλογου μέτρου, και μάλιστα με την απειλή μη διορισμού, έχει προχωρήσει η Τουρκία για τους Ρωμιούς εκπαιδευτικούς.⁴⁸

Τον Νοέμβριο του 1964 επανέρχεται το ζήτημα των επιδοτήσεων, με το Σ.Σ.Θ. να εξετάζει την επιδότηση ορισμένων μειονοτικών δασκάλων, με τα υψηλόβαθμα στελέχη της διοίκησης στη Θράκη να διαφωνούν περί του πρακτέου. Ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων αντιτίθεται στη συνέχιση καταβολής των επιδομάτων, για άγνωστους εδώ πραγματικούς λόγους. Έτσι εκφράζει επιφυλάξεις για την αποτελεσματικότητα της καταβολής και προβάλλει ως επιχείρημα ότι πρόκειται για ένα καθαρά διοικητικό μέτρο που υπαγορεύεται από λόγους σκοπιμότητας και δεν έχει καμία θετική επίδραση στην εκπαίδευση των παιδιών της μειονότητας. Όμως ο νομάρχης Ροδόπης απαντά ότι το επίδομα δεν δίδεται τόσο *προς βελτίωσιν των όρων διαβιώσεως των παλαιομουσουλμάνων διδασκάλων, όσον προς ανταμοιβήν αυτών δια την εμμονή των εις τα πάτρια και την αφοσίωσιν των προς την Ελληνικήν Διοίκησιν, το έργον της οποίας εξαίρουν ούτοι, ευκαιρίας δεδομένης*,⁴⁹ και έτσι οι επιδοτήσεις συνεχίζονται.

Την περίοδο αυτή εμφανίζεται για πρώτη φορά -- αργότερα, και με διάφορες μορφές και αφορμές, θα ακολουθήσουν και άλλες -- μια ιδιότυπη διαπλοκή του ελληνικού στρατού στην μειονοτική εκπαίδευση. Τον Δεκέμβριο του 1964 το ελληνικό Γενικό Προξενείο της Κωνσταντινούπολης ζητά να σταλούν στην Πόλη για να διδάξουν στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία, εκπαιδευτικοί που υπηρετούν την στρατιωτική τους θητεία.⁵⁰ Οι ακριβείς λόγοι δεν αναφέρονται πουθενά, αν και το πιθανότερο είναι η ύπαρξη σημαντικών κενών σε μετακλητούς δασκάλους, καθώς λόγω της έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, πολλοί Έλληνες δάσκαλοι αρνούνται να υπηρετήσουν ως μετακλητοί στην Τουρκία, ενώ και η εξέλιξη του ζητήματος παραμένει άγνωστη.

⁴⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 02.11.1964 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως τους Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Πηλαβάκης) προς την Γενικήν Επιθεώρησιν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁴⁹ Συνεδρίαση 36/25.11.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁵⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 03.12.1964 της Δ' Πολιτικής διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Στεφάνου) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

Το 1965 τα σημαντικά ζητήματα είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ αποφοίτων ιεροσπουδαστηρίου και αποφοίτων διδασκαλείων για την κατάληψη θέσεων σε μειονοτικά σχολεία, και η εφαρμογή αντιποίνων στα μέτρα που λαμβάνει η Τουρκία εναντίον των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων.

Από τις αρχές του 1965 οι προσοντούχοι δάσκαλοι (απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων και φορείς τουρκικού εθνικισμού) που πια αριθμούν περί τους 60, φαίνεται να πιάζουν με διάφορους τρόπους, και με τη στήριξη του προξενείου, τους κατοίκους πολλών χωριών να μη προσλάβουν δασκάλους απόφοιτους ιεροσπουδαστηρίου και να προτιμούν αυτούς. Οι απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίου προσπαθούν να αντιδράσουν ιδρύοντας, με τη στήριξη της διοίκησης, το Σωματείο Μουσουλμάνων Διδασκάλων Αποφοίτων Ιεροσπουδαστηρίου Δυτικής Θράκης⁵¹ και στέλνοντας επιστολή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και τον Υπουργό Παιδείας, στην οποία ζητούν στήριξη, ως συντηρητικοί δάσκαλοι αφοσιωμένοι στο Ελληνικό κράτος.⁵² Στο ζήτημα εμπλέκεται και το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής που φαίνεται να υπόσχεται ότι θα καταβάλλει τους μισθούς των νεοπροσλαμβανομένων δασκάλων απόφοιτων τουρκικού διδασκαλείου -- κανονικά οι δάσκαλοι αμείβονταν από εισφορές των γονιών των μαθητών -- ενώ παράλληλα φαίνεται πως συνεχίζει να συνταξιοδοτεί ηλικιωμένους δασκάλους απόφοιτους ιεροσπουδαστηρίου⁵³ δημιουργώντας αφ' ενός νέες θέσεις εργασίας που θα καταληφθούν από αποφοίτους τουρκικού διδασκαλείου, και αφ' ετέρου εξασφαλίζοντας την ποικίλη στήριξη και συνεργασία των συνταξιοδοτημένων στην προώθηση της πολιτικής του.

Όσον αφορά το ζήτημα της αμοιβαιότητας και των αντιποίνων παρατηρούμε ότι από τις αρχές του 1965 το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας αρνείται να διορίσει 5 Ρωμιούς εκπαιδευτικούς με μεταγυμνασιακές σπουδές στην Ελλάδα με το πρόσχημα ότι δεν ανακοινώθηκαν ακόμη τα αποτελέσματα των εξετάσεων τουρκομάθειας στις οποίες υποβλήθηκαν. Η ελληνική πλευρά αντιδρά και το ελληνικό Υπ.Εξ. -- προκειμένου να

⁵¹ Πρόκειται για το σύλλογο που είχε αποφασίσει να ιδρύσει τον Φεβρουάριο του 1963 το Σ.Σ.Θ.

⁵² Υπόμνημα του Σωματείου Συντηρητικών Μουσουλμάνων Διδασκάλων Αποφοίτων Ιεροσπουδαστηρίου Δ. Θράκης με ημερομηνία 28.07.1965 προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και τον Υπουργό Παιδείας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7

⁵³ Μέχρι τότε οι μειονοτικοί δάσκαλοι που αποχωρούσα από τη υπηρεσία δεν λάμβαναν κανενός είδους σύνταξη.

καθορίσει τη στάση του και εξετάζοντας ενδεχόμενη επιβολή αντιποίνων -- ζητά από την διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης στοιχεία μειονοτικών εκπαιδευτικών που υπηρετούν σε σχολεία της Θράκης και έχουν αποφοιτήσει από τουρκικές παιδαγωγικές ακαδημίας ή πανεπιστήμια.⁵⁴ Έτσι, ζητά από τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων να του γνωρίσει τα ονόματα εξ μουσουλμάνων δασκάλων Ελλήνων υπηκόων, αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων που να υπηρετούν σε μουσουλμανικά σχολεία της Δ. Θράκης και να έχουν διοριστεί κατά το τρέχον έτος, επισημαίνοντας παράλληλα ότι σκόπιμο θα ήτο όπως κατά την υφ' υμών εκλογήν των ως άνω εξ ονομάτων λάβητε υπ' όψιν την τυχόν αντεθνική και ανθελληνική δραστηριότητα ή και πειθαρχικά ή άλλα υπηρεσιακά παραπτώματα εις ά έχουν ενδεχομένως υποπέσει.⁵⁵ Η συγκεκριμένη κίνηση ήταν μάλλον διερευνητική καθώς δεν καταγράφεται κάποια άμεση σχετική πρωτοβουλία εκ μέρους της διοίκησης, ενώ τέσσερις μήνες αργότερα εμφανίζεται συγκεκριμένη απόφαση του Υπ. Εξ. για εφαρμογή αντιποίνων στα Μουσουλμανικά Σχολεία (Δ921-140/20.9.65), στα πλαίσια της οποίας αποφασίζεται ο μη διορισμός 20 προσοντούχων δασκάλων.

Οι εξελίξεις θορυβούν ιδιαίτερα την μειονότητα η οποία και αντιδρά έντονα -- κινητοποιήσεις παραγόντων και απειλές μειονοτικών γονέων ότι δεν θα στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο αν δεν διοριστούν προσοντούχοι δάσκαλοι -- κα έτσι το Υπ.Εξ. και η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη υποχωρούν και αναζητούν τρόπο ώστε να παρακάμψουν την περί αντιποίνων απόφαση και να διορίσουν προσοντούχους δασκάλους.⁵⁶

Επιπλέον, τον Σεπτέμβριο του 1965, και στα πλαίσια μιας απόπειρας για συστηματικότερο έλεγχο των μειονοτικών δασκάλων, το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης (Υπ.Εσ.) εξετάζει το ενδεχόμενο -- δεν είναι γνωστό αν εφαρμόστηκε τελικά -- εισαγωγής υποχρεωτικής τήρησης ατομικής καρτέλας εκάστου Μουσουλμάνου

⁵⁴ Λίαν επείγον και εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 03.03.1965 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. προς την Γενική Επιθεώρησιν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁵⁵ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 05.05.1965 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. προς την Γενική Επιθεώρησιν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων στην Θεσσαλονίκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁵⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 02.12.1965 της Δ' Πολιτικής Διεύθυνσης τους Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς την Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

διδ/λου εις ην κατά κύριον λόγον θα καταχωρήται η εθνική ή αντεθνική δράσις εκάστου, και επ' αυτού ζητά τη γνώμη των νομαρχών της Θράκης.⁵⁷

Η Ελλάδα προβληματίζεται έντονα για το είδος και την έκταση των αντιποίνων που πρέπει να επιβάλλει έχοντας υπ' όψιν ότι από τη έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης το 1963 μέχρι και το φθινόπωρο του 1965, στην Τουρκία παύθηκαν 16 Ρωμιοί εκπαιδευτικοί και 29 βρέθηκαν εκτός εργασίας κατόπιν της κατάργησης της ελληνικής μειονοτικής εκπαίδευσης στην Ίμβρο και Τένεδο, 4 εξαναγκάστηκαν να αναχωρήσουν για την Ελλάδα ως σύζυγοι Ελλήνων υπηκόων που απελάθηκαν και 29 έφυγαν από τη Τουρκία λόγω της γενικότερης πίεσης που ασκήθηκε στους Ρωμιούς της Πόλης, ενώ 17 παρέμεναν αδιόριστοι ως απόφοιτοι ελληνικών πανεπιστημίων.⁵⁸

Το 1966 ξεκινά με παρέμβαση της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στην μειονοτική εκπαίδευση. Η Κ.Υ.Π. είναι βέβαιη⁵⁹ ότι *το μείζον μέρος των διδασκάλων προπαγανδίζει το μίσος προς την Ελλάδα και καλλιεργεί εξ αντιθέτου την πίστιν και αφοσίωσιν προς τον Τουρκικόν σωβινισμόν, μέχρι σημείου ώστε και οι Πομακόπαιδες ακόμη να αισθάνονται κα να εκδηλούνται ως γνήσιοι Τουρκόπαιδες*,⁶⁰ και με αφορμή επεισόδιο σε βάρος δασκάλου,⁶¹ ζητά από το Υπ.Εξ. να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα

⁵⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 23.09.1965 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Μ. Σκουλά προς τους νομάρχες Ροδόπης και Ξάνθης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁵⁸ Ενημερωτική επιστολή με ημερομηνία 15.10.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Κ. Βάσσης) προς όλες τις ελληνικές πρεσβείες και τις μόνιμες αντιπροσωπείες, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

⁵⁹ Με βάση πληροφορίες ότι στα Μουσουλμ. Σχολεία της Δ. Θράκης, και δη τα πομακικά τοιαύτα: α) οι μαθηταί αποφεύγουν να ομιλώσι την Ελληνικήν γλώσσαν και εκδηλώνουσι ποικιλοτρόπως υπερηφάνειαν διότι είναι Τούρκοι. β) Εις τα προαύλια των σχολείων άδονται υπό των μαθητών συνήθως τουρκικά άσματα. γ) Παρατηρήθησαν μαθηταί, ζωγραφίζοντες πλοία με τουρκικάς σημαίας. δ) Κατά την παρέλασιν της 28ης παρελθόντος Οκτωβρίου εις το Σπίτι του Παιδιού ΕΧΙΝΟΥ ουδείς Μουσουλμανόπαις εδέχετο να φέρη (ως σημαιοφόρος) την ελληνικήν Σημαίαν (κατόπιν κόπων εξευρέθη εις). ε) Διατυπούνται κρίσεις των μαθητών περί του Μ. Αλεξάνδρου, τον οποίον θεωρούν ως ΒΟΥΛΓΑΡΟΝ. στ) Διακηρύσσεται ομοίως, ότι α νήσοι του Αρχιπελάγους είναι Τουρκικαί, υπό ελληνικήν κατοχήν. ζ) Κατά τα διαλείμματα αναγράφονται εις τους μαυροπίνακας Τουρκικά ρητά και συνθήματα

⁶⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 21.01.1966 και αρ. πρωτ. 700634 της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (υπογράφει ο αντ/γος. Δ/ντης Κ. Παπαγεωργόπουλος) προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

⁶¹ (Σε χωρίο της ορεινής Ξάνθης) κατά πληροφορίας, καθ' ον χρόνον η διδασκάλισσα εδίδασκε, εις μαθητής υιός του Κ.Α.Ρ., της επέταξε το βιβλίον κατά προσωπο, λέγων: «Εγώ δεν θέλω να μάθω ελληνικά. Ο πατέρας μου δεν μου το επιτρέπει». Επειδή ο μαθητής ηλέγχθη διά την προπέτειάν του, ο πατήρ του πληροφορηθείς τα γεγονότα, παρετήρησε την διδασκάλισσαν δια των εξής: «Εγώ το στέλνω το παιδί στο σχολείο για να μάθη Τουρκικά και όχι Ελληνικά».

*κατά της οσημέραι ογκουμένης θρασυήτος των Μουσουλμάνων, προς περίσωσιν του κύρους της Πολιτείας.*⁶²

Ωστόσο η διοίκηση δεν προχωρά άμεσα την λήψη κάποιων μέτρων ενώ συνεχίζει (Φεβρουάριος 1966) την επιδότηση των συντηρητικών/ παλαιότουρκων δασκάλων. Επιπλέον αποφασίζει την ενίσχυση του συλλόγου τους με το ποσό των 20.000 δρχ. για ενοίκια πρώτου τριμήνου και εξοπλισμό των γραφείων του συλλόγου, ενώ παράλληλα, και με στόχο να διαπιστωθούν τυχόν «διπλές επιδοτήσεις», το Σ.Σ.Θ. ζητά να μάθει τα ονόματα των εγγεγραμμένων στο σωματείο «Ένωση Τούρκων Διδασκάλων Ροδόπης-Έβρου», που εκτιμάται ότι στο σύνολο τους επιδοτούνται από το τουρκικό προξενείο.⁶³

Με δεδομένο τους χαμηλούς μισθούς των μειονοτικών δασκάλων, τόσο το τουρκικό προξενείο όσο και η διοίκηση της εκπαίδευσης συνεχίζουν να παρεμβαίνουν παρέχοντας (ή, κατά κανόνα, υποσχόμενοι ότι θα παρέχουν) χρήματα, και βέβαια με απώτερο στόχο την προώθηση των θέσεών τους. Έτσι μετά τη εμφανιζόμενη, και συστηματική πια το 1966, χρηματοδότηση δασκάλων εκ μέρους του Τουρκικού προξενείου,⁶⁴ η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης επαναφέρει το ζήτημα χορήγησης επιδόματος σε συντηρητικούς μειονοτικούς δασκάλους. Σε εμπιστευτικό έγγραφό του προς το Υπ.Εξ. ο Γενικός Επιθεωρητής Μειονοτικών Σχολείων προτείνει -- διαβιβάζοντας ουσιαστικά τη σχετική πρόταση του Συλλόγου Μουσουλμάνων Διδασκάλων Αποφοίτων Ιεροσπουδαστηρίων Δ. Θράκης -- την καθιέρωση *κατωτάτου ορίου μισθοδοσίας, όπως συμβαίνει εν Τουρκία. [...] Εις περίπτωση αδυναμίας των σχολικών εφοριών και τη αιτήσει των θα δυνάμεθα να αποφασίζωμεν την ενίσχυσιν δια πρόσωπα φιλικά προς ημάς, οπότε δημιουργούμεν και το δικαίωμα επεμβάσεως και εκλογής ή υποδείξεως των καταλλήλων προσώπων ως*

⁶² Έγγραφο με ημερομηνία 21.01.1966 και αρ. Πρωτ. 700632 της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (υπογράφει ο αντ/ρος. Δ/ντης Κ. Παπαγεωργόπουλος) προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

⁶³ Για το σκοπό μάλιστα αυτό ζητά από τον αρμόδιο δικαστικό να βρει ένα πρόσχημα και να αξιώσει από όλα τα σωματεία και τους συλλόγους του Ν. Ροδόπης να προσκομίσουν καταλόγους με όλα τα μέλη τους. Συνεδρίαση 42/04.02.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁶⁴ Φαίνεται ότι το Τουρκικό προξενείο Κομοτηνής παρέχει συστηματικά χρηματικά ποσά σε μειονοτικούς δασκάλους που προωθούν την τουρκική πολιτική και την τουρκική εθνική ιδεολογία στο μειονοτικό σχολείο. Ο χρηματισμός αυτός οδηγεί παράλληλα και στην πολιτική/ ιδεολογική μετακίνηση κάποιων μειονοτικών δασκάλων από τον συντηρητικό/ προεθνικό χώρο στον προοδευτικό/ εθνικ(ιστικό) χώρο. Στα τέλη του 1966 φαίνεται να υπάρχει μια «αύξηση» του ποσού αυτού από τις 14.000 στις 20.000 δρχ. Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 19.12.1966 του Γραφείου Ασφάλειας Ανωτέρας Διοίκησης Χωροφυλακής Θράκης προς Υπ.Εσ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7

διδασκάλων σχολιάζοντας συνάμα ότι αυτό ζητείται με άλλες λέξεις δια του υπομνήματος.⁶⁵

Παράλληλα όμως, από στελέχη της κεντρικής διοίκησης εκφράζεται σκεπτικισμός για την σκοπιμότητα χορήγησης ή αύξησης του επιδόματος. Σε έγγραφο σχετικό με τη αύξηση του επιδόματος που χορηγείται σε μειονοτικούς δασκάλους στέλεχος του Υπ.Εξ. παρατηρεί ότι (η αύξηση) *αύτη θα πρέπει να έλθη εις επιβράβευσιν θετικής τινός εκ μέρους των ενδιαφερομένων συμβολής εις το έργο της Ελληνικής Διοικήσεως δια την αναχαίτισιν της αντεθνικής δραστηριότητος των νεομουσουλμάνων [sic],⁶⁶ συμβολής ήτις δεν φαίνεται να εξεδηλώθη εισέτι.*⁶⁷

Στη συζήτηση παρεμβαίνει και ο καθ' ύλην αρμόδιος για την εφαρμογή της μειονοτικής πολιτικής πρόεδρος του Σ.Σ.Θ., και σχολιάζοντας το αίτημα (για αύξηση) χρηματοδότησης που κατέθεσε ο Σύλλογος Μουσουλμάνων Διδασκάλων αποφοίτων ιεροσπουδαστηρίων, παρατηρεί ότι (ο σύλλογος αυτός) *ελάχιστα μας αποδίδει. Τον ενισχύωμεν όμως και θα εξακολουθήσωμεν να τον ενισχύωμεν διότι είναι το μόνον μέσον ανασχέσεως της προς το στρατόπεδον των αφρόνων νεωτεριστών διαρροής. Η διαρροή αύτη θα συνεχισθή και λόγω εξελίξεως και λόγω της ημετέρας αδυναμίας και ασυναρτησίας. Θα απαιτείται συνεπώς μέγα σφάλμα να καθιερώσωμεν επισήμως την επιδότησιν, διότι το δήθεν κρυφά διδόμενον βοήθημα ανακαλείται οποτεδήποτε, ενώ το φανερόν δημιουργεί υποχρεώσεις.*⁶⁸

Την περίοδο αυτή το τουρκικό προξενείο φαίνεται πως συνεχίζει παλαιότερη (από το 1965) πρωτοβουλία του και, σε πολλά χωριά, κατευθύνει μέλη των σχολικών εφοριών που είναι φίλα προσκείμενα σε αυτό να ζητούν αντικατάσταση των συντηρητικών δασκάλων αποφοίτων ιεροσπουδαστηρίων με άλλους που σπούδασαν στην Τουρκία, υποσχόμενο ότι αυτό θα αναλάβει την δαπάνη της μισθοδοσίας.⁶⁹ Αντιδρώντας η διοίκηση της εκπαίδευσης κωλυσιεργεί με τους διορισμούς των φίλα

⁶⁵ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 21.09.1969 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

⁶⁶ Προφανώς δεν αναφέρεται σε κάποιο θρησκευτικό κίνημα. Φαίνεται πως το συγκεκριμένο στέλεχος δεν αντέχει να αρθρώσει το «τουρκός» ούτε και ως συνθετικό της λέξης νεότουρκοι.

⁶⁷ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 13.09.1966 του Υπ.Εξ. προς Υπ.Εσ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

⁶⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 20.10.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή, προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁶⁹ Ο Τούρκος πρόξενος της Κομοτηνής προωθεί επιμόνως τον διορισμό αποφοίτων Τουρκικού Διδασκαλείου (προσωντούχων) στα *Πομάκια χωριά του Νομού Ροδόπης* [...] *δους την υπόσχεσιν ότι θα καταβάλλη την μισθοδοσίαν τούτων το Προξενείον.* Απόρρητο και επείγον έγγραφο με ημερομηνία 11.10.1966 του Διοικητή Ασφαλείας Ανωτέρας Διοίκησης Χωροφυλακής Θράκης Π. Μαλούκου προς τη Νομαρχία Ροδόπης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7

προσκειμένων στο προξενείο, και κατά κανόνα προσοντούχων δασκάλων, και απαιτεί από αυτούς τα ίδια δικαιολογητικά με αυτά που ζητά η διοίκηση της εκπαίδευσης στην Κωνσταντινούπολη για να διορίσει Ρωμιούς δασκάλους στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία, προφανώς κινούμενη στη λογική της αμοιβαιότητας και με πιθανό στόχο να αποκλείσει τον ίδιο αριθμό ατόμων και με το ίδιο σκεπτικό και τρόπο.

Τον Σεπτέμβριο του 1966 καταγράφεται και μία κίνηση που σηματοδοτεί την αλλαγή στάσης της Ελλάδας και σε ένα άλλο σημαντικό ζήτημα: εκείνο της εθνικής ταυτότητας της μειονότητας. Όταν ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. πληροφορείται από τοπική τουρκόγλωσση εφημερίδα ότι η «Ένωσις Τούρκων διδασκάλων Ροδόπης-Έβρου» προτίθεται να μετονομαστεί σε «Ένωση Τούρκων διδασκάλων Δυτικής Θράκης», ζητά από τον νομάρχη Ροδόπης να παρέμβει στον πρόεδρο πρωτοδικών και να εξετασθεί η δυνατότης μετονομασίας του Σωματείου εις «Ένωσιν Μουσουλμάνων Διδασκάλων Δυτ. Θράκης», *αποφενγομένου του όρου «Τούρκων διδασκάλων»*.⁷⁰ Η Ελλάδα, που από καιρό πια δυσφορεί για την έκταση της διάδοσης των τουρκικών εθνικών θέσεων στους Θρακιώτες μειονοτικούς και για τη σύσφιξη των σχέσεων μειονότητας-Τουρκίας, αρχίζει πια να αρνείται δημόσια και με διάφορους τρόπους την αναγνώριση της τουρκικής ταυτότητας της μειονότητας -- που είχε αναγνωρίσει ρητά την περίοδο 1954-55 -- και να προωθεί τον όρο «Μουσουλμανική» ως προσδιορισμό της μειονότητας.

Τον Ιανουάριο του 1967 το Σ.Σ.Θ. εντείνει περισσότερο τον έλεγχο επί των μειονοτικών δασκάλων και αποφασίζει ότι *ο χαρακτηρισμός των υποψηφίων μουσουλμ. διδασκάλων ως ανθελληνικώς δρώντων κι η σχετική προς τούτο απόφασις της Επιτροπής Νομιμοφροσύνης δέον ν' αποκλείει εις το διηνεκές τον υποψήφιον από του να καταλάβη διδασκαλικήν τινά θέσιν εν τη Δυτ. Θράκη*⁷¹ πράγμα που βέβαια δείχνει ότι μέχρι τότε δεν ίσχυε κάτι τέτοιο.

Σε αυτή όμως τη απόφαση εξαντλείται και η παρέμβαση της διοίκησης σχετικά με την πρόσληψη μειονοτικών δασκάλων κατά την χρονιά που τη εξουσία στην Ελλάδα καταλαμβάνει η χούντα των συνταγματαρχών.

⁷⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 02.09.1966 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδίη προς τον νομάρχη Ροδόπης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

⁷¹ Συνεδρίαση 50/09.02.1967 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

Κατά τα άλλα οι μειονοτικοί δάσκαλοι που είναι «πιστοί» στην διοίκηση της εκπαίδευσης και συνεπείς στην προώθηση της ελληνικής πολιτικής εξακολουθούν λαμβάνουν το σχετικό επίδομα, του οποίου η χορήγηση βεβαίως και διακόπτεται όταν παρατηρείται παράβαση εντολών ή ανεπιθύμητη συμπεριφορά,⁷² ενώ η διοίκηση εξακολουθεί να απολύει κάποιους προσοντούχους κατηγορώντας τους για άσκηση τουρκικής προπαγάνδας και αντεθνική δράση, συχνά ως αντίποινα, στα πλαίσια της πρακτικής της αμοιβαιότητας, για αντίστοιχες απολύσεις Ρωμίων εκπαιδευτικών από σχολεία της Τουρκίας.

Το 1968 παρατηρείται κάποια αλλαγή στη στάση της διοίκησης απέναντι στους μειονοτικούς δασκάλους, προϊόν της επιχειρούμενης ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου εκείνης. Έτσι, τον Αύγουστο του 1968, και στα πλαίσια των ελληνοτουρκικών συζητήσεων Τζούνη - Bulak με στόχο της γενικότερη προσέγγιση, επέρχεται συμφωνία για επαναδιορισμό των εκατέρωθεν απολυθέντων, ενώ αποκλείεται ο επαναδιορισμός όσων απολύθηκαν ως μη νομιμοφρόνων.⁷³

Και κατά το 1969 το ζήτημα των μειονοτικών δασκάλων εξακολουθεί να κινείται στο καθιερωμένο πια σχήμα. Συνεχίζεται ο ασφυκτικός έλεγχος της διοίκησης επί των μειονοτικών δασκάλων,⁷⁴ και οι φίλα προσκείμενοι στην ελληνική διοίκηση συντηρητικοί/παλαιότουρκοι μειονοτικοί δάσκαλοι εξακολουθούν να επιδοτούνται· μάλιστα αυξάνεται η επιδότηση τους, μετά από εισήγηση τοπικού στελέχους της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης, σε 1.000 δρχ. το μήνα,⁷⁵ ενώ όλα τα στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης είναι, όπως πάντα, βέβαια ότι οι νεοτεριστές επιδοτούνται από το προξενείο.⁷⁶

⁷² Έγγραφο με ημερομηνία 06.05.1967 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ν. Ξάνθης Μ. Δημητριάδη προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7

⁷³ Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

⁷⁴ Για διορισμό μειονοτικών δασκάλων -- όπως άλλωστε για κάθε διορισμό εκείνη την εποχή που την εξουσία έχει η χούντα των συνταγματαρχών -- απαιτείται πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων. Σημείωμα με ημερομηνία 24.11.1969 του Γενικού Επιθεωρητού Μειονοτικών Σχολείων Ευ. Καλογερά προς το Επιθεωρητήν Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

⁷⁵ Ακρώς απόρρητα πρακτικά συσκέψεως στο Υ.Β.Ε. στις 23.10.1969. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

⁷⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 03.04.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπουργείο Βορ. Ελλάδος - Δ/νση Πολιτικών Υποθέσεων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

Παράλληλα οι μειονοτικοί δάσκαλοι παρακολουθούνται συστηματικά με στόχο να διαπιστωθούν και να ελεγχθούν οι σχέσεις τους με το τουρκικό προξενείο,⁷⁷ ενώ τον Μάρτιο του 1970 το Υ.Β.Ε. κινητοποιεί νομάρχες, στρατιωτικές αρχές και αρχές ασφαλείας για να εντοπίσει δίκτυο μειονοτικών δασκάλων που θεωρείται ότι κατευθύνεται από το τουρκικό προξενείο και διενεργεί παράνομη λεπτομερή απογραφή των μουσουλμάνων της Θράκης,⁷⁸ χωρίς όμως να υπάρξει κάποιο αποτέλεσμα.

Και το 1971 συνεχίζει το πρόγραμμα επιδότησης των φίλα προσκείμενων στη διοίκηση μειονοτικών δασκάλων.⁷⁹ Μάλιστα ο αρμόδιος επιθεωρητής προτείνει η επιδότηση τους να συνεχιστεί και στο μέλλον ώστε να μην αναγκασθούν να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους προς ανεύρεση άλλης εργασίας, οπότε ενδέχεται στις κενές θέσεις να τοποθετηθούν προσοντούχοι, ελεγχόμενοι από το τουρκικό προξενείο. Παράλληλα το Υ.Β.Ε. αποφασίζει να παρατείνει επ' αόριστον την θητεία των υπηρετούντων μειονοτικών δασκάλων -- το μέτρο της παράτασης άρχισε να ισχύει με την κατάληψη της εξουσίας από την χούντα, την άνοιξη του 1967, μετά από πρόταση επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων -- ώστε να μη παρασχεθεί δυνατότητα διορισμού σε δασκάλους που επιθυμεί και στηρίζει το τουρκικό προξενείο.⁸⁰

Πέραν αυτών, τώρα ξεκινά η εφαρμογή ενός μεγάλου σχεδιασμού που έχει ως στόχο τον έλεγχο της διάδοσης τουρκικής εθνικής ιδεολογίας στο μειονοτικό σχολείο, με τον διορισμό (καλοκαίρι του 1971), των πρώτων αποφοίτων της Ε.Π.Α.Θ.⁸¹ Τοποθετήσεις που συνοδεύονται από τις πρώτες αντιδράσεις σχολικών εφοριών οι

⁷⁷ Σχετικό ανυπόγραφο σημείωμα του 1970. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

⁷⁸ Ακρώς απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 21.03.1970. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

⁷⁹ Από τους 38 μη προσοντούχους μειονοτικούς δασκάλους που υπηρετούν στην Β' Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ξάνθης, οι 30 φίλα προσκείμενοι προς ημάς επιδοτούνται εκ του Ειδικού Προγράμματος Βορείου Ελλάδος, δια του ποσού των 1.000 δραχμών μηνιαίως και 500 δρχ. καθ' εκάστην θρησκευτικήν των εορτήν. Έγγραφο - Μελέτη με ημερομηνία 24.02.1972. Υπογράφει ο επιθεωρητής της Β' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μουσ/κών Σχολείων Ξάνθης Δ. Παπαδημητρίου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 42. Αντίστοιχα, στην Α' εκπαιδευτική περιφέρεια Κομοτηνής επιδοτούνται 65 από τους 130 μη προσοντούχους, με το ποσό των 1.000 δρχ. μηνιαίως. Έκθεση με ημερομηνία 28.02.1972 του επιθεωρητή της Α' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μουσ/κών Σχολείων Ροδότης - Έβρου Χ. Βουκουβάλα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 43

⁸⁰ Ακρώς απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 10.04.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

⁸¹ Κίνηση που θα «ολοκληρωθεί» τεχνικά στα τέλη της δεκαετίας του 2000, με την αποχώρηση/συνταξιοδότηση και των τελευταίων προσοντούχων δασκάλων, με αμφίβολα αποτελέσματα ως προς τον αρχικό της στόχο και σίγουρα με πολλές «παράπλευρες απώλειες», κυρίως όσον αφορά την ποιότητα της παρεχόμενης τουρκόγλωσσης εκπαίδευσης.

οποίες αρνούνται να τους αποδεχτούν και να τους προσλάβουν, δηλώνοντας ότι οι δάσκαλοι αυτοί δεν είναι επιθυμητοί στους κατοίκους των χωριών.⁸²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και οι κινήσεις της διοίκησης γύρω από το ζήτημα της ασφάλισης των μειονοτικών δασκάλων -- ως τότε εργαζόταν ανασφάλιστοι -- στο Ι.Κ.Α.

Τον Σεπτέμβριο του 1972, τοπικά στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής αντιδρούν στο ενδεχόμενο ασφαλιστικής κάλυψης όλων των μειονοτικών δασκάλων επισημαίνοντας ότι *δι' αυτού του τρόπου επεκτείνεται η ασφάλισις εις δικαίους και αδίκους, με αποτέλεσμα να ασφαρίζονται και οι μη φίλα προς ημάς προσκείμενοι*. Έτσι αποφασίζεται η αναστολή της εφαρμογής, ώστε να υπάρξει συνεννόηση μεταξύ Υπ.Εξ., Υπ.Ε.Π.Θ. και Ι.Κ.Α.⁸³

Σχετικά με το ζήτημα καταβολής συντάξεως Ι.Κ.Α. (με βάση το αρ. 6 του Ν.Δ. 1109/72)⁸⁴ σε μουσουλμάνους δασκάλους, στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης παρεμβαίνει, επισημαίνει τις «δυσμενείς επιπτώσεις» που θα έχει το μέτρο αυτό στον αποτελεσματικό έλεγχο των μειονοτικών εκπαιδευτικών και παραπέρα στο «εθνικό συμφέρον», και εισηγείται επιλεκτική εφαρμογή του.⁸⁵ Για τη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης είναι προφανές ότι η ασφάλιση και η υγειονομική περίθαλψη των μειονοτικών εργαζόμενων δασκάλων που έχει υπό την

⁸² Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 08.10.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

⁸³ Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 30.09.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

⁸⁴ Ο νόμος αυτός έρχεται να αντικαταστήσει τον 3065/1954 και να αποτελέσει πλέον τον νέο βασικό νόμο για την μειονοτική εκπαίδευση. Το πλήρες κείμενο του Ν.Δ. 1109 της 25.01.1972 (Φ.Ε.Κ.Α' 17, 1972) παραθέτουν Μπαλτσιώτης και Τσιτσελίκης, 2001.

⁸⁵ [Το μέτρο] τούτο θα έχει, κατά την ταπεινήν ημών γνώμην, δυσμενείς επιπτώσεις, διότι αι σχολικάς εφορίες, μη δυνάμεναι να ανταποκριθούσιν εις τα βάρη της μισθοδοσίας των διδ/λων, θα καθίστανται ευάλωτοι υπό των Προξενικών αρχών, αίτινες θα προσφέρονται να προσφέρονται να επιχορηγήσουν τας σχολικάς εφορίας επί επί ανταλλάγμασι. Πέραν αυτού, το Κράτος θα επιβαρυνθή με μεγάλα ποσά εκ της καταβολής εις το Ι.Κ.Α. της εργοδοτικής εισφοράς των ησφαλισμένων διδ/λων. [...] Επειδή τούτο (η συνταξιοδότηση) άπτεται του Εθνικού συμφέροντος και επειδή το πλείστον των Μουσ/νων διδ/λων ενεργεί ενάντια των Εθνικών συμφερόντων, φρονούμεν ότι θα έδει να γίνη διάκρισις ως προς τους δικαιουμένους συντάξεως και ως προς τον τρόπον χορηγήσεως αυτής, δι ο και προτείνομεν. α) η σύνταξις να χορηγείται υπό μορφής κοινωνικού επιδόματος, δυναμένη να περικοπή, κατόπιν εισηγήσεως αρμοδίας προς τούτο επιτροπής β) να δικαιούνται συντάξεως οι Εθνοπρεπώς διάγοντες και διαβιούντες εν Ελλάδι, διότι δυνατόν να υποχρεωθώμεν, εν καιρώ, να συνταξιοδοτώμεν άτομα διαμένοντα εν Τουρκία γ) Να μην δικαιούνται συντάξεως οι μη έχοντες προσόντα διδ/λου σχολής της ημεδαπής. δ) Συντάξεως, οι διδ/λοι να δικαιούνται μετά το 65ον έτος της ηλικίας και εφ' όσον κατά την τελευταίαν δετίαν έχουν συνεχή υπηρεσίαν. Τούτο θα αποτελέσ ασφαλιστικήν δικλείδα δια το Κράτος, προκειμένου ν' αποστερή της συντάξεως τους αντιφρονούντας και αντεθνικώς δρύντας.

Έκθεση με ημερομηνία 28.02.1972 του επιθεωρητή της Α Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μουσ/κων Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χ. Βουκουβάλα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 43

εποπτεία της δεν (πρέπει να) αποτελεί κοινή παροχή, κάτι που το κράτος παρέχει σε όλους τους εργαζόμενους πολίτες. Εκλαμβάνει το βασικό δικαίωμα για ασφάλιση και υγειονομική περίθαλψη των εργαζομένων ως ένα ιδιαίτερο προνόμιο που μπορεί να απολαμβάνουν μόνο οι, κατά την κρίση της, νομιμόφρονες και εθνικόφρονες μειονοτικοί, δομώντας ουσιαστικά μια διαδικασία αποκλεισμού των «ανυπάκουων» εθν(οτ)ικά διαφορετικών πολιτών από την πρόσβαση στον εθνικό, κοινό και δημόσιο πλούτο.

Προφανώς με αυτό το σκεπτικό, και χρησιμοποιώντας και την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ως μέσο πίεσης των μη προσκείμενων στη διοίκηση μειονοτικών δασκάλων, ο περιφερειακός διοικητής Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, υφυπουργός Κ. Μπράβος δίνει εντολή, τον Μάιο του 1973, οι αγροτικοί γιατροί και οι γιατροί του Ι.Κ.Α. να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε όλα τα μέλη των οικογενειών των αποφοίτων Ε.Π.Α.Θ. και στους φίλα προσκείμενους συντηρητικούς/παλαιότουρκους δασκάλους, με την δαπάνη της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης να βαρύνει το Ειδικό Πρόγραμμα Θράκης.⁸⁶

Στα τέλη του 1973 επανέρχεται το θέμα των συντάξεων, με στελέχη της νομαρχίας Ροδόπης επιφορτισμένα με την άσκηση της μειονοτικής πολιτικής να εξακολουθούν να αντιδρούν έντονα στη ανεξάρτητη συνταξιοδότηση όλων των μειονοτικών δασκάλων. Ως επιχείρημα προβάλλουν, μεταξύ άλλων, και την βεβαιότητα τους ότι οι συντηρητικοί δάσκαλοι που διάκεινται φιλικά προς την ελληνική διοίκηση θα αισθανθούν απογοήτευση βλέποντας να ασφαρίζονται από την Ελλάδα οι προσοντούχοι δάσκαλοι που θεωρούνται όργανα του προξενείου. Και για να γίνουν πειστικότερα δεν διστάζουν να κινδυνολογήσουν. Έτσι ισχυρίζονται -- χωρίς να δηλώνουν σαφώς το που στηρίζουν τις εκτιμήσεις τους -- ότι πιθανόν οι συντηρητικοί αυτοί δάσκαλοι να ζητήσουν καταφύγιον υπό την σκέπην του Τουρκικού Προξενείου, και ούτω θα απολέσωμεν κάθε όργανόν μας, διότι η διακριτική μεταχείρισις εξοπλίζει την Διοίκησιν εις την επιτέλεσιν της Εθνικής της αποστολής και τέλος θα θεωρηθή αδυναμία της Διοικήσεως εάν ασφαλίσωμεν εν επιγνώσει πράκτορας του Γενικού Τουρκικού προξενείου. Και με βάση αυτά προτείνουν αναβολή της εφαρμογής και εκ νέου μελέτη του θέματος με σκοπό να εξαιρεθούν από τη

⁸⁶ Που εκείνη την περίοδο εκπονεί το Σ.Σ.Θ. με κύριο στόχο το περιορισμό διάδοσης των τουρκικών εθνικών θέσεων στην μειονότητα και κύριο μέσο το «διαχωρισμό» των συντηρητικών και επί το πλείστον εθνοτικά Πομάκων από τους νεωτεριστές και επί το πλείστον εθνοτικά Τούρκους. Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 31.05.1973. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12. Βλ. σχετικά και κεφάλαιο 4.

συνταξιοδότηση του Ι.Κ.Α. οι μη φίλα προσκείμενοι. Σε περίπτωση δε που κάτι τέτοιο κριθεί αδύνατο, προτείνουν τη κατάργηση της σχετικής νομικής ρύθμισης και τη συγκρότηση ειδικού φορέα για την συνταξιοδότηση των μειονοτικών δασκάλων, που θα έχει τη ευχέρεια άσκησης διακριτικής μεταχείρισης, συμπεριλαμβανομένης και της δυνατότητας περικοπής της συντάξεως, όσες φορές το επιβάλουν ειδικοί λόγοι.⁸⁷

Παράλληλα η διοίκηση εξακολουθεί να επιδοτεί συντηρητικούς δασκάλους καθ' όλη τη διάρκεια του 1973, καθώς το ίδιο εξακολουθεί να κάνει και το προξενείο με τους νεωτεριστές ακολουθώντας ανάλογη χρηματοδότηση του τουρκικού προξενείου προς τους νεωτεριστές, που άλλωστε αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί και το κίνητρο και μέτρο της ελληνικής (αντί)δρασης.⁸⁸

Η μεταπολίτευση (καλοκαίρι του 1974) δεν επιφέρει κάποια άμεση ή θεαματική αλλαγή στη στάση της διοίκησης απέναντι στους μειονοτικούς δασκάλους.

Κύριο μέλημα της διοίκησης εξακολουθεί να αποτελεί ο περιορισμός και τελικά η απομάκρυνση των δασκάλων που ελέγχονται από το τουρκικό προξενείο και έτσι προσπαθεί να αντικαθιστά τους απερχόμενους δασκάλους αποφοίτους ιεροσπουδαστηρίων, όχι με απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων αλλά με απόφοιτους της Ε.Π.Α.Θ.⁸⁹ παρά τις συχνά έντονες αντιρρήσεις γονέων και προσοντούχων δασκάλων.⁹⁰

Η κατάσταση παραμένει ίδια και το 1975. Σε κάποιες περιπτώσεις, στην τοποθέτηση μειονοτικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία, πέραν των γονέων και των υπηρεσιακών παραγόντων του Υπ.Ε.Π.Θ. εμπλέκεται ενεργά και η ελληνική

⁸⁷ Πρακτικό συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων Νομαρχίας Ροδόπης, Δεκεμβρίου 1973. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

⁸⁸ Σε σύσκεψη όπου επισκοπείται το ζήτημα, διαπιστώνεται ότι η καταβαλλόμενη εκ 1.500 δρχ. οικονομική επιχορήγησης εις τους προσκεμένους τη Διοίκησει Μ/νους διδασκάλους, δεν κρίνεται ικανοποιητική υπό τας σημερινάς συνθήκας προς αντιμετώπισιν των βιοτικών αναγκών, και δυνατόν την αδυναμίαν αυτήν να εκμεταλλεντούν αι Τουρκικαί Προξενικαί αρχαί, επί τω τέλει προσηταιρισμού των παλαιομουσουλμάνων διδασκάλων, δεδομένης της επιδοτήσεως των προσοντούχων διδασκάλων υπό του Γ.Τ.Προξενείου, δια επιδόματος πλέον του διπλασίου ό λαμβάνουν οι υφ' ημών επιδοτούμενοι. Πρακτικό συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων Νομαρχίας Ροδόπης, Δεκεμβρίου 1973. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

⁸⁹ Απόρρητο έγγραφο του Υπ.Ε.Π.Θ. (29.10.1974) προς την Διοικητικήν Επιθεώρησιν των Μειονοτικών Σχολείων Μ. και Δ. Ε. Αυτ. Θράκης, κατόπιν σχετικού εγγράφου του Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 44.

⁹⁰ Τον Οκτώβριο του 1974, τοπικό στέλεχος της μειονοτικής αποδίδει τα επεισόδια που προκάλεσε μειονοτικός δάσκαλος προσπαθώντας να αποτρέψει διορισμό άλλου μειονοτικού δασκάλου απόφοιτου Ε.Π.Α.Θ., σε παρακίνηση του τουρκικού προξενείου μεθ' ου ως φαίνεται έχει συχνήν επαφήν. Εμπιστευτική επιτολή με ημερομηνία 14.10.1974 του Διοικητικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Γ. Μιχαηλίδης, προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

χωροφυλακή,⁹¹ ενώ κύριο μέλημα της διοίκησης εξακολουθεί να είναι το να περιορίσει την επιρροή του τουρκικού προξενείου στους μειονοτικούς δασκάλους, αν και φαίνεται να κινείται με λιγότερη ζέση από ότι στο παρελθόν.⁹²

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα των μειονοτικών δασκάλων των μειονοτικών σχολείων της Θράκης κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

> Το ζήτημα ελέγχου των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων αποτελεί κεντρικό σημείο αντιπαράθεσης τουρκικού και ελληνικού εθνικισμού. Εκφράζεται κατ' αρχάς ως αντιπαράθεση μεταξύ συντηρητικού και προοδευτικού χώρου και εξελίσσεται πάντα με την ανάμειξη και τη στήριξη της ελληνικής και τουρκικής πλευράς αντίστοιχα.

> Το επίπεδο εκπαίδευσης των μειονοτικών δασκάλων, ως μέρος ενός ευρύτερου προβληματισμού για την ποιότητα της μειονοτικής εκπαίδευσης, (δείχνει να) απασχολεί την ελληνική πλευρά. Γι' αυτό και αποδέχεται και συμμερίζεται, τουλάχιστον μέχρι το 1955, το αίτημα εκσυγχρονισμού που προβάλλει η τουρκική πλευρά, το οποίο εδώ επικεντρώνεται στα προσόντα των μειονοτικών δασκάλων και συνεπάγεται ανάλογη (συνειδητή;) στήριξη του προοδευτικού χώρου, με αποτέλεσμα βέβαια την παροχή πεδίου για προώθηση των τουρκικών εθνικών θέσεων.

> Οι κινήσεις και των δύο πλευρών με στόχο τον έλεγχο των δασκάλων επικεντρώνονται στο οικονομικό. Δεν είναι υπερβολή να μιλήσουμε για εξαγορά στάσεων των έτσι και αλλιώς χαμηλά αμειβόμενων δασκάλων, κατ' αρχάς με την παροχή επιδομάτων και αργότερα σύνταξης και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, και με την Τουρκία να έχει την πρωτοβουλία των εξελίξεων και την Ελλάδα να ακολουθεί. Βέβαια, ο προβληματισμός που υπάρχει και στις δύο πλευρές σχετικά με

⁹¹ Σε απόρρητο έγγραφο (17.12.1975) του Ανώτερου Διοικητή Δ/νσεως Χωροφυλακής Θράκης προς Υπουργείον Δημοσίας Τάξεως - Υπηρεσίαν Εθν. Ασφαλείας (με κοινοποίηση σε Υπ.Εσ. και Υπ.Εξ.) όπου σχολιάζεται το αίτημα κατοίκων μειονοτικού χωριού του Ν. Έβρου για αντικατάσταση μειονοτικού δασκάλου, και αφού διαπιστώνεται η εμπλοκή του Τουρκικού προξενείου, εισήγηση είναι η μη αποδοχή του αιτήματος [...] προς απομάκρυνση του ήδη υπηρετούντος διδασκάλου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13.

⁹² Το 1975 παραιτούνται 5 μουσουλμάνοι δάσκαλοι ζητώντας παράλληλα από τις σχολικές εφορίες βεβαιώσεις χρόνου προϋπηρεσίας. Η διοίκηση της εκπαίδευσης περιορίζεται στο να εκφράσει αλλά την εκτίμησή της ότι οι 4 από τους 5 προτίθενται να ζητήσουν τη συνταξιοδότησή τους από το τουρκικό προξενείο, χωρίς κάποια παραπέρα αντίδραση και χωρίς να προβεί στη λήψη κάποιου αποτρεπτικού μέτρου.

Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 04.10.1975 του Επιθεωρητού Μειονοτικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Σ. Ραφτόπουλου προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 20

τον τρόπο εφαρμογής του μέτρου -- χρηματοδότηση από πριν και με την προσδοκία να εκδηλωθεί η προσδοκώμενη στάση και συμπεριφορά, ουσιαστικά ως κίνητρο ή εκ των υστέρων και μετά την σχετική εκδήλωση, ουσιαστικά ως αμοιβή; -- αναδεικνύει και τις προβληματικές πλευρές του μέτρου, χωρίς όμως να θέτει και σοβαρά υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητά του.

➤ Η ελληνική πλευρά σαφώς καθυστερεί τόσο στην ακριβή ανάγνωση των διαστάσεων του ζητήματος όσο και στη λήψη μέτρων. Γενικά τηρεί επιφυλακτική και τελικά αναποτελεσματική στάση, επιλογή/εξέλιξη που θα μπορούσε να αποδοθεί σε δύο αιτίες. Η πρώτη και εξωτερική έχει να κάνει με το ότι δεν αντιλαμβάνεται την διεισδυτικότητα και αποτελεσματικότητα της Τουρκίας στην κατεύθυνση αυτή. Η δεύτερη και εσωτερική σχετίζεται με το ότι δεν αποφασίζει να δαπανήσει (δεν έχει την δυνατότητα;) ποσόν ανάλογο ή και υψηλότερο από αυτό που δαπανά η Τουρκία, εμμένοντας σε (ή κρυπτόμενη πίσω από) ανούσιους προβληματισμούς για την αποτελεσματικότητα την υψηλής αυτής δαπάνης, με τα δύο αυτά να βρίσκονται σε φαύλο κύκλο.

➤ Η Τουρκία βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση και έχει και την πρωτοβουλία των κινήσεων από τα μέσα της δεκαετίας τους 1950 -- κυρίως μετά το 1960 και την απόφαση για χορήγηση συντάξεων που όμως σχετίζεται με ευρύτερους σχεδιασμούς της εξωτερικής πολιτικής της, όχι αποκλειστικά και άμεσα συνδεδεμένους με τη Θράκη -- μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Τότε, στο τομέα αυτό, αρχίζει να ανατρέπεται το σκηνικό, υπέρ της ελληνικής και εις βάρος της τουρκικής πλευράς, καθώς η Ελλάδα προχωρά στην παραγωγή ελλονόφωνων μειονοτικών δασκάλων από ελληνικό ίδρυμα (Ε.Π.Α.Θ.) και την (επιτυχή) τοποθέτησή τους στα σχολεία.

➤ Τα γεγονότα του 1955 δεν επιδρούν σημαντικά στο ζήτημα των δασκάλων ούτε και η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1968. Αντίθετα σημαντική επίδραση έχει η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων του 1964, αν και η Ελλάδα αυξάνει σταδιακά την πίεση πάνω στους μειονοτικούς δασκάλους (εμπλοκή αστυνομίας και Κ.Υ.Π., παρακολούθησεις κ.λ.π.) ήδη από το 1962.

➤ Και αναφορικά με τους μειονοτικούς δασκάλους η διοίκηση εφαρμόζει την τακτική των αντιποίνων, λαμβάνοντας κάποτε μέτρα απολύτως όμοια με αυτά που λαμβάνει η Τουρκία εις βάρος της ρωμαίικης μειονότητας. Και εδώ στόχος των αντιποίνων δεν είναι να περιοριστεί η τουρκική δράση στη Θράκη αλλά η πίεση της τουρκικής διοίκησης στη ρωμαίικη μειονότητα. Τα αντίποινα στο τομέα αυτό είναι σχετικά ήπια· οπωσδήποτε ηπιότερα σε σύγκριση με όσα εφαρμόζονται σε άλλους

τομείς (π.χ. επιγραφές, βιβλία κ.λ.π.) και πάντως μη ικανά να αποτρέψουν τελικά την εφαρμογή των τουρκικών σχεδιασμών.

> Και στον τομέα αυτό είναι ορατή η διαφορά που υπάρχει στη ανάγνωση του προβλήματος (τελικά στην αξιολόγηση του «κινδύνου») μεταξύ περιφέρειας (τοπικών στελεχών της διοίκησης, κυρίως του Υπ.Ε.Π.Θ. αλλά και των σωμάτων ασφαλείας) και κέντρου (κυρίως στελεχών του Υπ.Ε.Ξ.) που έχει και την ευθύνη χάραξης της πολιτικής και άρα τον τελευταίο λόγο στη λήψη αποφάσεων. Διαφορά που βέβαια οφείλεται στο γεγονός ότι το Υπ.Ε.Ξ. εξετάζει πάντα τις εξελίξεις στις Θράκη παράλληλα με τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη, θέτοντας ως προτεραιότητα την στήριξη της εκεί ρωμαϊκής μειονότητας.

> Στις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στον τομέα των μειονοτικών δασκάλων εμπλέκονται και άλλοι παράγοντες πέραν των δύο κρατών, πράγμα σχετικά σπάνιο για την μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική. Εμπλέκονται οι μειονοτικοί γονείς και οι μειονοτικοί εκπαιδευτικοί, εκφραζόμενοι μέσα από τις επαγγελματικές/συνδικαλιστικές τους ενώσεις. Πάντα όμως καθοδηγούμενοι, υποστηριζόμενοι και ελεγχόμενοι από την μία ή την άλλη πλευρά.

7.1.2. Επιμορφώσεις των δασκάλων του τουρκόγλωσσου προγράμματος

Τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία επεδίωξαν να χρησιμοποιήσουν τους μειονοτικούς εκπαιδευτικούς για την διάδοση της εθνικής ιδεολογίας του μητρικού κράτους. Με στόχο αυτό και πάντα με το πρόσχημα ή στην καλύτερη περίπτωση με παράλληλο στόχο την εξύψωση του επιπέδου των εκπαιδευτικών, επιχείρησαν να συστήσουν ή να ενισχύσουν δεσμούς μεταξύ μειονοτικών εκπαιδευτικών και μητέρας-πατρίδας, συγκροτώντας δομές επιμόρφωσης εκπαιδευτικών.

☆ ☆ ☆

Ζήτημα επιμόρφωσης των μειονοτικών δασκάλων τίθεται για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια των εργασιών της μικτής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής που έλαβαν χώρα στην Κωνσταντινούπολη την Άνοιξη του 1954 με θέμα τα διδακτικά βιβλία των εκατέρωθεν μειονοτικών μαθητών.

Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων αυτών η τουρκική πλευρά προτείνει, οι Θρακιώτες μειονοτικοί δάσκαλοι να επιμορφώνονται στην Τουρκία και Ρωμιοί μειονοτικοί δάσκαλοι να μεταβαίνουν για επιμόρφωση στην Ελλάδα, ενώ η Ελληνική πλευρά αντιπροτείνει να μεταβαίνουν Έλληνες καθηγητές παιδαγωγοί στην Κωνσταντινούπολη και Τούρκοι καθηγητές παιδαγωγοί στην Θράκη και να γίνεται επιτόπου επιμόρφωση των μειονοτικών εκπαιδευτικών,⁹³ ενδεχομένως γιατί εκτιμά ότι οι Ρωμιοί εκπαιδευτικοί θα δίσταζαν να έρθουν στην Ελλάδα για μια τέτοια επιμόρφωση.

Το πρώτο βήμα και εδώ κάνει η τουρκική πλευρά, που ανοίγει το ζήτημα με στόχο να ενισχύσει τους πολιτιστικούς και πολιτικούς δεσμούς της με τους μειονοτικούς δασκάλους και παραπέρα να ενισχύσει τους ιδεολογικά φίλα προσκείμενους νεωτεριστές/ κεμαλιστές/ εθνικιστές και να επηρεάσει τους παλαιότουρκους/ συντηρητικούς, που η διοίκηση επιμένει να ονομάζει παλαιομουσουλμάνους. Ωστόσο, κατά τη συνάντηση του 1954 δεν λαμβάνεται καμία σχετική απόφαση.

⁹³ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 04.01.1955 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς το Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων Γενικής Διοίκησης Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Συνέχεια δίνεται την άνοιξη του **1955**, όταν η τουρκική αντιπροσωπία που επισκέπτεται την Ελλάδα για το ζήτημα των βιβλίων, ζητά να επιτραπεί η επιμόρφωση 35-50 Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων σε διδασκαλείο της Αδριανούπολης/ Edirne, για να λάβει από την ελληνική πλευρά την απάντηση ότι θα χορηγηθεί η σχετική άδεια στη βάση της αμοιβαιότητας, ώστε 30 Ρωμιοί εκπαιδευτικοί να έρθουν για ανάλογη επιμόρφωση στην Αθήνα.⁹⁴

Σε εφαρμογή της απόφασης αυτής, το τουρκικό γενικό προξενείο Κομοτηνής συντάσσει, κατόπιν εντολής του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας, και δημοσιεύει στον τοπικό τουρκόγλωσσο τύπο, κατάλογο 50 Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων που, με αυτό τον τρόπο, καλούνται να πάρουν μέρος σε δίμηνη (10.07 - 10.09/1955) επιμόρφωση στην Τουρκία.⁹⁵ Αξιοσημείωτο είναι ότι οι 11 είναι σαρικοφόροι και θρησκευτικοί λειτουργοί, δηλαδή ανήκουν στην κατηγορία των συντηρητικών/ παλαιότουρκων.

Το ότι είναι το τουρκικό κράτος που επιλέγει τους συμμετέχοντες χωρίς κανέναν άλλος φορέα (π.χ. συνδικαλιστικά όργανα, οι κοινότητες, οι μουφτείες, οι μειονοτικοί βουλευτές ή η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης) να ερωτάται ή να εμπλέκεται στη διαδικασία, καθιστά σαφές ποιος έχει την πρωτοβουλία. Στην παρούσα φάση η Ελλάδα δεν αντιδρά, μάλλον γιατί στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής φιλίας της περιόδου εκείνης θέλει να δείξει ότι πράγματι ενδιαφέρεται για την ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου των μειονοτικών δασκάλων και ακολούθως της μειονότητας -- συχνά κατηγορείται από την Τουρκία για αδιαφορία⁹⁶ -- ενώ παράλληλα μάλλον φιλοδοξεί να συγκροτήσει ανάλογους δεσμούς με τους Ρωμιούς εκπαιδευτικούς που θα επιμορφωθούν στην Αθήνα.

Η επιμόρφωση των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων υλοποιείται, και παράλληλα 33 Ρωμιοί εκπαιδευτικοί, κυρίως δασκάλες από τα ρωμαίικα μειονοτικά

⁹⁴ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 26.05.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των παρά τω Υπουργείω των Εξωτερικών γενομένων συζητήσεων μετά των Τούρκων αντιπροσώπων δια τα Εκπαιδευτικά». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

⁹⁵ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 30.06.1955 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναΐδη προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

⁹⁶ Για την Τουρκία της περιόδου εκείνης βέβαια, ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των Θρακιωτών μειονοτικών και ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου σημαίνει παραμερισμός των συντηρητικών παλαιότουρκων, φορέων προεθνικών αντιλήψεων, δασκάλων και διάδοση προοδευτικών τουρκικών εθνικιστικών αντιλήψεων.

σχολεία της Κωνσταντινούπολης, μεταβαίνουν για ανάλογη επιμόρφωση στην Αθήνα.⁹⁷

Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης παρακολουθεί στενά, μέσω έμπιστων προσώπων της, τα όσα συμβαίνουν κατά την διάρκεια της επιμόρφωσης στην Τουρκία, κυρίως με τον φόβο ότι παράλληλα, αν όχι κυρίως, κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης διεξάγεται τουρκική προπαγάνδα, για να διαπιστώσει ότι τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των μαθημάτων, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων που παρακολουθεί το όλο ζήτημα, *οι πληροφοριοδότες edήλωσαν κατηγορηματικώς ότι κατά τας ώρας της διδασκαλίας ουδεμία προπαγάνδα εθνικής φύσεως ή ανθελληνικής τοιαύτης εγένετο παρά των καθηγητών.*⁹⁸

Κατά την διάρκεια των επιμορφώσεων ορισμένοι καθηγητές δωρίζουν στους επιμορφούμενους ορισμένα βοηθητικά βιβλία με έντονα (τουρκικό) εθνοκεντρικό περιεχόμενο. Κάποια από αυτά έρχονται αργότερα στα χέρια του αρμόδιου επιθεωρητή, ο οποίος αφού τα μελετά αποφαίνεται ότι *εδωρήθησαν ασφαλώς δια να διοχετεύσουν δια των ημεδαπών μουσουλμάνων δ/λων το δηλητηριώδες περιεχόμενόν των εις τα εύπλαστα τέκνα των μουσουλμάνων, και προχωρά στην κατάσχεσή τους, εκτιμώντας γενικότερα πως είναι φωτός φαινότερον [...] ότι οι εις την Τουρκία προς επιμόρφωσιν σταλέντες δ/λοι κατηχήθησαν επικινδύνως καθ' ημών.*⁹⁹

Η επιλογή και η συμμετοχή στις επιμορφώσεις προφανώς προσδίδει υψηλό κύρος στους συγκεκριμένους δασκάλους, καθώς πιστοποιεί την ύπαρξη προνομιακής σχέσης με το προξενείο και γενικότερα με την τουρκική πλευρά. Γι' αυτό και πολλοί μειονοτικοί δάσκαλοι που έχουν αποκλειστεί από τη διαδικασία προσέρχονται στα γραφεία της Επιθεωρήσεως Τουρκικών Σχολείων Δυτικής Θράκης και εκφράζουν παράπονα για τον αποκλεισμό τους από την επιμόρφωση, θέτοντας παράλληλα στον επιθεωρητή, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, το ερώτημα αν τα μειονοτικά μουσουλμανικά

⁹⁷ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 30.04.1956 του Γενικού Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

⁹⁸ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 24.09.1955 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδίου προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

⁹⁹ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 12.05.1956 του Επιθεωρητή Τουρκικών Σχολείων Δυτικής Θράκης Μ. Μηναιδίου προς τη Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

σχολεία εξαρτώνται από τον πρόξενο της Τουρκίας ή από τις ελληνικές αρχές.¹⁰⁰ Και έτσι παρέχουν μια μοναδική ευκαιρία για να παρατηρήσουμε κάτι το εξαιρετικά παράδοξο, που δείχνει και το είδος και μέγεθος της συνθετότητας του μειονοτικού ζητήματος στη Θράκη. Έλληνες πολίτες προσφεύγουν σε μια ελληνική αρχή διαμαρτυρούμενοι για τον αποκλεισμό τους από μια διαδικασία που υλοποιεί ένα ξένο κράτος, και η οποία έχει ανομολόγητο πλην κοινώς γνωστό και εν πολλοίς αποδεκτό στόχο την διάδοση, σε Έλληνες πολίτες, μιας ξένης και ουσιαστικά εχθρικής εθνικής ιδεολογίας. Και η συγκεκριμένη ελληνική αρχή εγκαλείται για αδυναμία, ενώ τόσο η συγκεκριμένη αρχή όσο και οι προσφεύγοντες θεωρούν το πλαίσιο, την διαδικασία και το αντικείμενο της καταγγελίας αποδεκτά.

Συνέχεια δίνεται στις αρχές Μαρτίου του 1956 από τουρκόγλωσση εφημερίδα της Κομοτηνής που επαναφέρει το θέμα και αναφέρει πως οι περσινοί 50 μειονοτικοί θα συνεχίσουν την επιμόρφωση και θα επιλεγούν και ακόμα 50. Παράλληλα ενημερώνει τους αναγνώστες της ότι στην επιλογή εμπλέκεται το σωματείο «Ένωση Τούρκων Δασκάλων», και καλεί όλους τους μειονοτικούς δασκάλους να εγγραφούν μέλη,¹⁰¹ ενώ προτείνει να αποκλειστούν από την εφετινή επιμόρφωση όσοι από συντηρητικούς δασκάλους συμμετείχαν στην επιμόρφωση του προηγούμενου έτους και δεν «συμμορφώθηκαν», αφού επιμένουν να φορούν σαρίκι και να τηρούν την αργία της Παρασκευής.¹⁰²

Εκφράζοντας τη γνώμη του για την επικείμενη επιμόρφωση, ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων προτείνει στο Υπ.Ε.Π.Θ. να μην επιτραπεί αυτή η αποστολή κυρίως διότι μετά το πογκρόμ εναντίον των Ρωμιών το Σεπτέμβριο του 1955 κανένας Ρωμιός δάσκαλος δεν θα τολμήσει να ζητήσει να επιμορφωθεί το καλοκαίρι του 1956 στην Αθήνα και συνεπώς καταπίπτει η βάση της αμοιβαιότητας. Παράλληλα ως άλλο σοβαρό λόγο για ματαίωση της επιμόρφωσης θεωρεί το ότι οι μεταβάντες κατά το παρελθόν έτος εις την Τουρκίαν Δ/λοι επανήλθον

¹⁰⁰ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 01.05.1956 του Επιθεωρητή Τουρκικών Σχολείων Δυτικής Θράκης Μ. Μηναιδή προς τη Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁰¹ Την περίοδο αυτή φαίνεται πως υπάρχουν ποικίλες πιέσεις -- υποσχέσεις και απειλές -- από το προξενείο και τους προσκείμενους κύκλους στους συντηρητικούς δασκάλους να «συντονιστούν» με τα όσα ισχύουν πια στην Τουρκία: ουσιαστικά να μετακινήθούν ιδεολογικά και πολιτικά. Πάντως η διοίκηση του Συλλόγου Τούρκων Διδασκάλων φαίνεται πως εγγράφει πρόθυμα τους αποδειγμένα νεωτεριστές ενώ φέρνει διάφορα προσκόμματα στους συντηρητικούς, φοβούμενη ίσως μαζική προσέλευση και «άλωση» του συλλόγου.

¹⁰² Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 30.06.1955 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδή προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

επηρεασμένοι οπωσδήποτε από τα φανατικά Τουρκικά κηρύγματα.¹⁰³ Και αυτό παρά το γεγονός ότι, όπως αναφέρεται και παραπάνω, οι πληροφοριοδότες/ συνεργάτες της διοίκησης που συμμετείχαν στην επιμόρφωση δεν επιβεβαιώνουν τίποτα σχετικό.

Όμως, ενδεχομένως στον απόηχο των προηγούμενων καλών ελληνοτουρκικών σχέσεων, και επιλέγοντας να μην φορτίσει παραπέρα το κλίμα, η διοίκηση επιτρέπει την μετάβαση μειονοτικών δασκάλων στην Τουρκία και έτσι, στις αρχές Ιουλίου του 1956, 85 μειονοτικοί δάσκαλοι πηγαίνουν για επιμόρφωση, οι 50 από τους οποίους για πρώτη φορά. Η επιλογή τους γίνεται αρχικά από την «Ενωση Τούρκων Δασκάλων Ροδόπης-Έβρου» ενώ ο τελικός κατάλογος καταρτίζεται από το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής σε συνεργασία με μειονοτικούς βουλευτές. Τοπικό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης σχολιάζοντας τον τελικό κατάλογο εκτιμά ότι, *οι απόφοιτοι του Ιεροσπουδαστηρίου προτιμήθηκαν των λοιπών νεωτεριστών, προδήλως δια να αλλάξουν πεποιθήσεις και αρχές των συντηρητικών. Οι δάσκαλοι της ορεινής περιοχής δεν δεικνύουν προθυμίας προς μετάβασιν εις Τουρκίαν.*¹⁰⁴

Ωστόσο η διοίκηση (συνεχίζει να) προβληματίζεται για το σκόπιμο της (συνέχισης) παραχώρησης έγκρισης για αυτές τις επιμορφώσεις και τον Αύγουστο το 1956 -- η επιμόρφωση βρίσκεται σε εξέλιξη -- η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης εκτιμά ότι, μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου, επιβάλλεται να μη συνεχιστεί αυτή η επιμόρφωση στην Τουρκία, αλλά στην Ελλάδα.¹⁰⁵ Προφανώς εκτιμά ότι έτσι θα συνεχιστεί το έργο της επιμόρφωσης και έτσι δεν θα μπορεί να κατηγορηθεί από την Τουρκία και παράλληλα θα εμποδίσει την παραπέρα διάδοση τουρκικών εθνικών ιδεών στους μειονοτικούς δασκάλους.

Στις αρχές του 1957 η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της επιμόρφωσης ανοίγει ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Ο επιθεωρητής εκφράζει τις σημαντικές αντιρρήσεις για τον τρόπο που μέχρι τώρα σχεδιάζεται και διεξάγεται η επιμόρφωση,¹⁰⁶ προτείνει την πλήρη κατάργηση αυτών των επιμορφώσεων -- σε

¹⁰³ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 30.04.1956 του Γενικού Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Α. Παπαεγγενίου προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹⁰⁴ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 20.07.1956 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναΐδη προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁰⁵ Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητας Δυτ. Θράκης (Θεσσαλονίκη, 7-8/08.1956). Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

¹⁰⁶ Με έγγραφό του προς τους υφιστάμενους του επιθεωρητές μουσουλμανικών σχολείων, δηλώνει ότι είναι έκδηλα τα επιβλαβή από εθνικής απόψεως αποτελέσματα της τωιαύτης επιμορφώσεως. Πρόκειται

περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό, προτείνει την αλλαγή του τρόπου διεξαγωγής (μετάκληση Τούρκων παιδαγωγών στην Ελλάδα) ώστε η επιμόρφωση στο εξής να λαμβάνει χώρα σε ελληνικό έδαφος -- και ζητά τη γνώμη των τοπικών στελεχών πάνω στο θέμα.¹⁰⁷

Αρχές άνοιξης του 1957, ο επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων Ξάνθης, συντονιζόμενος απόλυτα με τις απόψεις του προϊσταμένου του, εκφράζει την αντίρρησή του στο να συνεχιστούν οι επιμορφώσεις Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων στην Τουρκία καθώς θεωρεί, μεταξύ άλλων ότι, *επανερχόμενοι οι τοιοῦτοι διδάσκαλοι προσπαθούν με κάθε τρόπο να εξαφανίσουν την παλαιάν γραφήν, [επιδιώκουν] την κατάργησιν της Παρασκευής ως ημέραν αργίας και των άλλων παλαιομουσουλμανικών ηθών και εθίμων, εισηγούμενοι με φανατισμόν και κατά τρόπον επιδέξιον τας νέας αρχάς και τα εθνικά ιδεώδη της Τουρκίας. Προς στήριξιν των ανωτέρω μαρτυρίαν αποτελεί η ενέργεια του Τούρκου Προξένου όστις δεν εχορηγεί άδειαν εις οιονδήποτε επιθυμούντα να μορφωθεί, αλλά αποστέλλει εις Τουρκίαν ανθρώπους οίτινες εξυπηρετούν τα τουρκικά συμφέροντα.*¹⁰⁸

Ανάλογη στάση τηρεί και ο επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων Ροδόπη, ο οποίος δηλώνει πως έχει έντονη αντίρρηση για τις επιμορφώσεις στην Τουρκία. Εκτιμά ότι *άπαντες οι μουσουλμάνοι διδάσκαλοι, μηδενός εξαιρουμένου, οι αποσταλέντες εις Τουρκίαν, επανήλθον εμπεποτισμένοι με μίσος άκρατον, κατά παντός ελληνικού, όπερ δεν κατορθώνουν να αποκρύψουν και προτείνει η επιμόρφωση να συνεχιστεί στην Ελλάδα, κατά τους θερινούς μήνες, με μετάκληση για το σκοπό αυτό παιδαγωγών από την Τουρκία.*¹⁰⁹

Έτσι, ο γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων επανέρχεται, προφανώς «ενθαρρυνμένος» από την ανταπόκριση και συμφωνία των υφισταμένων του, και εκφράζει την απόλυτη αντίθεσή του στον τρόπο που διεξάγεται η

να ανακινήσωμεν ημείς, παρά τοις αρμοδίοις, το ζήτημα τούτο από τούδε, ως προς την τηρητέαν στάσιν, δια να μη αφεθή τούτο δια τας τελευταίας του διδακτικού έτους ημέρας, όποτε και δεν αποκλείονται αι βεβισμένοι αποφάσεις.

Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 25.02.1957 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς τους Επιθεωρητάς Μουσουλμανικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁰⁷ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 25.02.1957 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς τους Επιθεωρητάς Μουσουλμανικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁰⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 06.03.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης προς Γενικόν Επιθεωρητήν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων εις Θεσσαλονίκην. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁰⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 07.03.1957 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μην. Μνηαΐδη προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

μετεκπαίδευση. Απευθυνόμενος στο Υπ.Ε.Π.Θ. δηλώνει πως πιστεύει ότι η επιμόρφωση είναι επιβλαβής από εθνικής απόψεως, και εκτιμά ότι ο η όλη διαδικασία αποτελεί για την Τουρκία ένα πρόσχημα προς πληρέστερον καταρτισμόν εις την μέθοδον της εθνικιστικής προπαγάνδας. Έτσι προτείνει και πάλι να καταργηθεί ο συγκεκριμένος τρόπος μετεκπαίδευσης και να συνεχιστεί δια της ελεύσεως Τούρκων παιδαγωγών εις Θράκην και δια της μεταβάσεως των ημετέρων εις Κωνσταντινούπολιν. Εάν έχωσι εκείνοι τον έλεγχον της παρά των ημετέρων εν Κωνσταντινουπόλει επιμορφωτικής διδασκαλίας, θα έχομεν και ημείς τον έλεγχον της ιδικής των εν Θράκη. Και ακριβώς τον έλεγχον τούτον θέλουσι να αποφύγωσιν οι Τούρκοι. Συμφέρει όμως τούτο εις ημάς από εθνικής απόψεως; Είμεθα απολύτως πεπεισμένοι ότι δεν συμφέρει.¹¹⁰

Εδώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και το ύφος του επιθεωρητή. Δεν παραθέτει κανένα στοιχείο για να στηρίξει τις εκτιμήσεις του, γεγονός που εμβάλλει τη σκέψη ότι στηρίζεται κατά πολύ σε προσωπικούς του φόβους και αγωνίες, εκφέρει συναισθηματικά φορτισμένο λόγο και καλεί τους προϊσταμένους του να τον «πιστέψουν» και να δεχθούν μια θέση περισσότερο βασισμένη στην αυθεντία του εισηγητή και λιγότερο, αν όχι καθόλου, στα επιχειρήματά του.

Πέραν αυτών, την ίδια περίοδο -- άνοιξη του 1957 -- επιτροπή Ρωμιών εκπαιδευτικών ζητά να πληροφορηθεί (από το Υπ.Ε.Π.Θ.) αν κατά το θέρος του 1957 θα επαναληφθεί η μετεκπαίδευση Ρωμιών δασκάλων στην Ελλάδα, τονίζοντας την χρησιμότητά της υπό την προϋπόθεσιν ότι θα εδίδετο εφέτος ιδιαιτέρα έμφασις εις το καθαρώς εκπαιδευτικόν και παιδαγωγικόν τμήμα του καταρτιθισομένου προγράμματος· δήλωση που εμβάλλει τη σκέψη ότι κατά την προηγούμενη επιμόρφωση η έμφαση δόθηκε σε άλλα ζητήματα.

Παράλληλα στέλεχος του Υπ.Εξ. «συμβουλευεί» το Υπ.Ε.Π.Θ. σε περίπτωση που σκοπεύει να παρεμποδίσει μετάβαση Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων για επιμόρφωση το καλοκαίρι του 1957 στην Τουρκία, να το κάνει εμμέσως και κατά τρόπον μη δικαιολογούντα διαμαρτυρίας, ως λ.χ. δια της οργανώσεως υποχρεωτικών

¹¹⁰ Η υπογράμμιση δική του. Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 16.03.1957 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

*επιμορφωτικών φροντιστηρίων κ.λ.π. δι' αυτούς εν Ελλάδι.*¹¹¹ Όμως προς το παρόν δε λαμβάνεται κάποια απόφαση για διακοπή ή αναστολή των επιμορφώσεων.

Έτσι, το καλοκαίρι του 1957 διεξάγεται σε διδασκαλεία της Τουρκίας ο τρίτος κατά σειρά κύκλος επιμόρφωσης για Θρακιώτες μειονοτικούς εκπαιδευτικούς, με κάποιους από αυτούς να μετεκπαιδεύονται για τρίτη συνεχή χρονιά. Στη μετεκπαίδευση διδάσκονται παιδαγωγικά, φυσικά, μαθηματικά και τουρκική γλώσσα και οι επιμορφούμενοι επισκέπτονται μνημεία, εργοστάσια και κρατικές εγκαταστάσεις. Την μετεκπαίδευση οργανώνει το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής ενώ στον συντονισμό και διεκπεραίωση εμπλέκεται και η Ένωση Τούρκων Δασκάλων Δ. Θράκης, όπως και της προηγούμενες φορές. Μάλιστα, τα μέλη του προεδρείου της Ένωσης που συμμετέχουν στην επιμόρφωση επικοινωνούν με αρμόδιους κυβερνητικούς παράγοντες της Τουρκίας ζητώντας τη χορήγηση σύνταξης για τους μειονοτικούς δασκάλους της Δυτικής Θράκης και λαμβάνουν σχετική διαβεβαίωση.¹¹²

Αν και οι περισσότεροι επιμορφούμενοι, με την άφιξή τους στην Ελλάδα σπεύδουν να δηλώσουν την πίστη τους στη διοίκηση, χαρακτηρίζοντας την όλη κίνηση ανώφελη και μάταια, η επιμόρφωση έχει σημαντικές επιπτώσεις όχι βέβαια εκπαιδευτική/ επαγγελματική κατάρτιση των επιμορφωθέντων δασκάλων αλλά στις στάσεις τους και στις συμπεριφορές τους. Από τους 19 επιμορφωθέντες δασκαλούς που είναι ταυτόχρονα και θρησκευτικοί λειτουργοί, οι 10, με το που επιστρέφουν στην Ελλάδα, αποβάλλουν το σαρίκι -- που μέχρι τότε φορούσαν αδιαλείπτως ως σύμβολο προσήλωσής τους στις παραδοσιακές/ προεθνικές αξίες --, δηλώνοντας έτσι τη προσχώρησή τους στον χώρο των νεωτεριστών και ουσιαστικά στον τουρκικό εθνικιστικό χώρο.¹¹³

Το 1958 εμφανίζεται μια σημαντική εξέλιξη στο ζήτημα της επιμόρφωσης των μειονοτικών εκπαιδευτικών. Οι διαμαρτυρίες και οι παρατηρήσεις των στελεχών της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης φαίνεται πως πείθουν (το Υπ.Ε.Π.Θ. ή το

¹¹¹ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 18.05.1957 του Γενικού προξενείου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς Υπ.Εξ. και εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 18.05.1957 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Γ. Χριστόπουλος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹¹² Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 20.09.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Μ. Μηναιΐδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90.

¹¹³ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 25.07.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Μ. Μηναιΐδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

Υπ.Εξ.;) και έτσι οργανώνεται για το καλοκαίρι του 1958 επιμόρφωση για τους Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους στη Θεσσαλονίκη. Η συγκεκριμένη επιμόρφωση προφανώς αποτελεί την ελληνική απάντηση στις ανάλογες επιμορφώσεις που οργανώνει η Τουρκία. Σκοπός της είναι *οι μέχρι πρότινος ζώντες εις τα χωρία των Μουσουλμάνοι διδάσκαλοι εκμάθουν τη Ελληνικήν γλώσσαν, να γνωρίσουν την Ελλάδα, τα πνευματικά και τεχνικά επιτεύγματά της και επιλέγονται για να την παρακολουθήσουν κυρίως συντηρητικοί/ παλαιότουρκοι (παλαιομουσουλμάνοι αναφέρονται στα έγγραφα) δάσκαλοι φίλα προσκείμενοι στη διοίκηση.* Η επιμόρφωση αυτή θεωρείται από το Υπ.Εξ. ως ένα από τα αποτελεσματικότερα μέσα άσκησης της (εκπαιδευτικής) μειονοτικής πολιτικής, που τώρα, εδώ, ασκείται μέσα από την επιλογή και απόρριψη συγκεκριμένων ατόμων, την διδασκαλία/ εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, την ύλη που διδάσκεται και την προπαγάνδα που ασκείται, και κυρίως μέσα από τα αποδεικτικά φοίτησης που προβλέπεται να χορηγηθούν και μπορούν να θεωρηθούν ως ένα ισχυρό πιστοποιητικό ελληνομάθειας και γενικότερης επαγγελματικής επάρκειας.¹¹⁴

Τα σεμινάρια αυτά επαναλαμβάνονται και το καλοκαίρι του 1960,¹¹⁵ ενώ κατά την περίοδο 1958-1960 δεν υπάρχει καμία σχετική κίνηση από μέρους της Τουρκίας.

Το 1961, και μετά την επιτυχία που φαίνεται πως είχαν οι επιμορφώσεις στην Θεσσαλονίκη, οι επιθεωρητές των μουσουλμανικών σχολείων Θράκης προτείνουν επέκταση του θεσμού και πιο συγκεκριμένα την *υποχρεωτική συμμετοχή όλων των Μουσουλμάνων διδασκάλων εις την μετεκπαίδευσιν Θεσσαλονίκης δια την στοιχειώδη εκμάθησιν της Ελληνικής γλώσσης. Η επί δύο θερινάς περιόδους μετεκπαίδευσis θεωρείται καθ' ημάς ανεπαρκής. Θεωρούμεν απαραίτητο την τριετή τοιαύτη, ώστε να εκμανθάνωσι οι μουσουλμάνοι διδάσκαλοι επαρκώς την Ελληνικήν γλώσσαν αφ' ενός, και να μην υπολοιπόμεθα αφ' ετέρου της εν Τουρκία τοιαύτης διά λόγους σκοπιμότητος.*¹¹⁶

¹¹⁴ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 08.03.1962 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως τους Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ελ. Κανταντζόγλου) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹¹⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 31.10.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον γενικό επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹¹⁶ Πόρισμα της Συνσκέψεως Επιθεωρητών Μουσουλμανικών Σχολείων Κομοτηνής και Ξάνθης στις 14.04.1961. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

Η χρονιά αυτή αποτελεί ορόσημο και για τα σεμινάρια που διοργανώνει η Τουρκία. Το 1961 πραγματοποιούνται τα τελευταία σεμινάρια και έτσι κλείνει η επταετής αυτή περίοδος επιμόρφωσης. Η ομάδα που ξεκινά την επιμόρφωση το 1961 δεν συνεχίζει καθώς οι Τούρκοι ιθύνοντες θεωρούν περιττή την συνέχιση της επιμορφώσεως, αφού ήδη καταφθάνουν στη Θράκη οι πρώτοι απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων προς κατάληψη διδασκαλικών θέσεων.¹¹⁷

Τα σεμινάρια στην Θεσσαλονίκη αποφασίζεται να συνεχίσουν και το καλοκαίρι του **1962**, ενώ τον Μάρτιο του 1962 η διοίκηση αποφασίζει να μην χορηγεί αποδεικτικά φοίτησης σε όσους έχουν παρακολουθήσει τις επιμορφώσεις της Θεσσαλονίκης,¹¹⁸ ενδεχομένως με σκοπό να θέσει τους συγκεκριμένους επιμορφωθέντες μειονοτικούς δασκάλους -- που η ίδια η διοίκηση επέλεξε και ήταν στην πλειοψηφία τους συντηρητικοί/παλαιότουρκοι και φίλα προσκείμενοι σε αυτήν -- σε κάποιου είδους ομηρία, ή με σκοπό να αποτρέψει ενδεχόμενες ομαδοποιήσεις και διεκδικήσεις (π.χ. μισθολογικές αυξήσεις) με βάση το πιστοποιητικό αυτό. Τα σεμινάρια που έχουν γίνει στη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 1958, 1960 και 1962 έχουν παρακολουθήσει συνολικά 110 μειονοτικοί δάσκαλοι από τους οποίους οι 100 ήταν μη προσοντούχοι και οι 10 μόνο προσοντούχοι.¹¹⁹

Το καλοκαίρι του **1963** φαίνεται πως δεν γίνεται επιμόρφωση στη Θεσσαλονίκη, μάλλον λόγω της μεγάλης έντασης που υπάρχει εκείνη την περίοδο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ενώ τον Ιούλιο του **1964** αποφασίζεται η ματαίωση της προγραμματισμένης για τον Αύγουστο του 1964 επιμόρφωση των *μουσουλμ. διδασκάλων, προς πρόληψιν τυχόν επεισοδίων, με απροβλέπτους επιπτώσεις, λόγω εξαψευς των πνευμάτων συνεπεία εντάσεως του Κυπριακού ζητήματος*.¹²⁰

Αναμφίβολα έχουν εξαφθεί τα πνεύματα και υπάρχει μεγάλη ένταση και στο χώρο της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης και αναφορικά με το ζήτημα της μετεκπαίδευσης Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων στην Τουρκία, τέτοια που κάνει

¹¹⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 31.10.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον γενικό επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹¹⁸ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 08.03.1962 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως τους Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ελ. Κανταντζόγλου) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹¹⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 31.10.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον γενικό επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹²⁰ Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

τον πρόεδρο του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης να δηλώνει ότι *κάθε μουσουλμάνος δάσκαλος που έχει μετεκπαιδευτεί στην Τουρκία πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα Τουρκικό οχυρό εντός του ελληνικού εδάφους, το οποίο οφείλουμε συνεχώς να το υπονομεύουμε και να το διαβρώνουμε. Γι αυτό και θα πρέπει να παρακολουθούνται με όλο και μεγαλύτερη προσοχή σε όλες τις εκδηλώσεις τους, τόσο στο σχολείο, όσο και στον υπόλοιπο βίο τους, ώστε να ματαιώνεται η μισελληνική και αντεθνική δράση τους.*¹²¹

Το ζήτημα των επιμορφώσεων παγώνει μέχρι και το καλοκαίρι του **1968** οπότε και τίθεται εκ νέου από το Υπ.Ε.Π.Θ. θέμα επιμόρφωσης των υπηρετούντων μειονοτικών δασκάλων αποφοίτων γυμνασίων και ιεροσπουδαστηρίων, ώστε να αποκτήσωσι τ' απαιτούμενα παιδαγωγικά και διδακτικά εφόδια και θεωρηθώσιν ως προσοντούχοι διδ/λοι εις τρόπον, ώστε να παύσουν αι εκάστοτε κατηγορίες της Τουρκικής Κυβερνήσεως, ότι ανεχόμεθα τον διορισμόν ως διδ/λων, προσώπων άνευ των απαιτούμενων διδ/κών προσόντων. Απώτερο (και δηλωμένο) στόχο βέβαια αποτελεί η παραμονή των δασκάλων αυτών στις θέσεις τους, *ίνα αποφευχθή η εξ ολοκλήρου άλωσις των Μ. Σχολείων παρά των προσοντούχων.*¹²²

Για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αυτών συμφωνούν τα στελέχη της διοίκησης μειονοτικής εκπαίδευσης, τονίζοντας όμως ότι οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί δεν πρέπει για κανένα λόγο να απομακρυνθούν από τα σχολεία τους κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους -- η αρχική σκέψη ήταν να φοιτήσουν για ένα ολόκληρο χρόνο --, γιατί τότε οι θέσεις τους θα καταληφθούν από προσοντούχους. Έτσι το Σ.Σ.Θ. αποφασίζει η επιμόρφωση των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών να γίνει κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, και σε κάποια παιδαγωγική ακαδημία νοτιότερα της Θεσσαλονίκης,¹²³ χωρίς όμως να γίνει γνωστό αν η απόφαση υλοποιήθηκε και ποια ήταν η τελική έκβαση του ζητήματος.

Το **1969** παρατηρείται μια αλλαγή στην στάση της διοίκησης απέναντι στο ζήτημα της επιμόρφωσης μειονοτικών δασκάλων, καθώς εμφανίζεται η σκέψη για αποδοχή μαζικής παρουσίας στα σεμινάρια αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων. Η στροφή ενδεχομένως συντελείται στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης που

¹²¹ Συνεδρίαση 41/29.10.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹²² Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹²³ Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

επιχειρείται την περίοδο εκείνη, και έχει να κάνει με την επιθυμία, για την ακρίβεια την ανάγκη, της διοίκησης να προσεγγίσει, και στο βαθμό που μπορεί να επηρεάσει τους αποφοίτους των τουρκικών διδασκαλείων και από τους οποίους αντιλαμβάνεται ότι την χωρίζει μεγάλη ιδεολογική απόσταση. Σημειωτέον ότι κατά την περίοδο αυτή, απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων καταφθάνουν μαζικά και, με την στήριξη του προξενείου και την προτίμηση που τους δείχνει σημαντικό μέρος της μειονότητας, καταλαμβάνουν σημαντική θέση στα σχολεία, στην κοινωνία και στην πολιτική αρένα.

Έτσι, κατά τον σχεδιασμό σεμιναρίου για μειονοτικούς δάσκαλους που προβλέπεται να πραγματοποιηθεί το καλοκαίρι του **1970**, εξετάζεται η πρόταση τοπικού στελέχους της διοίκησης της εκπαίδευσης να κληθούν και προσοντούχοι. Αρχικά υπάρχει η σκέψη στο σεμινάριο να πάρουν μέρος και οι προσοντούχοι οι οποίοι θα έχουν την ευκαιρία να διδαχθούν την ελληνική γλώσσα και οι μη προσοντούχοι, κυρίως απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίου, οι οποίοι πέραν την ελληνικής θα διδαχθούν παιδαγωγικά και διδακτικά θέματα, και προτείνεται το σεμινάριο να γίνει σε πόλη εκτός Θράκης, στην οποία να μην υπάρχει τουρκικό προξενείο.¹²⁴ Αργότερα όμως το ίδιο στέλεχος υπαναχωρεί και δηλώνει πως φρονεί ότι θα πρέπει να κληθούν μόνο οι μη προσοντούχοι [...] και ουχί οι προσοντούχοι διότι ούτοι διέπονται υπό ανθελληνικών αισθημάτων και συναναστρεφόμενοι μετά των παλαιομουσουλμάνων θα μεταδώσωσι και εις αυτούς τα ιδέας των, πράγμα όπερ δεν συμφέρει εις ημάς. Δι' αυτούς δύνатаι να λάβει χώρα ιδιαίτερον σεμινάριον.¹²⁵

Ενδεχομένως το συγκεκριμένο στέλεχος «εμπνέεται» ή πείθεται κατ' αρχάς από την όλη κίνηση της ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου εκείνης αλλά σύντομα αναθεωρεί και επανέρχεται στην πεπατημένη οδό. Η διοίκηση εξακολουθεί να θεωρεί το συγκεκριμένο σεμινάριο ως μια παροχή του κράτους με σημαντική υλική και συμβολική αξία για τους συμμετέχοντες και ως ένα μέσο σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ της διοίκησης και των φίλα προσκείμενων σε αυτήν μειονοτικών δασκάλων, από την οποία θέλει να αποκλείσει τους μη ελληνόφρονες. Άλλωστε αποκλείοντας επιδεικτικά τους «εχθρούς» ενισχύει αυτομάτως τις σχέσεις με τους «φίλους».

¹²⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 25.06.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κων Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

¹²⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 31.10.1969 του Αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κων Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον γενικό επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

Είναι σαφές όμως ότι οι προσοντούχοι δεν μπορούν να αποκλειστούν· ήρθαν για να μείνουν, και η διοίκηση, κάνοντας την ανάγκη φιλοτιμία, εξετάζει με ποιό τρόπο μπορεί να τους εντάξει, ενδεχομένως και με τη προσδοκία ότι κάποτε θα μπορέσει να τους καθοδηγήσει και να ελέγξει ιδεολογικά. Παράλληλα όμως πρέπει, οπωσδήποτε, να ανυψωθεί και το επίπεδο των μη προσοντούχων. Με την παρουσία και εργασία των προσοντούχων γίνεται ορατή και σαφής, τόσο στα μάτια της διοίκησης όσο και στα μάτια μεγάλου αριθμού μειονοτικών, η ποικίλη υστέρηση των μη προσοντούχων, και έτσι η διοίκηση εντίνει τις προσπάθειές της για άνοδο του επιπέδου τους, προσπαθώντας με αυτό τον τρόπο να αντικρούσει και τις σχετικές κατηγορίες της Τουρκίας για αδιαφορία ή και σκόπιμη υποβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου της μειονότητας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι την περίοδο αυτή, η άδεια για την πραγματοποίηση των επιμορφώσεων ζητείται από το Υπ.Εξ. και το αίτημα απλώς κοινοποιεί στο Υπ.Ε.Π.Θ.¹²⁶

Τελικά πρυτανεύει μια συντηρητική λογική και τα στελέχη της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη αποφασίζουν στο σεμινάριο να γίνουν δεκτοί μόνο μη προσοντούχοι δάσκαλοι, και από αυτούς οι πλέον κατάλληλοι από πάσης πλευράς, για τους οποίους υπάρχει και η σύμφωνος γνώμη των αστυνομικών αρχών.¹²⁷ Το σεμινάριο πραγματοποιείται τον Ιούνιο του 1970 και το Υ.Β.Ε. αποφασίζει να παρασχεθούν άπαντα τα μέσα και να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα λόγω της ιδιαιδερσίας της σημασίας του.¹²⁸

Το σεμινάριο έχει κύριο στόχο την καλλιέργεια ελληνοφροσύνης. Έτσι, η κίνηση 3 δασκάλων να επισκεφθούν το τουρκικό προξενείο Θεσσαλονίκης κρίνεται ως ανάρμοστη συμπεριφορά και οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι αποκλείονται από κάθε παραπέρα επιμόρφωση.¹²⁹

Το καλοκαίρι του 1971 οργανώνεται ξανά σεμινάριο για τους μη προσοντούχους δασκάλους, χωρισμένο τώρα σε δύο κύκλους, όπου βασικό κριτήριο επιλογής είναι και πάλι η νομιμοφροσύνη. Όπως ορίζει ο γενικός Γραμματέας του Υ.Β.Ε. Ν.

¹²⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 11.12.1969 του γενικού επιθεωρητή Ευθ. Καλογερά προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹²⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 15.04.1970 του αναπληρωτή επιθεωρητή επιθεώρησης Μουσ/κων Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹²⁸ Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 20.06.1970. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹²⁹ Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 10.04.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

Γκαντώνας, η επιλογή δια τον 2^{ον} κύκλον θα γίνη κανονικώς βάσει των υφισταμένων κριτηρίων και της θεσπισθείσης διαδικασίας (συνεργασία Αρχών - Ασφαλείας - Στρατού κ.λ.π.), ασχέτως εάν οι επιλεγεσόμενοι τελικώς δεν συμπληρώσουν τον καθορισθέντα προς φοίτησιν αριθμόν υποψηφίων διδασκάλων.¹³⁰

Και το καλοκαίρι του 1972 (18.6-15.7.) οργανώνεται σεμινάριο, αυτή την φορά όμως με υπουργική απόφαση.¹³¹ Ονομάζεται «ταχύρρυθμη μετεκπαίδευση», το παρακολουθούν 69 μειονοτικοί δάσκαλοι και λαμβάνει χώρα στις αίθουσες της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης.

Ο διευθυντής της Ε.Π.Α.Θ., μετά το τέλος των εργασιών προτείνει επικοινωνία των επιθεωρητών και των άλλων τοπικών παραγόντων με τους επιμορφωθέντες από καιρού εις καιρόν ώστε να θερμαίνονται τα επιτεύγματα του Σεμιναρίου και να αντικρούονται ενέργειες των αντιφρονούντων συναδέλφων τους, διότι κατά τας πληροφορίες πλείστων επιμορφωθέντων διδασκάλων, επανερχόμενοι εις τα σχολεία των θα συναντήσουν τρομεράν πίεσιν και αντίδρασιν, ως συνέβη και κατά το παρελθόν.¹³²

Από τις δηλώσεις του διευθυντή γίνεται ακόμα σαφές ότι οι επιμορφώσεις μειονοτικών δασκάλων που οργανώνει η Ελλάδα, και ειδικότερα αυτές των αρχών της δεκαετίας του 1970 από τις οποίες αποκλείονται οι απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων, συναντούν την έντονη αντίδραση του τουρκικού προξενείου, των προσοντούχων δασκάλων και της μεγάλης εκείνης μερίδας των τουρκόφωνων μειονοτικών, καθώς αναγιγνώσκονται ως ευκαιρίες συσπείρωσης και ενδυνάμωσης των προσκείμενων στην ελληνική διοίκηση μειονοτικών και τελικά ως κινήσεις συσπείρωσης όλων εκείνων που αντιτίθενται στην διάδοση της νεο-τουρκικής εθνικιστικής ιδεολογίας στους Θρακιώτες μειονοτικούς.

Η επιμόρφωση του 1972 είναι και η τελευταία επιμόρφωση μειονοτικών δασκάλων στην Ελλάδα κατά την περίοδο που μελετούμε. Τον Απρίλιο του 1973 αποκλείεται η διεξαγωγή νέου κύκλου επιμορφώσεως των υπηρετούντων μειονοτικών δασκάλων -- μάλλον η διοίκηση εκτιμά ότι δεν υφίσταται κάποιο σημαντικό διακύβευμα και ως εκ

¹³⁰ Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 10.04.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹³¹ Την Υπ.Απ. 55087/1879, ΦΕΚ 303/Β'/04.05.1972

¹³² Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 31.07.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

τούτου ανάγκη τέτοιας παρέμβασης -- με την αιτιολογία ότι όλοι κατά το παρελθόν πέρασαν από ένα κύκλο επιμορφώσεως.¹³³

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα της επιμόρφωσης των μειονοτικών δασκάλων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

➤ Οι επιμορφώσεις μειονοτικών δασκάλων των μειονοτικών σχολείων της Θράκης είναι ένα θέμα που υφίσταται κατά τα 20 τελευταία χρόνια της περιόδου που καλύπτει η παρούσα μελέτη.

➤ Οι επιμορφώσεις Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων στην Τουρκία ξεκινούν με πρωτοβουλία της Τουρκίας και έχουν γενικότερη επιδίωξη την τόνωση των πολιτικών και ιδεολογικών δεσμών μεταξύ μητέρας πατρίδας και μειονότητας και ειδικότερους στόχους τον περιορισμό της δύναμης των συντηρητικών και τον, κατά το δυνατόν, έλεγχο του χώρου μέχρι την έλευση των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων. Για αυτό άλλωστε η όλη διαδικασία διακόπτεται μόλις αρχίζουν να καταφθάνουν στην Θράκη οι απολύτως συντονισμένοι με τις θέσεις του τουρκικού εθνικισμού, και έχοντας τη ζέση του νεοφώτιστου, πρώτοι απόφοιτοι των τουρκικών διδασκαλείων.

➤ Η τουρκική πρωτοβουλία για επιμόρφωση μειονοτικών εκπαιδευτικών στη μητέρα πατρίδα γίνεται αποδεκτή από την Ελλάδα με την ελπίδα ότι, μέσα από κατοπτρική εφαρμογή του μέτρου και στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, θα μπορέσει να κινήσει ανάλογες διαδικασίες και (ενδεχομένως) θα συγκροτήσει ανάλογους δεσμούς με τους Ρωμιούς μειονοτικούς· ελπίδα που βέβαια καταπίπτει όταν οι Ρωμιοί, προφανώς τρομοκρατημένοι από τα γεγονότα του 1955, ή ίσως δεχόμενοι και άλλες πιέσεις, αρνούνται παραπέρα συμμετοχή στην διαδικασία.

➤ Η ελληνική πλευρά προχωρά στην οργάνωση επιμορφώσεων Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων στο έδαφος της αντανakλαστικά, και μόνο όταν διαβλέπει τον κίνδυνο από τις σχετικές πρωτοβουλίες της τουρκικής πλευράς. Ωστόσο, θεωρώντας της επιμόρφωση περίπου ως δώρου και πάντως ως διαδικασία που βασικά συσφίγγει (και όχι δημιουργεί) δεσμούς, επιλέγει για επιμόρφωση αποκλειστικά δασκάλους από τον συντηρητικό χώρο. Η διοίκηση αδυνατεί να αντιληφθεί την αναγκαιότητα

¹³³ Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 23.04.1973. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

προσέγγισης με τους προσοντούχους και να δρομολογήσει ανάλογες διαδικασίες. Ενδεχομένως να το θεωρεί και μάταιο ή ακόμα και επιβλαβές.

> Η Ελλάδα είναι απολύτως βέβαιη ότι κατά την διάρκεια των επιμορφώσεων στην Τουρκία ασκείται προπαγάνδα, αν και από τη συστηματική διερεύνηση που κάνουν οι αρχές, αυτό δεν επιβεβαιώνεται. Αυτή όμως ή μη επιβεβαίωση δεν σημαίνει αυτόματα και διάψευση, καθώς δεν υπάρχει κάτι που να μπορεί να αποκλείσει κατηγορηματικά την ύπαρξη οποιασδήποτε τουρκικής προπαγανδιστικής δράσης κατά την διάρκεια των εκεί επιμορφώσεων.

> Οι επιμορφώσεις των μειονοτικών δασκάλων των μειονοτικών σχολείων της Θράκης σαφώς επηρεάζονται από τις πολιτικές εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία και από την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ωστόσο δεν φαίνεται να είναι εδώ κυρίαρχη η λογική της αμοιβαιότητας και των αντιποίνων αφού, μετά τα γεγονότα του 1955 -- οπότε ουσιαστικά χάνεται η δυνατότητα για ανάλογη επιμόρφωση στην Ελλάδα Ρωμιών εκπαιδευτικών και συνεπώς το έρεισμα της αμοιβαιότητας -- η Ελλάδα δεν απαντά με απαγόρευση των Θρακικών μειονοτικών δασκάλων να συμμετάσχουν σε επόμενη επιμόρφωση στην Τουρκία. Όσον αφορά τις επιμορφώσεις στην Ελλάδα, φαίνεται ότι και αυτές επηρεάζονται από τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά και αλλά και τις πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό. Έτσι η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων του 1964, οδηγεί τη διοίκηση στην αναβολή της επιμόρφωσης, πάντως όχι με λογική επιβολής ποινής, και η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1968 φαίνεται να επηρεάζει, στιγμιαία, την όλη λογική της επιμόρφωσης (κατάθεση σκέψεων για συμπερίληψη προσοντούχων), ενώ γενικότερα κατά την περίοδο της χουντικής διακυβέρνησης, και ειδικότερα από το 1970 και μετά, η αντίληψη της διοίκησης περί ασφυκτικού ελέγχου των πάντων επιφέρει ένταση της επιτήρησης και στις επιμορφώσεις και οδηγεί στην επιλογή υποψηφίων με αυστηρά κριτήρια νομιμοφροσύνης.

> Και από όσα συμβαίνουν σε αυτό τον τομέα γινάτι σαφές ότι την ευθύνη για τη χάραξη της μειονοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής έχει το Υπ.Εξ. ενώ είναι ενδιαφέρον ότι αναφορικά με την επιμόρφωση των μειονοτικών δασκάλων δεν παρατηρούνται διαφορές απόψεων μεταξύ κέντρου-περιφέρειας, και Υπ.Ε.Π.Θ.-Υπ.Εξ., μάλλον γιατί δεν το Υπ.Εξ. δεν θεωρεί πως υπάρχει κάποιο σχετικό ζωτικής σημασίας ζήτημα στους Ρωμιούς που να πρέπει να στηρίζει, ακόμα και εις βάρος των ελληνικών θέσεων στη Θράκη.

➤ Στον τομέα αυτό έχουμε μια σπάνια ευκαιρία να παρατηρήσουμε (1957) πως λαμβάνονται αποφάσεις και πάντως πως εξασφαλίζεται συναίνεση στα ανώτερα κλιμάκια της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης -- με τον Γενικό Επιθεωρητή να ζητά τη γνώμη ή και να εκμαιεύει την συναίνεση των έτσι και αλλιώς «ομοϊδεατών» και υφισταμένων του (με όσα μπορεί το τε να σήμαινε αυτό) επιθεωρητών -- και πως αξιοποιείται παραπέρα αυτή η ομόνοια στην προώθηση μιας θέσης.

7.1.3. Οι προσοντούχοι μειονοτικοί δάσκαλοι

Με τον όρο «προσοντούχοι» επικράτησε να ονομάζονται οι μειονοτικοί εκείνοι δάσκαλοι που είχαν «προσόντα» (ειδικές γνώσεις, δεξιότητες, κ.λ.π.) για να επιτελέσουν το διδασκαλικό έργο, τα οποία και είχαν αποκτήσει μετά από δετή φοίτηση τους σε διδασκαλεία της Τουρκίας. Ονομαζόταν προσοντούχοι για να διαχωριστούν από τους υπόλοιπους μειονοτικούς δασκάλους της εποχής εκείνης, κατά κανόνα αποφοίτους ιεροσπουδαστηρίου, που δεν είχαν κάνει παιδαγωγικές σπουδές και οι οποίοι θεωρούνταν και χαρακτηρίζονταν ως μη προσοντούχοι. Παράλληλα, η χρήση του όρου συμπαραδηλώνει ότι οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι είχαν τα προσόντα, δηλαδή, πέρα από τις γνώσεις, εκείνες τις πεποιθήσεις και την διάθεση, να καλλιεργήσουν στους μαθητές τους -- άλλωστε αποτελούσε κομμάτι στις εκπαίδευσης τους στα τουρκικά διδασκαλεία -- την σύγχρονη τουρκική εθνική ιδεολογία, τον κεμαλισμό.¹³⁴

* ☆ *

Αρχή της διαδικασίας μετάβασης και φοίτησης Θρακιωτών μειονοτικών νέων σε τουρκικά πανεπιστήμια γίνεται λίγο μετά το **1945**, όταν το τουρκικό κράτος αρχίζει να παρέχει κάποιες υποτροφίες για σπουδές (αδιευκρίνιστο σε ποιους κλάδους) στην Τουρκία, σε Θρακιώτες μουσουλμάνους μειονοτικούς νέους.¹³⁵ Η Τουρκία δηλώνει πως στόχο της δράσης είναι η ανύψωση του εξαιρετικά χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των Θρακιωτών μειονοτικών, αποδίδοντάς το εμμέσως σε ελληνική αδιαφορία ή και σκοπιμότητα.

Οι υπότροφοι επιλέγονται μεταξύ των μαθητών των μειονοτικών σχολείων μετά από κάποιο διαγωνισμό/παράσταση που οργανώνει το τουρκικό προξενείο ενώπιον επιτροπής με πρόεδρο τον Τούρκο πρόξενο, και χωρίς τη συμμετοχή κάποιας ελληνικής αρχής. Το γεγονός δυσαρεστεί τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και

¹³⁴ Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ο όρος αποκτά κατά καιρούς διαφορετικό περιεχόμενο, ανάλογα με τις διαφορετικές αντιλήψεις και στοχεύσεις που έχουν οι ομάδες που διαδοχικά καταλαμβάνουν την εξουσία στην Τουρκία (Bozarslan, 2004, Kızılyürek, 2006). Βέβαια το συγκεκριμένο ζήτημα δεν έδειξε ποτέ να αφορά τους συγκεκριμένους δασκάλους. Άλλωστε το εθνικό κέντρο κάθε άλλο παρά προσδοκούσε συμμετοχή της συγκεκριμένης ομάδας στη συνδιαμόρφωση του περιεχομένου της τουρκικής εθνικής ιδεολογίας· αξίωνε απλώς συμμόρφωση στις εντολές του με αντάλλαγμα την παροχή πολιτικής και οικονομικής στήριξης.

¹³⁵ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 29.10.1948 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των εν Θράκη Μουσουλμανικών Σχολείων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Μειονοτικών Σχολείων, ο οποίος παρατηρεί ότι *ίσως δεν θα ήτο άσκοπος η εις την τοιαύτην Επιτροπήν συμμετοχή του Επιθεωρητού των Μουσουλμανικών Σχολείων ή και άλλου τινός ημετέρου. Τοιοιυτρόπως δεν θα ενεφανίζετο ο τοιούτος διαγωνισμός ως γενόμενος πάντη ασυδώς και υπό πνεύμα απολύτου περιφρονήσεως ως Κράτους, και θα απετέλει ακόμη - δεν αποκλείεται και τούτο - αφορμήν και επιχείρημα να λάβωμεν και ημείς υποτρόφους εκ της Ελληνικής μειονότητος της Κωνσταντινουπόλεως.*

Στο διαγωνισμό αυτό, κατά το σχολικό έτος **1950-51** συμμετέχουν 48 παιδιά και πετυχαίνουν 35. Η διοίκηση φαίνεται να ενδιαφέρεται για το ζήτημα και ιδιαίτερα για την πορεία των αποφοίτων. Για αυτό και ζητά ενημέρωση και εκτιμήσει από τον Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων ο οποίος, με σχετική αναφορά του σε Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ. παρατηρεί ότι, οι υπότροφοι γενικά, μετά το πέρας των σπουδών τους παραμένουν στην Τουρκία, χωρίς όμως αυτό να εγγυάται ότι δεν θα επανέλθουν αργότερα, καθώς η συζήτηση περί επανόδου τους έχει ήδη ανοίξει στον τουρκικό τύπο, ενώ τονίζει ότι *οπωσδήποτε μια τοιαύτη πράξις του Τουρκικού προξενείου εκθέτει σοβαρώς το κρατικόν γόητρον και κύρος ημών παρά τη Μουσουλμανική Μειονότητα, και ανάγκη να τακτοποιηθή καθ' έναν οποιονδήποτε τρόπον το σχετικό ζήτημα.*¹³⁶

Είναι λοιπόν σαφές ότι κατά την περίοδο 1945-1950 η Ελλάδα δεν έχει πραγματικές αντιρρήσεις για μετάβαση και σπουδές Θρακιωτών μειονοτικών νέων στην Τουρκία, καθώς η εμπειρία της την βεβαιώνει ότι όσοι μειονοτικοί νέοι φεύγουν για σπουδές στη Τουρκία παραμένουν εκεί, και δεν αποτελούν κάποιου είδους «απειλή». Οι όποιες αντιρρήσεις της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης κινούνται στο χώρο του συμβολικού -- συνδέονται με θέματα «γοήτρου» -- ή ενδεχομένως προβάλλονται με στόχο να αξιοποιηθούν σε κάποια μελλοντική διαπραγμάτευση, ώστε η Ελλάδα να εξασφαλίσει ενδεχομένως κάποια ανταλλάγματα.

Το **1951** το ζήτημα της αποστολής και φοίτησης Θρακιωτών μειονοτικών νέων σε διδασκαλεία, αλλά και άλλες σχολές της Τουρκίας μπαίνει σε νέα τροχιά καθώς με τη γενικότερη ελληνοτουρκική προσέγγιση της περιόδου εκείνη και με την υπογραφή

¹³⁶ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 29.10.1948 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των εν Θράκη Μουσουλμανικών Σχολείων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

του ελληνοτουρκικού μορφωτικού πρωτοκόλλου του 1951¹³⁷ που κινείται στη λογική της αμοιβαιότητας, εξασφαλίζεται αντιστοίχως η δυνατότητα και σε Ρωμιούς νέους να έρθουν για σπουδές στην Ελλάδα.

Σε εφαρμογή λοιπόν του πρωτοκόλλου αυτού, αρχίζουν, από το σχολικό έτος 1953/1954, να αποστέλλονται στην Τουρκία παιδιά που μόλις έχουν αποφοιτήσει από μειονοτικά δημοτικά σχολεία της Θράκης -- κατά κανόνα γόννοι οικογενειών με νεοτεριστικές αντιλήψεις από τις πεδινές περιοχές της Ροδόπης και της Ξάνθης -- για να φοιτήσουν σε τουρκικά διδασκαλεία ως υπότροφοι του τουρκικού κράτους.¹³⁸

Η εξέλιξη όμως κάνει τώρα τη διοίκηση να αρχίζει να ανησυχεί· η όλη κίνηση είναι μαζική και συστηματική, όλα δείχνουν ότι οι απόφοιτοι θα επιστρέψουν, και σε πολλά στελέχη είναι διάχυτη η πεποίθηση ότι οι νέοι αυτοί κατά την εκπαίδευση τους *εμποτίζονται με σωβινιστικόν και μισελληνικόν πνεύμα, προς διοχέτευσίν του εις την λοιπήν Μουσουλμανικήν μάζαν της Δυτ. Θράκης*.¹³⁹

Το καλοκαίρι του **1953** επιλέγονται, μέσα από κάποιου είδους εξετάσεις που διενεργεί το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής, και αποστέλλονται για να φοιτήσουν σε τουρκικά διδασκαλεία 24 Θρακιώτες μειονοτικοί μαθητές απόφοιτοι δημοτικού, και το **1954** άλλοι 20,¹⁴⁰ με αποτέλεσμα, το **1957** να φοιτούν στα δτάξια τουρκικά διδασκαλεία συνολικά 100 περίπου μαθητές, οι οποίοι πριν την αναχώρηση τους υπογράφουν υπεύθυνες δηλώσεις ότι μετά την αποφοίτησή τους θα επιστρέψουν στην Δ. Θράκη και θα αναλάβουν υπηρεσία ως δάσκαλοι.¹⁴¹

Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 αρχίζουν να καταφθάνουν στη Θράκη οι πρώτοι απόφοιτοι και να επιδιώκουν να καταλαμβάνουν θέσεις που εγκαταλείπουν συντηρητικοί δάσκαλοι συνήθως απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίων, είτε λόγω γήρατος, είτε πιεζόμενοι από τις σχολικές εφορίες και το τουρκικό προξενείο.

¹³⁷ Το πλήρες κείμενο της «Μορφωτικής Συμφωνίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Τουρκικής Δημοκρατίας της 20.04.1951» παραθέτουν οι Μπαλσιώτης & Τσιτσέλικης, 2001).

¹³⁸ Ενώ την ίδια περίοδο ελληνικές υποτροφίες για σπουδές στην Ελλάδα παρέχονται σε νέους της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου (Sarioglou, 2004).

¹³⁹ Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 14.10.1964 του αντιστράτηγου Γ. Αγόρου, διευθυντή της Κ.Υ.Π. προς τον υφυπουργό Εθνικής Παιδείας, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁴⁰ Άρθρο της τουρκόφωνης εφημερίδας της Ξάνθης «Trakya» (Θράκη) (φ. 611/ 10-1-1955) που παρατίθεται μεταφρασμένο σε απόρρητο και επί αποδείξει έγγραφο με ημερομηνία 18.01.1955 του Διοικητή Ασφαλείας Ξάνθης Ν. Τζαβάρα προς την Διοίκηση Χωροφυλακής Ξάνθης Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 92

¹⁴¹ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 30.08.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Μ. Μηνιάδη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90. Το «μέτρο» της υπογραφής υπεύθυνων δηλώσεων που λαμβάνει τώρα η τουρκική διοίκηση προφανώς αποσκοπεί το να περιορίσει διαρροές και εμβάλλει τη σκέψη ότι κάποιος ή ίσως και πολλοί προηγούμενοι απόφοιτοι επέλεξαν να παραμείνουν και να αναζητήσουν εργασία στη Τουρκία.

Με την άφιξή τους συστηματοποιείται και ο διαχωρισμός στο χώρο των μειονοτικών δασκάλων, η συγκρότηση των δύο ομάδων και η μεταξύ τους αντιπαράθεση. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι συντηρητικοί/ παλαιότουρκοι, απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίων της ελληνικής Θράκης που θεωρούνται από όλες της πλευρές συνεργάτες της διοίκησης και όργανα του ελληνικού εθνικισμού, όχι λόγω επιλογής με βάση κάποια ιδεολογική συγγένεια αλλά γιατί καταλήγουν εκεί λόγω της αντίθεσής τους στο ότι αναγιγνώσκεται εκείνη την εποχή στη Θράκη ως κεμαλισμός¹⁴² και της εμμονής τους σε προεθνικά σχήματα. Και από την άλλη πλευρά βρίσκονται οι νεοτεριστές/ νεότουρκοι/ κεμαλιστές, κατά κανόνα απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων, που θεωρούνται από όλες τις πλευρές συνεργάτες του τουρκικού προξενείου και όργανα του τουρκικού εθνικισμού.

Από εδώ και στο εξής η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης θα κάνει το παν για να αποτρέψει τον διορισμό των προσοντούχων στα μειονοτικά σχολεία επιδιώκοντας να περιορίσει την διάδοση του τουρκικού εθνικισμού ενώ η Τουρκία, δια του προξενείου της στην Κομοτηνή, θα επιδιώκει το ακριβώς αντίθετο.

Το 1960 η διοίκηση αρχίζει την αγωνιώδη προσπάθεια να αποτρέψει την παρουσία και εργασία προσοντούχων δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης -- ειδικά εκείνων που εικάζει ή τεκμαίρει ότι έχουν έντονη εθνικιστική δράση -- θέτοντας κάθε δυνατό εμπόδιο.

Έτσι, τον Οκτώβριο του 1960 η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης ζητά από τη χωροφυλακή να εξετάζει τη πολιτεία ενός εκάστου υποψηφίου για διορισμό δασκάλου με κριτήρια αυστηρότερα από αυτά που χρησιμοποιούνται για την έκδοση του κανονικού πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων,¹⁴³ ενώ τον Δεκέμβριο του 1960 απαγορεύει τη διδασκαλία σε κάποιους προσοντούχους δάσκαλους που έχουν ήδη προσληφθεί στο κεντρικό μειονοτικό σχολείο της Ξάνθης και έχουν αρχίσει να

¹⁴² Κυρίως λόγω της διώξεως που έχει εξαπολύσει ο Κεμάλ Ατατούρκ εναντίον της θρησκείας και των αλλαγών που έχει επιφέρει (καθαίρεση σουλτάνου, κατάργηση χαλιφάτου) με αποτέλεσμα να θεωρείται υπεύθυνος για την αποδόμηση της η εικόνα του κόσμου και των κανονικοτήτων που είχαν στα μυαλά τους οι παραδοσιακοί μουσουλμάνοι.

¹⁴³ Έγγραφο με ημερομηνία 17.10.1960 του Επιθεωρητού Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη προς τον Διοικητή Χωροφυλακής Ξάνθης Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90. Πάντως η προτεινόμενη διαδικασία και κριτήρια δεν αναφέρονται στο έγγραφο.

μισθοδοτούνται από τη διαχειριστική επιτροπή, με το σκεπτικό ότι δεν έχουν αποκτήσει την αναγκαία σχετική άδεια ασκήσεως επαγγέλματος.¹⁴⁴

Παράλληλα, και με στόχο μια συνολικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος, (επανε)ενεργοποιεί τώρα και τις διατάξεις περί ελληνομάθειας, απορρίπτοντας έτσι ως μη επαρκώς ελληνομαθείς πολλούς προσοντούχους, οι οποίοι όμως, τελικά, διορίζονται μετά από πιέσεις και διαπραγματεύσεις με την Τουρκία.¹⁴⁵

Το 1961 υπάρχουν στη Θράκη 11 απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων προς διορισμό, οι οποίοι μάλιστα ζητούν να παρακολουθήσουν την επιμόρφωση που γίνεται στη Θεσσαλονίκη ώστε να μάθουν την ελληνική γλώσσα. Οι 10 από αυτούς γίνονται δεκτοί και παρακολουθούν την επιμόρφωση του 1962, μάλλον εκ παραδρομής, και καθώς δεν έχει αποφασιστεί κριτικά η στάση της διοίκησης πάνω στο ζήτημα αυτό.

Το 1963 δεν εντοπίζεται καμία σχετική κίνηση ενώ το 1964 παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή, προϊόν των εξελίξεων στο Κυπριακό και της συνακόλουθης επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Μετά την απόφαση της Τουρκίας να κλείσει τα ελληνικά σχολεία στην Ίμβρο και Τένεδο,¹⁴⁶ και τις διαφαινόμενες προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης να εξετάσει τους όρους λειτουργίας όλων των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης (τουρκομάθεια δασκάλων, ισοτιμία κ.λ.π.) με στόχο να απαγορεύσει την λειτουργία σε όσα δεν πληρούν τους όρους,¹⁴⁷ η ελληνική κυβέρνηση, στα μέσα καλοκαιριού του 1964, εξετάζει σοβαρά το ενδεχόμενο να εφαρμόσει σειρά αντιποίνων. Ο Έλληνας γενικός πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη επισημαίνει ότι τα μέτρα αυτά πρέπει να κινούνται στο ίδιο πλαίσιο με αυτό που επέβαλαν οι Τούρκοι στα ομογενειακά σχολεία Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου και, μεταξύ άλλων, εισηγείται να μην διοριστούν σε σχολεία της Θράκης μουσουλμάνοι μειονοτικοί απόφοιτοι τουρκικών παιδαγωγικών ακαδημιών (διδασκαλείων) ή να διοριστούν ισάριθμοι με τους προς διορισμό σε ομογενειακά σχολεία της Κωνσταντινούπολης Ρωμιούς απόφοιτους ελληνικών παιδαγωγικών

¹⁴⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 23.12.1960 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς τον Επιθεωρητήν Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁴⁵ Εκτενής αναφορά στο ζήτημα της ελληνομάθειας στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί.

¹⁴⁶ Εφημερίδα Καθημερινή, 01.07.1964

¹⁴⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1964 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

ακαδημιών,¹⁴⁸ πρόταση που κατ' αρχήν βρίσκει σύμφωνους όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, χωρίς όμως να ληφθεί καμία συγκεκριμένη απόφαση.

Το 1965 η Τουρκία, σταθερή στο πρόγραμμά της, χορηγεί υποτροφίες σε 29 παιδιά της μειονότητας από τη Θράκη για να φοιτήσουν σε τουρκικά διδασκαλεία και τεχνικές σχολές,¹⁴⁹ ενώ αναφορικά με το ζήτημα απαγόρευσης διορισμού προσοντούχων, το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης αποφαινεται, (τέλη Αυγούστου του 1965) ότι, η απαγόρευσις διορισμού ενταύθα απάντων των αποφοίτων Τουρκικών διδασκαλείων, είναι βέβαιον ότι θα συγκινήση σφόδρα τους εν Τουρκία ιθύνοντας (δια τα ληφθέντα εις βάρος της Ελληνικής παιδείας εν Κων/πόλει καταπιεστικά μέτρα) ενώ εξ άλλου θα ανακουφίση τας ημετέρας εν Δ. Θράκη εκπαιδευτικές και αστυνομικάς Αρχάς, από το βαρύ φορτίο της διαρκούς παρακολούθησως των φανατικών τούτων γενιτσάρων.¹⁵⁰ Και έτσι και το ζήτημα του διορισμού των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων εμπλέκεται στον φαύλο κύκλο της αμοιβαιότητας.

Περί τα τέλη του 1965 εκκρεμεί ο διορισμός 17 Ρωμιών αποφοίτων ελληνικών παιδαγωγικών ακαδημιών και πανεπιστημίων στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, ως συνέπεια των προαναφερθέντων τουρκικών μέτρων εναντίον της ρωμαίικης μειονοτικής εκπαίδευσης· και το ελληνικό Υπ.Εξ., που θεωρεί ως πρώτη προτεραιότητα των στήριξη της ρωμαίικης μειονοτικής εκπαίδευσης, ξεκινά μια διαπραγμάτευση δηλώνοντας ότι δέχεται να διοριστούν σε μειονοτικά σχολεία της Θράκη 17 Θρακιώτες μειονοτικοί απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων ώστε στα πλαίσια της πρακτικής της αμοιβαιότητας να διοριστούν στην Κωνσταντινούπολη οι 17 Ρωμιοί εκπαιδευτικοί. Τότε η τουρκική πρεσβεία της Αθήνας θέτει νέο αίτημα και διαβιβάζει στο Ελληνικό Υπ.Εξ. ένα κατάλογο με 31 Θρακιώτες Τούρκους μειονοτικούς απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων δηλώνοντας ότι, αν τελικά οι Ελλάδα προχωρούσε στο διορισμό τους, οι τουρκικές αρχές θα ήταν διατεθειμένες να προχωρήσουν στον διορισμό των 17 Ρωμιών εκπαιδευτικών.¹⁵¹ Τελικά τα δύο κράτη συμφωνούν να διοριστούν 17 Ρωμιοί εκπαιδευτικοί σε ρωμαίικα

¹⁴⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 14.08.1965 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁴⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 09.12.1965 του διευθυντή Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Ι. Στρατογιαννάκη προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁵⁰ Πρακτικό αρ. 40/26.08.1965. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ.- Γ.Δ.Μ. Φ 10

¹⁵¹ Έγγραφο με ημερομηνία 29.12.1965 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνση - υπογράφει ο Σπ. Χρυσοσπάθης) προς την Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης και 20 προσοντούχοι Θρακιώτες μειονοτικοί δάσκαλοι σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης.¹⁵²

Παράλληλα, η Τουρκία, έχοντας αντιληφθεί ότι η περιορισμένη ελληνομάθεια των αποφοίτων των τουρκικών διδασκαλείων είναι ο κύριος -- και βάσιμος -- λόγος που προβάλλει η ελληνική διοίκηση για να αρνηθεί τον διορισμό τους, οργανώνει μαθήματα ελληνικών σε διδασκαλείο της Κωνσταντινούπολης, με περιορισμένα όμως αποτελέσματα.¹⁵³

Πέραν όλων τούτων, κατά την περίοδο αυτή, σημαντικό μερίδιο του προβληματισμού της διοίκησης πάνω στο ζήτημα της εκπαίδευσης των Θρακιωτών μειονοτικών νέων σε διδασκαλεία της Τουρκίας κατέχει το ενδεχόμενο εκπαίδευσή τους σε θέματα πέραν των εκπαιδευτικών.¹⁵⁴

Πρώτη σχετική αναφορά γίνεται τον Νοέμβριο του 1966 από τον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη ο οποίος παρατηρεί ότι κατά πληροφορίας μη εισέτι εξακριβωθείσας οι εν λόγω άρρενες Τούρκοι σπουδασταί ενίοτε απουσιάζουν εκ του διδασκαλείου καθ' όλην την διάρκεια της ημέρας και πιθανώς παρακολουθούν έτερα είδη μαθημάτων αλλαχού,¹⁵⁵ και δεύτερη σχετική εκτενής αναφορά γίνεται 6 μήνες αργότερα, λίγο καιρό μετά την κατάληψη της εξουσίας στην Ελλάδα από την χούντα των συνταγματαρχών. Τον Ιούνιο του 1967, ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. παρατηρεί για τους Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους που σπούδασαν στην Τουρκία -- χωρίς να παραθέτει πηγές -- ότι *δαπάναις της Τουρκικής Κυβερνήσεως εξεπαιδεύθησαν εν Τουρκία ημεδαποί εις Παιδαγωγικάς Ακαδημίας και εις ειδικάς Σχολάς Πληροφοριών και επανερχόμενοι καταλαμβάνουν τας θέσεις των Μουσουλμάνων Διδασκάλων [...] όταν οι πράκτορες αυτοί θα κυριαρχήσουν της εκπαίδευσως τότε όχι απλώς η εκπαίδευσις αλλά αυτή η Μειονότης εισέρχεται εις το στάδιον του συνωμοτισμού και της επαναστατικότητος. Πιστεύω ότι όσα μέτρα και αν λάβωμεν δεν θα εμποδίσωμεν τούτο εάν δεν αποκλείσωμεν την είσοδον αυτών εις την εκπαίδευσιν της Μειονότητος. Εφ' όσον ημείς δεν έχομεν το θάρρος των Τούρκων να*

¹⁵² Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 07.10.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Κ. Βάσσης) προς την Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2.

¹⁵³ Εκτενής αναφορά εδώ παρακάτω, στο υποκεφάλαιο 7.1.4.

¹⁵⁴ Ανάλογες βεβαιότητες, που όμως ποτέ δεν κατάφερε να τεκμηριώσει, έχει η διοίκηση και για τις επιμορφώσεις μειονοτικών δασκάλων που διεξήχθησαν στην Τουρκία κατά την περίοδο 1955 - 1961. Βλ. σχετικά εδώ παραπάνω στο υποκεφάλαιο 7.1.1.

¹⁵⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 23.11.1966 του Γενικού Πρόξενου στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

*είπωμεν ότι τους κρίνωμεν ακαταλλήλους δεν υπάρχει άλλος τρόπος και μάλιστα νόμιμος από του να τηρήσωμεν την διάταξιν περί γνώσεως της Ελληνικής.*¹⁵⁶

Έτσι, ως μοναδικός (με επίφαση νομιμότητας) αλλά και συνολικός τρόπος αντιμετώπισης του ζητήματος θεωρείται ο αποκλεισμός των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων διαμέσου εξετάσεων ελληνομάθειας. Το δηλώνει άλλωστε ρητά ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. όταν δηλώνει ότι οι εξετάσεις ελληνομάθειας αποτελούν το μόνο νόμιμον μέσον για να αποκλείσωμεν τους Γενιτσάρους και πράκτορας της Τουρκίας.

Το θέμα συζητιέται σε διάφορα επίπεδα και πρόταση κατατίθεται ακόμη και από τον ίδιο τον του Υπουργό Παιδείας ο οποίος, μέσα από μια σαφώς διαφορετική (από τους τοπικούς αξιωματούχους) θεώρηση του ζητήματος, φρονεί ότι, οι απόφοιτοι των τουρκικών διδασκαλείων μπορούν να μετεκπαιδεύονται για ένα χρόνο στην παιδαγωγική ακαδημία Αλεξανδρούπολης με δαπάνες του ελληνικού δημοσίου ώστε να μάθουν την ελληνική και μετά να διορίζονται. Στη πρόταση αυτή αντιδρά έντονα ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. καθώς θεωρεί ότι, αυτό διευκολύνει την τουρκική πολιτική και επιμένει στην άποψή του ότι με κάθε μέσο πρέπει να αποκλειστούν οι απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων από διορισμό αλλά και γιατί αυτή είναι η επιβεβλημένη για την Ελλάδα στάση με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας, αφού, όπως παρατηρεί, απαγορεύεται και ο διορισμός αποφοίτων ελληνικών παιδαγωγικών ακαδημιών στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.¹⁵⁷ Όσο για τον Υπουργό Παιδείας, δεν είναι γνωστό τι τον οδηγεί στο να διατυπώσει τη συγκεκριμένη πρόταση. Ενδεχομένως η θέση του να οφείλεται σε αποσπασματική γνώση του θέματος ή σε διαφορετική άποψη για το ζήτημα, την οποία όμως φαίνεται πως ούτε έχει επεξεργαστεί, ούτε την πιστεύει και την υποστηρίζει με σθένος.

Μεταξύ των έτσι και αλλιώς ανεπιθύμητων για την διοίκηση προσοντούχων, υπάρχουν και ορισμένοι ιδιαίτερα ανεπιθύμητοι, λόγω της διαπιστωμένης έντονης προπαγανδιστικής δράσης τους. Από έναν τέτοιο -- έχει μάλιστα κριθεί και επισήμως ως «μη νομιμόφρων»¹⁵⁸ -- βρίσκει την ευκαιρία να απαλλαγεί η διοίκηση κατά τον

¹⁵⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 03.06.1967 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11. Η υπογράμμιση δική του.

¹⁵⁷ Συνεδρίαση 53 /31.07.1967 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹⁵⁸ Δεν είναι απολύτως σαφές τι σημαίνει αυτό. Σε ανάλογη περίπτωση, λίγο αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1970, ο αντίστοιχος προσοντούχος μειονοτικός δάσκαλος θεωρείται μη νομιμόφρων

Νοέμβριο του 1968, απολύοντάς τον σε εφαρμογή αντιποίνων για απόλυση ενός Ρωμιού δασκάλου από το σχολείο του Besiktas Κωνσταντινουπόλεως, ενώ στη θέση του σύντομα τοποθετεί άλλον προσοντούχο.¹⁵⁹

Οι λόγοι που οδηγούν την διοίκηση στο να αντικαταστήσει προσοντούχο με προσοντούχο δάσκαλο, και όχι με απόφοιτο ιεροσπουδαστηρίου που μάλλον διέθετε και έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι θα επιθυμούσε πολύ να τοποθετήσει, δεν είναι γνωστοί. Πιθανόν η κίνηση αυτή να οφείλεται στο γενικότερο κλίμα, καθώς βρισκόμαστε σε περίοδο ελληνοτουρκικής προσέγγισης.¹⁶⁰ Πιθανότερο όμως να οφείλεται σε πιέσεις από τη σχολική εφορία και τοπικούς παράγοντες, ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι γενικότερα στη Θράκη δεν έχει παρατηρηθεί «επιστροφή» κοινότητας η οποία άπαξ μετέβη από τον συντηρητικό/ προεθνικό χώρο στον νεωτεριστικό/ τουρκικό εθνικιστικό χώρο, κίνηση που ενδεχομένως θα συνεπαγόταν και επιθυμία της για πρόσληψη ή τουλάχιστον ανοχή πρόσληψης δασκάλου αποφοίτου ιεροσπουδαστηρίου

Το 1969 παρατηρείται μια ένταση που μάλλον ακολουθεί την «εσωτερική δυναμική» του ζητήματος, καθώς δε φαίνεται να συνδέεται με συγκεκριμένες πολιτικές εξελίξεις της περιόδου αυτής, που γενικά τη χαρακτηρίζει η ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Η Ελλάδα, σε αντίποινα για ανάλογη κίνηση της Τουρκίας που παύει, άγνωστο με ποια αιτιολογία, 19 Ρωμιούς δασκάλους, παύει αντίστοιχο αριθμό προσοντούχων.¹⁶¹ Φαίνεται έτσι να ξεκινά ένας νέος κύκλος ποινών-αντιποίνων και ενδεχομένως διαπραγματεύσης ενώ στο ζήτημα εμπλέκεται, για πρώτη φορά, και η Ένωση Τούρκων Διδασκάλων, η οποία ζητά στις 24.09.1969 με επιστολή προς το Υπ.Ε.Π.Θ., την επαναπρόσληψη των 19 παυθέντων Θρακιωτών μειονοτικών

καθώς -- σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων του -- κρίνεται ανήκων εις την νεοτουρκικήν παράταξιν άνευ εμφανούς τουλάχιστον ανθελληνικής δράσεως και ως αποφεύγων συναναστροφάς μετά των Ελλήνων Χριστιανών τόσοσ αυτός όσον και τα μέλη της πατρικής του οικογενείας. Έγγραφο με ημερομηνία 23.02.1970 του επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον Γενικό Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων στην Αθήνα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18.

¹⁵⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 15.11.1968 του Επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Δ. Ελευθερόπουλου προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18.

¹⁶⁰ Θέμα αποκατάστασης των εκατέρωθεν απολυθέντων εκπαιδευτικών εμφανίζεται κατά την περίοδο αυτή σε μια άγνωστης έκτασης και περιεχομένου συζήτηση. Εσωτερικό σημείωμα με ημερομηνία 12.11.1968 του Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

¹⁶¹ Έγγραφο με ημερομηνία 02.10.1969 του Αναπληρωτή Επιθεωρητού Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπουργείο Βορείου Ελλάδος-Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

προσποντούχων δασκάλων και τη πρόσληψη άλλων 67 αδιόριστων. Δεν ξεκινάει όμως και κάποια παραπέρα διαπραγμάτευση αφού παρεμβαίνει το Υπ.Εξ. και τονίζει ότι, έτσι όπως έχει το θέμα τη συγκεκριμένη στιγμή, δεν προτίθεται να εγκρίνει τη δημιουργία νέων θέσεων, ούτε να συναινέσει στον επαναδιορισμό αυτών που παύθηκαν.¹⁶²

Την άνοιξη του **1970**, και καθώς συνεχίζεται η περίοδος ύφεσης στα ελληνoturκικά, εμφανίζεται μια σημαντική εξέλιξη στο ζήτημα των προσποντούχων δασκάλων. Με πρωτοβουλία της Τουρκίας γίνεται η πρώτη απόπειρα τοποθέτησης προσποντούχου δασκάλου στην ορεινή περιοχή της Ροδόπης, όπου κατά κανόνα κατοικούν σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι (Πομάκοι) και διδάσκουν, με την αποδοχή ή και με την αξίωση των κατοίκων, συντηρητικοί δάσκαλοι απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίου. Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης εκτιμά ότι η όλη κίνηση κατευθύνεται από το τουρκικό προξενείο με στόχο την διάδοση τουρκικών εθνικιστών ιδεών στην περιοχή των Πομάκων, δηλαδή στον συντηρητικό/ προεθνικό χώρο, και έτσι κινείται έντονα για να την αποτρέψει.¹⁶³ Και το καταφέρνει· όμως μόνο προσωρινά, καθώς το Υπ.Εξ. δείχνει να έχει άλλη προσέγγιση και να μη συμμερίζεται την αίσθηση απειλής που έχει το Υπ.ΕΠ.Θ. Αυτό δείχνει η διευκρίνιση-σύσταση που κάνει το Υπ.Εξ. τον Οκτώβριο του 1970, προς τη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης, όπου δηλώνει ότι γενικά προτιμά να διορίζονται στην ορεινή πομακική περιοχή δάσκαλοι απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίου, όμως, ελλείψει μη προσποντούχων, δεν έχει αντίρρηση να διοριστούν και προσποντούχοι.¹⁶⁴

Το καλοκαίρι του **1970** η Τουρκία επαναφέρει το ζήτημα των απολύσεων προσκομίζοντας στην Ελλάδα ένα κατάλογο προσποντούχων δασκάλων που εμφανίζονται να έχουν αδικαιολόγητα απολυθεί, και απαιτεί την αποκατάστασή τους ώστε και αυτή να προχωρήσει σε ανάλογες ενέργειες. Το Υπ.Εξ. προφανώς επιθυμώντας να εξασφαλίσει την κατά το δυνατόν εύρυθμη λειτουργία των

¹⁶² Έγγραφο με ημερομηνία 17.10.1969 του διευθυντή της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως Υπ.Εξ. Β. Θεοδωρόπουλου, προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

¹⁶³ Έγγραφο με ημερομηνία 07.04.1970 του επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου προς τον Γενικό Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων στην Αθήνα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

¹⁶⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 10.10.1970 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνση - υπογράφει ο Α. Χωραφάς) προς την Γενική Επιθεώρηση Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων στη Κωνσταντινούπολη, αναθεωρεί τη «σκληρή» στάση που επέδειξε κατά την προηγούμενη χρονιά, αποδέχεται το αίτημα και δίνει εντολή στη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης να τους διορίσει.¹⁶⁵

Ωστόσο, η προσπάθεια της Τουρκίας να τοποθετήσει προσοντούχους δασκάλους σε ορεινά σλαβόφωνα (πομάκικα) χωριά και η αξίωσή της να επαναπροσληφθούν οι απολυθέντες προσοντούχοι δάσκαλοι την περίοδο αυτή, φαίνεται πως σταδιακά προκαλούν όλο και εντονότερες αντιδράσεις πολλών στελεχών.

Έτσι, τον Οκτώβριο του 1971, τοπικό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης προτείνει να απαγορευτεί ο διορισμός προσοντούχων δασκάλων απόφοιτων τουρκικών διδασκαλείων στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης,¹⁶⁶ και τον Μάρτιο του 1972, ο Υφυπουργός Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης Κ. Μπράβος, δηλώνει ότι γενική πολιτική της κυβερνήσεως είναι να απολύσει από τις θέσεις τους όλους τους προσοντούχους δασκάλους απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων, που τότε ανέρχονταν σε 128.¹⁶⁷

Σε εφαρμογή αυτού, το 1972, η διοίκηση αναζητά νόμιμους ή τουλάχιστον νομιμοφανείς τρόπους για να απομακρύνει τους προσοντούχους από την υπηρεσία, έχοντας την βεβαιότητα ότι ασκούν ανθελληνική δράση, χωρίς όμως και να μπορεί να συλλέξει στοιχεία που να το πιστοποιούν.¹⁶⁸

Περί το τέλος της περιόδου που μελετάμε (1975) η διοίκηση συγκροτεί βάσιμες πια ελπίδες ότι θα απαλλαγεί από τους ανεπιθύμητους προσοντούχους, κυρίως λόγω της σταθεροποίησης της λειτουργίας της Ε.Π.Α.Θ. και την παραγωγή των πρώτων αποφοίτων ελληνόφρονων και πάντως αποτελεσματικά ελεγχόμενων από τη διοίκηση μειονοτικών δασκάλων.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 25.07.1970 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ευθ. Καλογερά προς το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως - Γενική Διεύθυνση Γενικής Ασφάλειας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

¹⁶⁶ Πρακτικό συσκέψεως Νομ. Ροδόπης. 12.10.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹⁶⁷ Ακρώς απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης. 24.03.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

¹⁶⁸ Γεγονός που αποδίδεται στη μεθοδικότητά τους. Η διοίκηση ομολογεί ότι η σταδιακή κατ' έτος απόλυσις ανεπιθυμητών Μ/κών διδασκάλων δια των πειθαρχικών συμβουλίων καθίσταται δυσχερής, διότι οι προσοντούχοι διδάσκαλοι, αν και όρουν κρυφίως ανθελληνικώς, δεν υποπίπτουν εις παραπτώματα δυνάμενα να επισύρουν την οριστική των απόλυσιν.

Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης. 29.04.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

¹⁶⁹ Η νομική λύση στο «πρόβλημα» δίνεται το 1977, όταν με το αρθ. 3 παρ. 7 του Ν 695 της 16.09.1977 (Φ.Ε.Κ. Α'264,1977) ορίζεται ότι «κατά την πρόσληψιν και τον διορισμόν μουσουλμάνων

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα των προσοντούχων μειονοτικών δασκάλων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

➤ Η εκπαίδευση, με πρωτοβουλία της Τουρκίας, Θρακιωτών μειονοτικών σε τουρκικά διδασκαλεία με στόχο να επιστρέψουν στη Θράκη και να εργαστούν ως δάσκαλοι στα μειονοτικά σχολεία, αποσκοπεί στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Θρακιωτών μειονοτικών και κυρίως στην διάδοση τουρκικών εθνικιστικών αντιλήψεων· γενικότερα στο «συντονισμό» της μειονοτικής εκπαίδευσης με το τουρκικό εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

➤ Το ζήτημα της εκπαίδευσης μειονοτικών δασκάλων σε τουρκικά διδασκαλεία κινείται σαφώς και αποκλειστικά μέσα στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας, με αρχή το 1951 όταν αποφασίζεται η έναρξη της συστηματικής εκπαίδευσης των μειονοτικών δασκάλων και τέλος το 1964 όταν αποφασίζεται η απαγόρευση διορισμού τους. Στο αμετάκλητο της απόφασης του 1964 και τελικά στην εφαρμογή της, συμβάλλει και η διαπίστωση της Ελλάδας ότι αδυνατεί να εξισορροπήσει το σχήμα με απολύσεις σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης στα πλαίσια της αμοιβαιότητας, αφού κάθε φορά εξαναγκάζεται σε επαναπροσλήψεις χωρίς αντίστοιχα οφέλη για τα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.

➤ Η όλη διαδικασία επιλογής, αποστολής και φοίτησης δεν δείχνει να επηρεάζεται από τα γεγονότα του 1955, ενώ σαφώς επηρεάζεται από τις εξελίξεις του 1964.

➤ Υπάρχει σαφής διαφορά αντιλήψεων μεταξύ Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ. και μεταξύ στελεχών του κέντρου και στελεχών της περιφέρειας εντός του Υπ.Ε.Π.Θ., που γίνεται εμφανέστατη τόσο κατά το 1968 με τα περί ελληνομάθειας, όσο και κατά το 1970 με το ζήτημα της τοποθέτησης ή μη προσοντούχων στα ορεινά. Προφανώς υπάρχει διαφορετική εκτίμηση για τον βαθμό επικινδυνότητας των σχετικών πρωτοβουλιών, ενώ η «προθυμία» της κεντρικής διοίκησης να δεχθεί θέσεις που δείχνουν πως εξυπηρετούν την τουρκική πολιτική πρέπει μάλλον να αποδοθεί στην

διδασκάλων εις τα μειονοτικά σχολεία, προτιμώνται οι απόφοιτοι της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης». Έτσι νέοι προσοντούχοι δε διορίζονται και οι παλαιότεροι σταδιακά αποχωρούν καθώς συνταξιοδοτούνται, με αποτέλεσμα το 2006, να υπηρετούν σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης λιγότεροι από 10 μειονοτικοί δάσκαλοι της κατηγορίας αυτής, όλοι στα πρόθυρα της συνταξιοδότησης. (ευρήματα έρευνας πεδίου)

πρόθεση της να αποδεχθεί κάποιες εκπτώσεις στη Θράκη στο όνομα της κατά το δυνατόν εύρυθμης λειτουργίας των ρωμαϊκών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη.

➤ Όπως και στις μετεκπαιδεύσεις των εν ενεργεία Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων σε διδασκαλεία της Τουρκίας, έτσι και εδώ -- αν και εδώ το φαινόμενο εμφανίζεται εντονότερα -- στελέχη της διοίκησης έχουν την βεβαιότητα ότι οι σπουδαστές των διδασκαλείων εκπαιδεύονται παράλληλα από διάφορες τουρκικές υπηρεσίες ως πράκτορες, αν και ουδέποτε επιβεβαιώνεται κάτι τέτοιο. Ωστόσο, αυτή ή μη επιβεβαίωση δεν σημαίνει αυτόματα και διάψευση, και δεν αποκλείει κατηγορηματικά την ύπαρξη οποιασδήποτε σχετικής τουρκικής δράσης.

7.1.4. Το ζήτημα της ελληνομάθειας των μειονοτικών δασκάλων.

Το επίπεδο ελληνομάθειας των μειονοτικών δασκάλων, δηλαδή των δασκάλων του τουρκόγλωσσου μέρους του προγράμματος στα μειονοτικά σχολεία, απασχόλησε τη διοίκηση από πολύ νωρίς. Η περιορισμένη ελληνομάθεια θεωρούνταν πάντοτε σημαντικό έλλειμμα τόσο σε πραγματικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο. Και αυτό γιατί από τη μία δυσχέραινε ή και καθιστούσε αδύνατη την αποτελεσματική επικοινωνία του δασκάλου με την διοίκηση ενώ, από την άλλη, αποδείκνυε τη σύνδεση και πιστοποιούσε την προνομιακή σχέση του Θρακιώτη μειονοτικού δασκάλου με έναν εχθρικό γλωσσικό πολιτισμό και τελικά με ένα εχθρικό έθνος-κράτος· το τουρκικό.

Η περιορισμένη ελληνομάθεια που εμφάνιζε το σύνολο σχεδόν των μειονοτικών δασκάλων μέχρι και το 1975 «αξιοποιήθηκε» από την διοίκηση. Η πιστοποίηση της (μη) ελληνομάθειας αφορούσε τους προσοντούχους δασκάλους, αποφοίτους τουρκικών διδασκαλείων, και αποτέλεσε πάντα ικανό και αδιαμφισβήτητο λόγο για άρνηση διορισμού τους. Αυτό βέβαια ήταν το πρόσχημα, γιατί ο πραγματικός λόγος ήταν η εκ μέρους των συγκεκριμένων δασκάλων αποδοχή και προώθηση τουρκικών θέσεων και η άρνηση συνεργασίας με την διοίκηση. Ποτέ δεν ετέθη θέμα μη διορισμού λόγω περιορισμένης ελληνομάθειας για τους συντηρητικούς/ παλαιότουρκους δασκάλους, οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, γνώριζαν από ελάχιστα έως καθόλου ελληνικά.¹⁷⁰

☆ ☆ ☆

Η πρώτη συστηματική ρύθμιση σχετικά με την ελληνομάθεια των μειονοτικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης γίνεται την περίοδο 1937-1940 επί δικτατορίας Μεταξά, με το άρθρο 7 του Α.Ν. 818/ 1937, με το άρθρο 19 του Α.Ν. 2029/1939/Φ.Ε.Κ. 447 Α' και τελικά με το άρθρο 29 του Α.Ν. 2517/1940/ Φ.Ε.Κ. 266 Α', όπου προβλέπεται ότι ως δάσκαλοι σε μειονοτικά σχολεία προσλαμβάνονται μόνο όσοι είναι γνώστες της ελληνικής γλώσσας.

¹⁷⁰ Όπως φαίνεται σαφώς εδώ παραπάνω στο υποκεφάλαιο 7.1.2.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η διάταξη δεν εφαρμόζεται, και όλοι οι μειονοτικοί δάσκαλοι διορίζονται χωρίς να υποστούν εξετάσεις ελληνομάθειας, λόγω έλλειψης προσωπικού.

Κατά την περίοδο που μελετάμε, ζήτημα ελληνομάθειας τίθεται για πρώτη φορά την άνοιξη του **1956**, ίσως με αφορμή τα Σεπτεμβριανά, όταν διορίζονται στο Ν. Ροδόπης 14 μειονοτικοί δάσκαλοι με την υποχρέωση να υποβάλλουν κατά την ανάληψη υπηρεσίας, υπεύθυνη δήλωση ότι γνωρίζουν τις διατάξεις του άρθρου 29 του Α.Ν. 2517/40 και θα *συνεχίσωσι τας προσπάθειάς των διά τήν εκμάθησιν της επισήμου γλώσσης του Κράτους*,¹⁷¹ ενώ ανάλογα συμβαίνουν και το **1959**.¹⁷²

Το ζήτημα τίθεται έντονα από τις αρχές της δεκαετίας του **1960**, όταν καταφθάνουν στη Θράκη οι πρώτοι απόφοιτοι τουρκικών διδασκαλείων. Και καθώς οι νεωτεριστές μειονοτικοί επιθυμούν διακαώς την άμεση τοποθέτηση των προσοντούχων στα σχολεία, ζιτάνε από τη διοίκηση -- στις 01.12.1960, με την Διαχειριστική Επιτροπή Μουσουλμανικής Περιουσίας Ξάνθης να πρωτοστατεί -- τη διενέργεια εξετάσεων ελληνομάθειας για Θρακιώτες μειονοτικούς δασκάλους που μόλις ολοκλήρωσαν την φοίτησή τους σε τουρκικά διδασκαλεία, ώστε να αποκτήσουν το απαραίτητο πιστοποιητικό και να μπορέσουν να προσληφθούν.¹⁷³

Το **1961** διενεργούνται οι πρώτες εξετάσεις, στις οποίες και υπάρχει εξαιρετικά υψηλό ποσοστό αποτυχίας. Η Τουρκία αμφισβητεί τα αποτελέσματα και η Ελλάδα, για να βεβαιώσει το αληθές των ισχυρισμών της αποστέλλει τα γραπτά στην Τουρκική πρεσβεία στην Αθήνα,¹⁷⁴ με άγνωστη όμως τελική κατάληξη του ζητήματος.

Μάλιστα, την άνοιξη του **1962** (επανα)θεσπίζεται -- με την υπ. Αρ. 72/5-3-62 πράξη του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -- η καλή γνώση της ελληνικής ως προϋπόθεση για διορισμό (μειονοτικών) δασκάλων μειονοτικών

¹⁷¹ Απόφαση με ημερομηνία 30.05.1956 του Νομάρχη Ροδόπης Χρ. Τσιρώνη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁷² Απόφαση με ημερομηνία 05.03.1959 του Νομάρχη Ροδόπης Γ. Νταουτάκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 88

¹⁷³ Έγγραφο με ημερομηνία 10.12.1960 του Γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Ε.Π.Θ. . Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

¹⁷⁴ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 03.06.1967 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

σχολείων για τα μαθήματα που διδάσκονται στην Τουρκική,¹⁷⁵ και το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου διενεργούνται εξετάσεις ελληνομάθειας¹⁷⁶ με άγνωστη κατάληξη.

Και το 1963, στις 17 Σεπτεμβρίου και στις 25 Νοεμβρίου, διενεργούνται εξετάσεις ελληνομάθειας, με τους δώδεκα από τους συμμετέχοντες, και ήδη υπηρετούντες, μειονοτικούς δασκάλους να αποτυγχάνουν. Ωστόσο οι διοίκηση δεν προχωρά σε απολύσεις, ουσιαστικά αποδεχόμενη την πρόταση/παρέμβαση του τουρκικού προξενείου που ζητά οι συγκεκριμένοι μειονοτικοί δάσκαλοι να εξακολουθήσουν να εργάζονται μέχρι το τέλος του σχολικού έτους, με το πρόσχημα τη μη διατάραξης της ομαλής λειτουργίας των σχολείων.¹⁷⁷

Την άνοιξη του 1964, και αφού έχουν προηγηθεί οι εξελίξεις στο κυπριακό και τα πιεστικά μέτρα στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, (επαν)ορίζεται -- με την Υ.Α. 49420/13-4-1964 του Υπ.Ε.Π.Θ. -- η επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας ως απαραίτητο προσόν των μειονοτικών δασκάλων που υπηρετούν στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης.¹⁷⁸ Τώρα πια είναι εμφανές ότι το μέτρο θεσπίζεται με στόχο να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ελέγχου των μειονοτικών δασκάλων και μέσο για επιβολή αντιμέτρων. Το δηλώνει άλλωστε και το σχετικό σχόλιο του Υπ. Εξ. το οποίο επικροτεί την θέσπιση εξετάσεων ελληνομάθειας χαρακτηρίζοντας μάλιστα την ενέργεια *λίαν φυσική, αν ληφθή υπ' όψιν ότι τελευταίως απελύθη, ως μη υποστάσα εξετάσεις τουρκομάθειας, η άριστα γνωρίζουσα την τουρκικήν καθηγήτρια Δ/νις Μ. Β., εις δε την αίτησίν της όπως υποβληθή εις εξετάσεις ουδεμία εδόθη συνέχεια*.¹⁷⁹

Έτσι, και σε εφαρμογή της σχετικής υπουργικής απόφασης, προτείνεται διενέργεια εξετάσεων κατά το πρώτο δεκαήμερο Ιουλίου 1964 στην Κομοτηνή, που τελικά διεξάγονται τον Σεπτέμβριο αυτού του έτους. Το Υπ.Ε.Π.Θ., σε μια απόπειρα

¹⁷⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 22.09.1962 του Νομάρχη Ξάνθης Ε. Γλενταδάκι προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 88

¹⁷⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 12.11.1962 του Επιθεωρητού Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη «προς τον Α.Τ.ζ. υποψήφιον διδάσκαλον τουρκικής γλώσσας του Μουσουλμανικού σχολείου Σ». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 88

¹⁷⁷ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 19.11.1963 της Διευθύνσεως Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁷⁸ Όπως φαίνεται σε έγγραφο με ημερομηνία 10.06.1967 του νομάρχη Ροδόπης Δ. Αλαμάνου προς τον Γενικό Επιθεωρητή Διοικήσεως Κ. Κουκουρίδη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹⁷⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 23.04.1964 του Γενικού πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς τη Δ' Πολιτική Διεύθυνση του Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

επίδειξης μεγαλοθυμίας και αντικειμενικότητας, δηλώνει ότι, οι εξετάσεις θα είναι μόνο γραπτές -- σε αντιδιαστολή αυτό που συμβαίνει στην Τουρκία όπου γίνονται πρώτα προφορικές και μετά γραπτές εξετάσεις -- και ταυτόχρονα ζητά από τους νομάρχες της Θράκης να τονίσουν εις τους ενδιαφερομένους και εις τους διπλωματικούς αντιπροσώπους τους Τουρκικού Κράτους ότι [...] από του επομένου σχολικού έτους θα απομακρύνονται οπωσδήποτε εκ των σχολείων πάντες οι μη γνωρίζοντες καλώς την Ελληνικήν γλώσσαν μουσουλμάνοι διδάσκαλοι.¹⁸⁰

Η θέσπιση/επιβολή εξετάσεων ελληνομάθειας αποτελεί αναμφισβήτητα ένα μέτρο πίεσης και ελέγχου, για του οποίου τον ακριβή τόπο χρήσης δεν υπάρχει ομοφωνία στα υψηλότερα κλιμάκια της διοίκησης. Έτσι, την ώρα που το Υπ.Ε.Π.Θ. μεθοδεύει την εφαρμογή, το Υπ.Εξ. αναζητά τρόπους ελαστικότερης εφαρμογής και συνολικότερης διαχείρισης του όλου ζητήματος ώστε, η διαμέσου των εξετάσεων ελληνομάθειας πίεση που σχεδιάζεται να ασκηθεί στους Θρακιώτες μειονοτικούς -- ως απάντηση σε προηγούμενα ανάλογα μέτρα της Τουρκίας στους Ρωμιούς -- να μην οδηγήσει σε νέα τουρκικά αντίμετρα, που ουσιαστικά θα απειλήσουν την λειτουργία των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη.¹⁸¹

Μετά την δηλωμένη απόφαση της Ελλάδας να διενεργήσει εξετάσεις ελληνομάθειας και να μη διορίσει τους αποτυχόντες και η Τουρκία προχωράει σε εξετάσεις τουρκομάθειας τον Νοέμβριο του 1964, παραδηλώνοντας σαφώς ότι έχει τη δυνατότητα να κάνει την ίδια ακριβώς κίνηση, στερνώντας έτσι ουσιαστικά από την Ελλάδα την όποια δυνατότητα πρωτοβουλίας ή αιφνδιασμού.

Από τους 67 Ρωμιούς δασκάλους που παίρνουν μέρος στις εξετάσεις αποτυγχάνουν οι 55 και δεν διορίζονται. Και μόνο μετά από ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις, και αφού η Ελλάδα αποφασίζει να διορίσει τους αποτυχόντες Θρακιώτες μειονοτικούς στις εξετάσεις ελληνομάθειας, δίνοντάς τους ετήσια αναβολή για την εκμάθηση της γλώσσας,¹⁸² η Τουρκία επιτρέπει στους Ρωμιούς

¹⁸⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 17.09.1964 του Υπουργού Παιδείας προς τους Νομάρχες Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23.

¹⁸¹ Απόρρητο Έγγραφο με ημερομηνία 05.01.1965 του Υπ.Εξ. προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹⁸² Από τους 115 απόφοιτους Τουρκικών διδασκαλείων που παίρνουν μέρος στις εξετάσεις, πετυχαίνουν οι 10 ενώ άλλοι 10 βρίσκονται περίπου στη βάση. Τελικά το υπουργείο διορίζει προσωρινά 95 από τους 115, τους 12 που θεωρούνται επιτυχόντες για 3 χρόνια και τους υπόλοιπους για 1 χρόνο, παρακάμπτοντας ουσιαστικά το ζήτημα της ελληνομάθειας. Έγγραφο με ημερομηνία 23.08.1965 του Γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

μειονοτικούς δασκάλους να συνεχίσουν να εργάζονται, και αυτό ως παραχώρηση και στο όνομα της εύρυθμης λειτουργίας των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων.¹⁸³

Ταυτόχρονα η Τουρκία προχωρά και σε μια άλλη κίνηση με στόχο να διευκολύνει τους προσοντούχους δασκάλους να ξεπεράσουν τον «σκόπελο» της ελληνομάθειας. Τον Νοέμβριο του 1964 και μετά την έκδοση των αποτελεσμάτων των εξετάσεων ελληνομάθειας στην Κομοτηνή, όπου απορρίπτονται περισσότεροι από 90 υποψήφιοι μειονοτικοί δάσκαλοι ως μη επαρκείς γνώστες της ελληνικής, η Τουρκία περιλαμβάνει τη διδασκαλία της ελληνικής στο πρόγραμμα σπουδών των Θρακιωτών μειονοτικών σπουδαστών στα τουρκικά διδασκαλεία. Έτσι συγκεντρώνει όλους τους Δυτικοθρακιώτες σπουδαστές που ήταν διασκορπισμένοι και φοιτούσαν σε διάφορα διδασκαλεία της Τουρκίας, στο διδασκαλείο της Κωνσταντινούπολης, και θεσπίζει ώρες διδασκαλίας της ελληνικής, η οποία διδάσκεται από Ρωμιούς δασκάλους. Η διδασκαλία -- 10 ώρες την εβδομάδα κατά το σχολ. έτος 1964-65 -- επικεντρώνεται στα στοιχειώδη, ενώ οι υποψήφιοι φαίνεται πως αναζητούν διάφορες προφάσεις για να αποφύγουν το μάθημα.¹⁸⁴

Αξιοσημείωτο είναι ότι τον Δεκέμβριο του 1964 εμφανίζεται στην διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης ψήγμα διάθεσης αποσύνδεσης της ελληνομάθειας από το σύστημα των αντιποίνων με την ελπίδα ότι έτσι θα απαλλαγούν και οι Ρωμοί μειονοτικοί εκπαιδευτικοί από το αντίστοιχο βάρος των εξετάσεων τουρκομαθείς. Έτσι διατυπώνεται μια σκέψη για συγκρότηση μεικτής (ελληνοτουρκικής) επιτροπής με στόχο την οργάνωση ισότιμων¹⁸⁵ εξετάσεων, που όμως, από ότι φαίνεται, δεν υλοποιείται.¹⁸⁶ Το τι ακριβώς οδηγεί την ελληνική πλευρά σε αυτή τη σκέψη, και μάλιστα σε περίοδο μεγάλης έντασης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, δεν είναι γνωστό. Πιθανότατα οφείλεται στο γεγονός ότι ορισμένα στελέχη αντιλαμβάνονται πως η Ελλάδα δεν έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων, και διαβλέπουν το

¹⁸³ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 30.11.1964 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Λ. Στεφάνου) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2 και απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 02.10.1965 της Δ' Πολιτικής διεύθυνσης του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς το Υπ.Εσ.-πρόεδρο Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁸⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 08.12.1966 του Επιθεωρητού Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου προς τον Γενικόν Επιθεωρητήν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων (κατόπιν διαταγής του τελευταίου), και με κοινοποίηση σε Υπ.Εξ. και Υπ.Εσ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

¹⁸⁵ Όσον αφορά την εξεταστέα ύλη, το ύψος της απαιτούμενης σχολικής κατάρτισης και της βαθμολογικής βάσης, του χρόνου προετοιμασίας υποψηφίων κ.λ.π.

¹⁸⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 07.12.1964 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών σχολείων προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

ατελέσφορο του πράγματος από την έως τώρα αλλά και στο κοντινό μέλλον εφαρμογή του μέτρου.

Τελικά επικρατεί η άποψη να συνεχιστεί η εφαρμογή του μέτρου, αν και το επόμενο δεκάμηνο υπάρχει στο Υπ.Εξ. έντονος προβληματισμός σχετικά με την ορθότητα και την αποτελεσματικότητά του, δεδομένου ότι τελικά η Ελλάδα υποχρεώνεται να διορίσει τους απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων που αποτυγχάνουν στις εξετάσεις ελληνομάθειας.

Στελέχη του Υπ.Εξ. δέχονται ότι η όλη εξέλιξη δεν κινείται αναγκαστικά σε λάθος κατεύθυνση, καθώς ο διορισμός αποτυχόντων μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την ελάττωση, ή τουλάχιστον την μη αύξηση, των πείσεων που ασκεί στον τομέα αυτό η Τουρκία πάνω στους Ρωμιούς εκπαιδευτικούς. Παράλληλα όμως εμφανίζεται σαφώς διατυπωμένη, ίσως για πρώτη φορά, η εκτίμηση ότι τα γενικότερα ελληνικά συμφέροντα μάλλον ζημιώνονται με το να αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στην διαφύλαξη της ελληνικής παιδείας στην Κωνσταντινούπολη από ότι στον έλεγχο της δράσης Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων που εμφορούνται από τουρκικά σοβινιστικά φρονήματα.¹⁸⁷

Το καλοκαίρι του 1965 Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ.¹⁸⁸ εξετάζουν την δυνατότητα δημιουργίας «Κέντρου ελληνομάθειας», όπου θα καλούνται να φοιτήσουν όλοι οι μειονοτικοί δάσκαλοι κατά περιόδους, αρχής γενομένης από τους υπό διορισμό απόφοιτους τουρκικών διδασκαλείων, εκτιμώντας παράλληλα ότι οι ανάλογες μετεκπαιδεύσεις που έγιναν κατά τα προηγούμενα έτη στη Θεσσαλονίκη δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα.¹⁸⁹

Παράλληλα (Σεπτέμβριος 1965) το Σ.Σ.Θ., έχοντας την βεβαιότητα ότι θα διεξαχθούν εξετάσεις ελληνομάθειας, προτείνει την αύξηση του βαθμού δυσκολίας των θεμάτων -- έχει προηγηθεί η διερεύνηση (είδος και ύψος θεμάτων κ.λ.π.) των εξετάσεων τουρκομάθειας στις οποίες έχει υποβάλει η Τουρκία τους Ρωμιούς

¹⁸⁷ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 02.10.1965 της Δ' Πολιτικής διεύθυνσης του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς Υπ.Εσ. - Πρόεδρο Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁸⁸ Το Υπ.Εξ. έχει αποδεχθεί αυτή την πρόταση ήδη από την άνοιξη του 1965. Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 15.04.1965 της Δ' Πολιτικής διεύθυνσης του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Πηλαβάκης) προς την Γενικήν Επιθεώρησιν Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁸⁹ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 24.06.1965 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. και απάντηση εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 02.07.1965 της Δ' Πολιτικής διεύθυνσης του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεοδωρόπουλος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. . Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

εκπαιδευτικούς τον Νοέμβριο του 1964¹⁹⁰ -- ώστε να απορριφθούν και τελικά να μη διοριστούν οι ανεπιθύμητοι προσοντούχοι δάσκαλοι.¹⁹¹ Όμως καμία εξέταση δεν προγραμματίζεται και δεν υλοποιείται, μάλλον με παρέμβαση των Θρακιωτών μειονοτικών βουλευτών.¹⁹²

Στις επιστολές που ανταλλάσσονται μεταξύ Υπ.Εξ. και Υπ.Εσ. (σημειωτέον ότι απουσιάζει το Υπ.Ε.Π.Θ.!) από τον Αύγουστο ως και τον Οκτώβριο του 1965,¹⁹³ το Υπ.Εξ. δηλώνει πως κρίνει σκόπιμο να μη διεξαχθούν εξετάσεις ελληνομάθειας κατά το ερχόμενο έτος (1966), εκφράζοντας παράλληλα τη λύπη του για το ότι *ούτω στερούμεθα του αποτελεσματικωτέρου μέσου δια την απομάκρυνσιν των διδασκάλων οίτινες εμφορούνται υπό τουρκικών φρονημάτων και διεξάγουν επιζήμιον έργον εις τα μουσουλμανικά σχολεία*.¹⁹⁴

Ωστόσο, πολλά υψηλόβαθμα στελέχη της διοίκησης δυσανασχετούν καθώς θεωρούν την επαρκή ελληνομάθεια ως κάτι το επιβεβλημένο για τους μειονοτικούς δασκάλους και προϋπόθεση για τον διορισμό τους. Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. αναφερόμενος στην ελληνομάθεια των προσοντούχων μειονοτικών δασκάλων αναφέρει οργισμένος : *Οι Γενίτσαροι, οι εκπαιδευθέντες εν Τουρκία ως Διδάσκαλοι έχουν υποχρέωσιν να εκμάθουν την γλώσσαν του τόπου εις τον οποίον εγεννήθησαν και εις τον οποίον θα διδάξουν και θα κατασκοπεύουν· εάν δεν την γνωρίζουν, δεν πρέπει να διορισθούν*.¹⁹⁵

Βέβαια είναι σε όλους απολύτως σαφές ότι οι εξετάσεις έχουν κύριο αν όχι αποκλειστικό στόχο τον αποκλεισμό των ανεπιθύμητων. Το δηλώνει άλλωστε ρητά και ο καθ' ύλην αρμόδιος για την εφαρμογή της μειονοτικής πολιτικής πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. παρατηρώντας ότι: *Η στοιχειώδης εφαρμογή της διατάξεως περί γνώσεως της ελληνικής γλώσσης υπό των Μουσουλμάνων Διδασκάλων είναι το μόνον ασφαλές και νόμιμον μέσον αμύνης, καθ' ου ουδέν δύναται να αντείπη η Τουρκική Κυβέρνησις. Δεν υπάρχει ουδείς άλλος τρόπος να απαλλαγώμεν των Γενιτσάρων και να αρχίσωμεν*

¹⁹⁰ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 30.11.1964 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Λ. Στεφάνου) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁹¹ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 27.09.1965 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Μ. Σκουλά προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

¹⁹² Διαταγές του Υπ.Ε.Π.Θ. με αριθμούς Ειδικού Πρωτοκόλλου 3912/30-9-65, 6314/2-11-65 και 6688/18-11-66. Έγγραφο (10.06.1967) του νομάρχη Ροδόπης Δ. Αλαμάνου προς τον Γενικό Επιθεωρητή Διοικήσεως Κ. Κουκουριδή. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

¹⁹³ Και των οποίο το πλήρες και ακριβές περιεχόμενο είναι άγνωστο.

¹⁹⁴ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 04.10.1962 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς Υπ.Εσ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

¹⁹⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 01.08.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και τον Υπουργό Εξωτερικών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

*τακτοποιούντες τα της μειονοτικής επ' ωφελεία της Μειονότητας (της Μειονότητας και όχι της Τουρκίας) και ημών. Η Τουρκική αντίδρασις και η διαβεβαίωσις του Προξενείου ότι πάση δυνάμει θα ματαιώσουν τας εξετάσεις μαρτυρεί το αληθές.*¹⁹⁶

Κατά το δεύτερο δεκαήμερο του Νοεμβρίου 1966, και παρά την περί του αντιθέτου σχετική απόφαση που έλαβε το Υπ.Εξ. πριν ένα χρόνο, αποφασίζεται η προκήρυξη εξετάσεων ελληνομάθειας, *δια σοβαρούς εθνικούς λόγους*. Ωστόσο, η απόφαση ακυρώνεται εντός 8 ημερών¹⁹⁷ κατόπιν παρεμβάσεως του Τούρκου προξένου και των δύο μειονοτικών βουλευτών στη Θράκη, που μάλιστα απειλούν να ρίξουν την κυβέρνηση αν δεν γίνουν αποδεκτά τα σχετικά αιτήματά τους. Έτσι οι εξετάσεις αναβάλλονται και διορίζονται (υπεράριθμοι) προσοντούχοι μειονοτικοί δάσκαλοι χωρίς εξετάσεις ελληνομάθειας,¹⁹⁸ την ώρα που στην Κωνσταντινούπολη οι Ρωμιοί δάσκαλοι βρίσκονται σε κατάσταση ομηρίας καθώς η εκεί διοίκηση της εκπαίδευσης δεν δημοσιεύει τα αποτελέσματα των εξετάσεων τουρκομάθειας, και έτσι δεν προχωρά στο διορισμό δασκάλων στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία.¹⁹⁹

Παράλληλα, και κατά το 1966 η Τουρκία συνεχίζει την προσπάθεια βελτίωσης της ελληνομάθειας των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων, επιδιώκοντας να περιορίσει τις σχετικές αντιδράσεις της Ελλάδας και να διασφαλίσει την πρόσληψη των δασκάλων αυτών στα μειονοτικά σχολεία.²⁰⁰ Έτσι, τοποθετεί στο διδασκαλείο του Ortaköy στην Κωνσταντινούπολη Ρωμιούς εκπαιδευτικούς που κατά το σχολ. έτος 1965-66 διδάσκουν, με πρωτοβουλία και μέριμνα του τουρκικού

¹⁹⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 20.10.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή, προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

¹⁹⁷ Απόρρητο έγγραφό με ημερομηνία 11.11.1966 του Υπουργού Εξωτερικών προς Υπ.Ε.Π.Θ., και απόρρητο έγγραφό με ημερομηνία 18.11.1966 του Υπουργού Εξωτερικών προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

¹⁹⁸ Απόρρητο έγγραφό του με ημερομηνία 03.06.1967 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

¹⁹⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 23.09.1966 του Γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

²⁰⁰ Απόρρητο έγγραφο του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη, με ημερομηνία 07.11.1966 προς την Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφάλειας του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7. Στην τελευταία παράγραφο ο επιθεωρητής επισημαίνει: *Κατά φυσικόν λόγον η διδασκαλία της ελληνικής δεν είναι δυνατόν να καλύψει ολόκληρον το πρόγραμμα της συμπληρωματικής εκπαίδευσως*. Προφανώς εικάζει, χωρίς να παραθέτει τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται, ότι οι μειονοτικοί δάσκαλοι εκπαιδεύονται και σε άλλα, μάλλον πέρα των εκπαιδευτικών.

κράτους, στους Θρακιώτες μειονοτικούς σπουδαστές ελληνικά, για 14 ώρες την εβδομάδα.²⁰¹

Κατά τα έτη 1967, 1968 και 1969 φαίνεται να μην υπάρχει καμία εξέλιξη πάνω στο ζήτημα. Και οι δύο αναφορές που εντοπίστηκαν για το συγκεκριμένο θέμα κατά την περίοδο αυτή είναι εκφράσεις γνώμης και παραινήσεις προς την διοίκηση, ενδεχομένως με στόχο να την ενθαρρύνουν στη λήψη αποφάσεων. Τον Ιούνιο του 1967 ο πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης επισημαίνει ότι *το θέμα της γνώσεως της Ελληνικής υπό των Μουσουλμάνων διδασκάλων δεν είναι μόνον θέμα εφαρμογής Νόμου και στοιχειώδους γοήτρου του Κράτους, αλλ' είναι στοιχειώδες μέτρον προνοίας και αμύνης κατά όχι απλώς πιθανού, αλλά βεβαίον εθνικού κινδύνου*²⁰² και τον Ιούνιο του 1969, στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη εκτιμά ότι οι μειονοτικοί δάσκαλοι σκοπίμως δεν μαθαίνουν ελληνικά, *επί μειώσει της Εθνικής ημών αξιοπρεπείας.*²⁰³

Ενδεχομένως η διοίκηση πείθεται (ή τουλάχιστον συγκινείται) και έτσι στις 22.12.1969 και στις 20.05.1970 διενεργούνται προφορικές και γραπτές εξετάσεις ελληνομάθειας στις οποίες παίρνουν μέρος 74 μειονοτικοί δάσκαλοι. Από αυτούς 22 κρίνονται επιτυχόντες ενώ 6 παίρνουν βαθμό κοντά τη βάση και τελικά κρίνονται επιτυχόντες με παρέμβαση της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης που τίθεται σε γνώση/έγκριση του Υπ.Εξ.²⁰⁴ Βεβαίως του ελέγχου της ελληνομάθειας προηγείται ο έλεγχος νομιμοφροσύνης. Και όσοι υποψήφιοι έχουν βεβαρημένο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, και κατά την γνώμην της εκδούσης τούτο αρχής ο διορισμός τους τυγχάνει εθνικός ασύμφορος, αποκλείονται εξ αρχής.²⁰⁵

Ο νομάρχης Ροδόπης Δ. Αλαμάνος θεωρεί το μεγάλο ποσοστό αποτυχίας των αποφοίτων των τουρκικών διδασκαλείων ως απόδειξη *μέγιστη της αδιαφορίας των διαγωνισθέντων δια την εκμάθησιν της επισήμου γλώσσης του Κράτους*, την αποδίδει

²⁰¹ Έγγραφο με ημερομηνία 23.11.1966 του Γενικού Πρόξενου στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

²⁰² Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 03.06.1967 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11. Η υπογράμμιση δική του.

²⁰³ Έγγραφο με ημερομηνία 23.06.1969 του Αναπληρωτού Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης-Εβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

²⁰⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 21.09.1970 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ευθυμ. Καλογερά προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

²⁰⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 16.12.1969 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ευθ. Καλογερά προς τους Επιθεωρητές Μουσουλμανικών Σχολείων Δ. Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

εις τον άκρατον φανατισμόν των εν Τουρκία σπουδασάντων ημεδαπών διδ/ων κατά παντός ελληνικού, και εις την αντίληψίν των ότι δια της εκμαθήσεως της ελληνικής θα μειωθούν τα σωβινιστικά προ την Τουρκία αισθήματά των, και προτείνει να διορισθούν μόνο οι επιτυχόντες.²⁰⁶ Όμως το Υπ.Εξ. εγκρίνει²⁰⁷ το διορισμό σε μειονοτικά σχολεία μειονοτικών δασκάλων που δεν έχουν πάρει μέρος σε εξετάσεις ελληνομάθειας,²⁰⁸ προβαίνοντας έτσι, πάλι, σε πολυεπίπεδη ακύρωση της όλης διαδικασίας.

Παρ' όλα αυτά, τα τοπικά στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης επιμένουν, και τον Οκτώβριο του 1971, προτείνουν να καθιερωθεί ο διαγωνισμός ελληνομάθειας για όσους μειονοτικούς προτίθενται να ασκήσουν το επάγγελμα του δασκάλου, οι δε σχολικές εφορίες να προσλαμβάνουν δασκάλους μόνο από τους επιτυχόντες στον διαγωνισμό. Εκτιμούν ότι έτσι θα επιτυγχάνεται ο διορισμός των υπό τη Διοικήσεως προκρινομένων και ουχί των υπό του Προξένου τοιούτων, χωρίς να διαφαίνεται ότι αποστρείται το δικαίωμα της επιλογής διδ/λου υπό των ενδιαφερομένων κατοίκων.²⁰⁹

Τελευταία σχετική με το ζήτημα τη ελληνομάθειας αναφορά σε νομικό κείμενο γίνεται το 1972, όταν η επαρκής ελληνομάθεια ως προϋπόθεση για διορισμό καθώς και ο τρόπος ελέγχου της, (επανα)προβλέπονται από το αρ.6: 3 του Ν.Δ. 1109/25-1-1972/Α', 17, 1972 ενώ τελευταίες εξετάσεις ελληνομάθειας διεξάγονται τον Ιανουάριο του 1973 με άγνωστο αριθμό συμμετεχόντων και αποτυχόντων, και με άγνωστη την τύχη των αποτυχόντων.

Η μη διεξαγωγή εξετάσεων ελληνομάθειας από το 1973 και μετά συνδέεται και με την λειτουργία της Ε.Π.Α.Θ. και την παραγωγή μειονοτικών δασκάλων κατά σχεδιασμό επαρκώς ελληνομαθών, αφού σπούδαζαν στην Ελλάδα, σε ελληνικό μεταδευτεροβάθμιο εκπαιδευτικό ίδρυμα με γλώσσα διδασκαλίας την ελληνική, και

²⁰⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 06.06.1970 του νομάρχη Ροδόπης Δ. Αλαμάνου προς το Υ.Β.Ε., με κοινοποίηση σε Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

²⁰⁷ Μετά από σχετικό ερώτημα με ημερομηνία 17.09.1970 του Γενικού Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ευθ. Καλογερά.

²⁰⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 29.09.1970 του Διευθυντή της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως Υπ.Εξ. Β. Θεοδωρόπουλου, προς τον Γενικό Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23

²⁰⁹ Πρακτικό συσκέψεως Νομ. Ροδόπης. 12.10.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

οι οποίοι προορίζονται να αντικαταστήσουν σταδιακά όλους τους αποφοίτους τουρκικών διδασκαλείων.

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα της ελληνομάθειας των μειονοτικών δασκάλων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

➤ Το ζήτημα της ελληνομάθειας, αν και κατ' αρχήν έχει τεθεί προπολεμικά, έρχεται δυναμικά στο προσκήνιο στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με την σταδιακή άφιξη στη Θράκη αποφοίτων διδασκαλείων της Τουρκίας, που θεωρούνται από την διοίκηση φορείς τουρκικών εθνικιστικών ιδεών και υποστηρικτές τουρκικών πολιτικών θέσεων· ουσιαστικά πράκτορες της Τουρκίας. Έτσι αρχίζουν να διενεργούνται εξετάσεις ελληνομάθειας με στόχο όχι την διαπίστωση της γλωσσικής (και παραπέρα της επιστημονικής και επαγγελματικής) επάρκειας των εξεταζόμενων, αλλά την πιστοποίηση της άγνοιας τους στην ελληνική και την χρήση αυτού ως λόγο άρνησης διορισμού τους στα μειονοτικά σχολεία.

➤ Η σύλληψη και η εφαρμογή του μέτρου δεν υφίσταται καμία τροποποίηση με τον χρόνο και δεν επηρεάζεται σοβαρά από τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα ούτε από την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Επηρεάζεται όμως από τακτικές κινήσεις της Τουρκίας, καθώς κινείται στη λογική και την πρακτική της αμοιβαιότητας.

➤ Καθ' όλη τη διάρκεια της εφαρμογής του συγκεκριμένου μέτρου διαφαίνεται διαφορά απόψεων μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων· τόσο μεταξύ υπουργείων (Υπ.Ε.Π.Θ. - Υπ.Εσ. - Υπ.Εξ.) όσο και μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Έτσι βλέπουμε από την μια μεριά Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εσ. να το στηρίζουν τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο, φιλοδοξώντας να το επιβάλλουν ως μέσο ελέγχου ανεπιθύμητων και από την άλλη το Υπ.Εξ., που έχει συνολικότερη θεώρηση αλλά και την πρωτοκαθεδρία, περίπου να το υπονομεύει.

➤ Το ότι η διοίκηση θεσπίζει και επαναθεσπίζει το ίδιο μέτρο έχει να κάνει με τον ευσεβή πόθο της ελληνικής πλευράς να ελέγξει τους ανεπιθύμητους προσοντούχους και να ενισχύσει την διαπραγματευτική της θέση. Μάταια. Κυρίως γιατί το μέτρο βρίσκεται και λειτουργεί μέσα στη λογική της αμοιβαιότητας και εφαρμόζεται με βασικό στόχο και πρώτη προτεραιότητα τη στήριξη της ρωμαϊκής μειονοτικής εκπαίδευσης στην Τουρκία.

> Τελικά, το μέτρο αποδεικνύεται αναποτελεσματικό, αφού δεν λειτουργεί ικανοποιητικά ούτε ως μέτρο ελέγχου των ανεπιθύμητων ούτε ως αντίμετρο για τον έλεγχο των Τουρκικών πιέσεων επί των Ρωμιών μειονοτικών. Και αυτό γιατί η Τουρκία έχει σαφώς την πρωτοβουλία των κινήσεων, με το να πιέζει Ρωμιούς μειονοτικούς εκπαιδευτικούς, με το να αναβάλλει ή και να ματαιώνει εξετάσεις ελληνομάθειας και με το να επιτυγχάνει τελικά τον διορισμό των αποφοίτων τουρκικών διδασκαλείων που αποτυγχάνουν στις εξετάσεις ελληνομάθειας, απολύοντας ταυτόχρονα ή κρατώντας σε μακρά εκκρεμότητα τους εκεί Ρωμιούς μειονοτικούς εκπαιδευτικούς.

> Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι ότι εδώ, στο ζήτημα της ελληνομάθειας, και με αφορμή την διπλή αποτυχία (στήριξη Ρωμιών στην Πόλη - ανακοπή διάδοσης τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη) το Υπ.Εξ. αναγνωρίζει (και το δηλώνει) σφάλμα στη προσπάθεια προώθησης ή τουλάχιστον διαφύλαξης των συνολικότερων ελληνικών συμφερόντων. Γρήγορα όμως το ξεπερνά, σαν να μη το βλέπει καν -- μάλλον σα να μη θέλει να το δει -- (παρα)δηλώνοντας έτσι ότι αδυνατεί να επανασχεδιάσει τη πολιτική του.

7.1.5. Τούρκοι μετακλητοί δάσκαλοι σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης

Το θέμα της αποστολής δασκάλων (πολιτών και δημοσίων υπαλλήλων) του μητρικού κράτους για να διδάξουν σε μειονοτικούς μαθητές, εμφανίζεται πρώτη φορά το 1952, όταν μέσω επιστολών που ανταλλάσσουν Ελλάδα και Τουρκία στις 10 και 21 Νοεμβρίου 1952 αποφασίζεται²¹⁰ να μετακαλούνται σε κάθε χώρα 25 εκπαιδευτικοί²¹¹ με στόχο την ανύψωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης στα μειονοτικά σχολεία.

Έτσι το 1953 φτάνουν στη Θράκη οι πρώτοι μετακλητοί και τοποθετούνται στα μειονοτικά σχολεία, με διοριστήρια που υπογράφει ο νομάρχης, μετά από σχετική πρόταση των επιθεωρητών και, βεβαίως, μετά από την έντονη εμπλοκή των σχολικών εφοριών και του προξενείου, και το 1955, μετά από ρητό αίτημα της Τουρκικής κυβέρνησης,²¹² ο αριθμός των μετακλητών ανεβαίνει, πάντοτε σε αμοιβαιότητα, στους 35 (Ν. 3200/1955).

Οι εκ Τουρκίας μετακλητοί εκπαιδευτικοί είναι αναμφισβήτητα φορείς τουρκικών εθνικιστικών αντιλήψεων και, ως πολίτες άλλης χώρας, σημαντικά λιγότερο ελέγξιμοι από τους ντόπιους Θρακιώτες μειονοτικούς, γεγονός που κάνει τη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης ιδιαίτερα ανήσυχη.

Τον Σεπτέμβριο του 1955, ο Γενικός Επιθεωρητής ξένων και Μειονοτικών Σχολείων είναι απολύτως βέβαιος για την γενικότερη αρνητική επιρροή -- ως τέτοια εκλαμβάνεται ενδεχομένως και η τόνωση της αυτοπεποίθησης -- που έχουν οι μετακλητοί στους ντόπιους. Αναφερόμενος σε (φραστική;) επίθεση Θρακιώτη μειονοτικού δασκάλου εναντίον χριστιανού συναδέλφου του ενώπιον των μαθητών λίγο μετά τα Σεπτεμβριανά, παρατηρεί ότι, *ο Τούρκος διδάσκαλος*²¹³ *ήτο μέχρι προ τινός εκ τω νομιμοφονεστέρων Τούρκων, μετεβλήθη δε αφότου κατά το παρελθόν σχολ. έτος συνυπηρέτησε με Τούρκον, εκ Τουρκίας διδάσκαλον, αποδεικνυομένης*

²¹⁰ Σχετική η διαταγή 1936/1952 του Υπ.Ε.Π.Θ.

²¹¹ 25 δάσκαλοι Τούρκοι πολίτες να μεταβαίνουν στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης και 25 δάσκαλοι Έλληνες πολίτες να μεταβαίνουν στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.

²¹² Σχετίζεται με το γεγονός ότι το 1953 αρχίζει να λειτουργεί μειονοτικό γυμνάσιο στη Κομοτηνή.

²¹³ Εννοεί Θρακιώτη μειονοτικός δάσκαλος.

τοιουτοτρόπως της κακής επιδράσεως των εκ Τουρκίας διδασκάλων επί των ημεδαπών τσιούτων.²¹⁴

Η διοίκηση παρακολουθεί με ανησυχία τη δράση των μετακλητών και το καλοκαίρι του 1956, οπότε και συμπληρώνονται τέσσερα χρόνια από την εφαρμογή του θεσμού των μετακλητών δασκάλων, ο επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων Ν. Ξάνθης εκφράζει την πεποίθησή του -- χωρίς να παραθέτει τα στοιχεία στην οποία τη στηρίζει -- ότι οι εκ Τουρκίας διδάσκαλοι όντες αξιωματικοί του Τουρκικού στρατού, όπερ ομολογούν και οι ίδιοι, ερχόμενοι εις την Ελλάδα επιδίδονται περισσότερο εις διαφώτισιν και οργάνωσιν της μειονότητας, όπως αυτή εμφανιστεί εις τας παντός είδους επιδιώξεις, ακολουθούσα τας νέας αρχάς της Τουρκίας. [...] Οι εκ Τουρκίας δεν ενδιαφέρονται δια την μόρφωσιν των παιδιών αλλά δια την όσο το δυνατόν Τουρκοκρατίαν εμφάνισιν της μειονότητας και την προσήλωσιν αυτής εις τα Τουρκικά ιδεώδη.²¹⁵ Έτσι προτείνει την αντικατάσταση ορισμένων μετακλητών με διαπιστωμένη «ανθελληνική δράση» (κατοχή «επιλήψιμων» τουρκικών βιβλίων, «διαφώτιση», καταστροφή υλικού του σχολείου που χρησιμεύει στην διδασκαλία της ελληνικής), και την παύση ανταλλαγής δασκάλων μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας καθώς εκ της τοιαύτης ανταλλαγής μεγίστη [είναι] η ζημία ημών από Εθνικής πλευράς, παροτρύνοντας παράλληλα τους Ρωμιούς μειονοτικούς στη Κωνσταντινούπολη να σταματήσουν να ζητούν Έλληνες μετακλητούς δασκάλους για τα σχολεία τους.

Το σε ποια σχολεία και με ποια διαδικασία πρέπει να τοποθετούνται οι μετακλητοί απασχολεί σοβαρά τις αρμόδιες υπηρεσίες. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει έντονη εμπλοκή του Τούρκου προξένου Κομοτηνής και συστηματική προσπάθειά του να τοποθετούνται μετακλητοί σε μεγάλα απομακρυσμένα και ορεινά χωριά, όπου κατά κανόνα επικρατούν προεθνικές αντιλήψεις και οι κάτοικοι έχουν συντηρητική στάση (συχνά μάλιστα και αντι-νεοτεριστική που ορισμένα στελέχη της διοίκησης αναγιγνώσκουν ως δυνάμει «φιλελληνική»), ενώ το Υπ.Ε.Π.Θ. και το Υπ.Εξ.

²¹⁴ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 29.11.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί της γενομένης ερεύνης ως προς την Εκπαίδευσιν της Τουρκικής Μειονότητας Θράκης». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

²¹⁵ Έγγραφό με ημερομηνία 13.06.1956 του επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων Ν. Ξάνθης προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων στη Θεσσαλονίκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

αντιτίθενται έντονα στις συγκεκριμένες κινήσεις του προξενείου και προσπαθούν να τις ελέγξουν και να τις περιορίσουν.²¹⁶

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τοπικό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης αποδίδει με βεβαιότητα την απροθυμία των κατοίκων ορισμένων χωριών να συνεργαστούν με τις αρχές, στην παρουσία και δράση Τούρκων μετακλητών δασκάλων. Έτσι, και αφού επισημάνει και την εμπλοκή μειονοτικών βουλευτών στο ζήτημα, προτείνει οι μετακλητοί διδάσκαλοι να περιορισθούν στα αστικά κέντρα, όπου η παρακολούθησις τούτων είναι ευχερής, η δε υπονομευτική των δράσις ασημάντος.²¹⁷

Όλα τα στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης φαίνεται να συμμερίζονται την άποψη -- για την ακρίβεια να έχουν την βεβαιότητα -- ότι πολλοί μετακλητοί Τούρκοι δάσκαλοι ασκούν προπαγάνδα. Και έτσι συμφωνούν με τη πρόταση, ορισμένοι από τους μετακλητούς να απομακρυνθούν²¹⁸ και οι υπόλοιποι να τοποθετηθούν στις πόλεις ή σε χωριά κοντά σε πόλεις όπου η παρακολούθησή τους θα είναι πιο εύκολη. Ακόμα προτείνουν να *απαγορευθή αυστηρώς, συμφώνως προς τας περι αλλοδαπών διατάξεις, η διαρκής ως συμβαίνει νυν, παρά τούτων επίσκεψις άλλων χωριών και μάλιστα εν παντελεί αγνοία των Αστυνομικών Αρχών*.²¹⁹

Μετά από αυτά, στις αρχές του 1957, κάποιοι μετακλητοί ανακαλούνται²²⁰ και άλλοι αποπέμπονται από την Ελλάδα. Ωστόσο καταφθάνουν νέοι σε αντικατάστασή τους,

²¹⁶ Έγγραφο του Υπουργού Παιδείας Π. Λεβαντή με ημερομηνία 11.08.1956 προς το Υπ.Εξ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²¹⁷ Εμπιστευτική επιστολή με ημερομηνία 14.06.1956, του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Δυτικής Θράκης Μ. Μηναιδή προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων στη Θεσσαλονίκη Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²¹⁸ Όλοι οι μετακλητοί παρακολουθούνται συστηματικά και για όποιον *τυγχάνει νομοταγής, εργάζεται μετά ζήλου και είναι αφοσιωμένος αποκλειστικώς εις τα εκπαιδευτικά του καθήκοντα*, ο επιθεωρητής προτείνει παράταση παραμονής και εργασίας, ενώ για όποιον εμφανίζει «ανθελληνικά αισθήματα» και δράση που κρίνεται εθνικώς επιζήμια, ο αρμόδιος επιθεωρητής προτείνει απομάκρυνση, με τη συνεργασία Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Ε.Ξ. Βλ. ενδεικτικά: το έγγραφο με ημερομηνία 14.05.1956 του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας Κ. Γεωργούλη προς το Υπουργείο Εργασίας, την εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 31.10.1956 του επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδή προς τη Νομαρχία Ροδόπης - Διεύθυνση Πολιτικών υποθέσεων Θράκης, το έγγραφο με ημερομηνία 01.1.1956 του Γεν. Γραμματέα του Υπ.Ε.Π.Θ. Κ. Γεωργούλη προς Υπ.Ε.Ξ. και το έγγραφο με ημερομηνία 16.11.1956 του Γεν. Γραμματέα του Υπ.Ε.Π.Θ. Κ. Γεωργούλη προς Υπ.Ε.Ξ., «Περί του Τούρκου διδασκάλου Μ.Γ.Κ.». Όλα στα Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²¹⁹ Πόρισμα με ημερομηνία 07-08.08.1956 της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως (Θεσσαλονίκη) επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητας Δυτ. Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

²²⁰ Μάλλον κατόπιν αντιδικίας τους με τον Τούρκο πρόξενο στην Κομοτηνή. Ο επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδής, σε έγγραφό του με ημερομηνία 31.03.1957 προς Υπ.Ε.Π.Θ., Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90, αποδίδει την ανάκληση ζευγούς δασκάλων

οπότε και πάλι ανακύπτει θέμα σχετικά με το που θα τοποθετηθούν. Στο ζήτημα εμπλέκονται και πάλι το προξενείο και οι κοινότητες καθώς και μειονοτικοί πολιτικοί, οι οποίοι επιδιώκουν να υπηρετήσουν και προσωπικά τους συμφέροντα.

Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης, προσπαθώντας να ελέγξει την κατάσταση θέτει ως προϋπόθεση για την τοποθέτηση μετακλητού δασκάλου, το σχολείο να έχει μεγάλο αριθμό μαθητών και περισσότερες από 3 αίθουσες, *ώστε να μη παρακωλύεται η δι όλης της ημέρας εργασία του διδασκάλου της ελληνικής*,²²¹ ενώ στο ζήτημα εμπλέκεται και ο τότε πρόεδρος της διαχειριστικής Επιτροπής Μουσουλμανικής Κοινότητας Κομοτηνής Σαλαχατίν Γκαλήπ, ο οποίος φαίνεται πως, μετά από συνεννόηση με το προξενείο, ορίζει που θα τοποθετηθεί κάθε νεοαφιχθείς, παρακάμπτοντας ουσιαστικά την διοίκηση.²²²

Παράλληλα, και πάντα με στόχο τον έλεγχο των μετακλητών, την άνοιξη του 1957, Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ. εγκρίνουν εισήγηση του προϊστάμενου της Διεύθυνσης Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης, που προβλέπει οι μετακλητοί καθηγητές του γυμνασίου Τζελάλ Μπαγιάρ της Κομοτηνής να περιλαμβάνονται στον αριθμό των 35 εκπαιδευτικών που μετακαλούνται από Τουρκία, πράγμα που συνεπάγεται την μείωση του αριθμού των μετακλητών δασκάλων που θα υπηρετούν στα δημοτικά μειονοτικά σχολεία της Θράκης.²²³

Οι διοικητικές και διδακτικές αρμοδιότητες που αναλάμβαναν μέχρι το 1960 οι μετακλητοί δάσκαλοι δεν είναι με ακρίβεια γνωστές. Πάντως φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις είναι έντονη η ανάμιξη τους και στα διοικητικά των σχολείων,

στην κατασκευοφάντησή τους από μετακλητό συνάδελφό τους, με κύρια κατηγορία ότι *ούτοι διάκειντο ευμενέστατα προς το ελληνικό στοιχείο*.

²²¹ Καθώς φαίνεται, συχνά, σε διτάξια σχολεία, την μία αίθουσα καταλάμβανε ο Θρακιώτης μειονοτικός δάσκαλος και την άλλη ο Τούρκος μετακλητός, «εξορίζοντας» έτσι τον χριστιανό/πλειονοτικό δάσκαλο. Έγγραφο με ημερομηνία 12.02.1957 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μ. Μηναιδή προς την Ανωτέραν Διοίκησην Χωροφυλακής Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²²² Πάντως οι περισσότερες σχετικές κινήσεις μάλλον δεν είναι προϊόν λεπτομερούς τουρκικού σχεδιασμού, αλλά αποτέλεσμα προσωπικών φιλοδοξιών και μικροπολιτικών ανταγωνισμών στους οποίους αναγκαστικά εμπλέκονται κοινότητες και προξενείο. Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 07.11.1957 του Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Μ. Μηναιδή προς την Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²²³ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 05.03.1957 του προϊστάμενου της Διεύθυνσης Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Μ. Σακελλαριάδη προς Νομάρχες Θράκης, Ανωτ. Δ/ση Χωροφυλακής Θράκης και Γεν. Επιθ/τη Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90. Επισημαίνουμε ότι πρόκειται για εισήγηση. Για την οριστική ρύθμιση του ζητήματος αυτού χρειαζόταν και η σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας (αμοιβαιότητα), της οποίας η θέση δεν είναι σε αυτό το σημείο γνωστή.

γεγονός που οδηγεί τη διοίκηση να παρέμβει και, για πρώτη φορά²²⁴ τον Νοέμβριο του 1960, να αξιώσει από κάθε διοριζόμενο μετακλητό να δηλώνει εγγράφως ότι αναλαμβάνει υπηρεσία για ένα σχολικό έτος υπό τον όρον ότι δεν δύναται να αναλάβει την Δ/σιν του σχολείου ούτε να διδάσκει τα μαθήματα Ιστορίας, Γεωγραφίας και Πατριδογνωσίας.²²⁵

Για την διοίκηση είναι προφανές ότι ο μετακλητός δάσκαλος, ως πολίτης ξένης, αν όχι εχθρικής, χώρας αποτελεί δυνάμει όργανο προπαγάνδας, και για αυτό του απαγορεύεται η διδασκαλία των «φρονηματιστικών» μαθημάτων, δηλαδή των μαθημάτων που σχετίζονται με την συγκρότηση του ανήκειν στο έθνος και παρατέρα με τη κατασκευή της εθνικής ταυτότητας/ συνείδησης.²²⁶

Με την επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων τον Νοέμβριο του 1963 λόγω της έντασης στο Κυπριακό, το ζήτημα των μετακλητών εντάσσεται αυτομάτως στο γενικότερο πλαίσιο των αντιποίνων και διαπλέκεται με το ζήτημα της απόλυσης ντόπιων μειονοτικών δασκάλων σε Ελλάδα και Τουρκία αντίστοιχα. Έτσι, τέλη Νοεμβρίου του 1963, η Τουρκία απολύει 9 Ρωμιούς (Τούρκους πολίτες) εκπαιδευτικούς, και μετά από διαμαρτυρία της Ελλάδας προτείνει να αποδεχθεί την επαναπρόσληψή τους, με το όρο ο αριθμός των μετακλητών (Τούρκων πολιτών) δασκάλων και καθηγητών που υπηρετούν στη Θράκη θα ανεβεί από 35 σε 44, πρόταση που δεν γίνεται δεκτή από το Υπ.Εξ.²²⁷

Οι εξελίξεις οδηγούν την διοίκηση να σκληρύνει τη στάση της, και την άνοιξη του 1964 να κατηγορήσει ανοιχτά ένα μετακλητό δάσκαλο για τουρκική προπαγάνδα. Για το ζήτημα γίνονται δύο παράλληλες διερευνήσεις (επίσημη και ανεπίσημη) και όλες οι κατηγορίες καταπίπτουν. Ενδιαφέρον είναι ότι κατά τη διάρκεια της διερεύνησης,

²²⁴ Σε διοριστήριο μετακλητού το 1958 δεν αναφέρεται ο όρος αυτός. Έγγραφο με ημερομηνία 08.11.1958 του Νομάρχη Ροδόπης Χρ. Τσιρώνη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²²⁵ Απόφαση/ διοριστήριο με ημερομηνία 04.11.1960 που υπογράφει ο Νομάρχης Ξάνθης Κ. Στεργιόπουλος. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90. Από τότε ο όρος αυτός εμφανίζεται συνεχώς. Ενδεικτικά βλέπε την απόφαση/ διοριστήριο με ημερομηνία 08.11.1962 που υπογράφει ο διευθυντής νομαρχίας Ξάνθης Ε. Σταματιάδης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 88, το διοριστήριο τεσσάρων μετακλητών δασκάλων που υπογράφει ο Νομάρχης Ξάνθης Χρ. Κροντήρης (13.10.1970) και κοινοποιείται μεταξύ άλλων, στον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Φρουράς Ξάνθης και στον Διοικητή Διοικήσεως Χωροφυλακής Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 16 και την απόφαση διορισμού αλλοδαπού εκ Τουρκίας δασκάλου του 1971 που υπογράφει ο νομάρχης Ξάνθης Φ. Καψιμάλης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 18

²²⁶ Εκτενής αναφορά στην διδασκαλία της ιστορίας και της γεωγραφίας στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης στο κεφάλαιο 6.7.

²²⁷ Σημείωμα/ εσωτερικό έγγραφο με ημερομηνία 21.11.1963 του Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

ο συγκεκριμένος μετακλητός δάσκαλος, απαντά στην «κατηγορία» ότι είναι (υπήρξε) αξιωματικός του τουρκικού στρατού δηλώνοντας ότι, όλοι οι δάσκαλοι στην Τουρκία είναι έφεδροι αξιωματικοί, *διότι υπάρχει μεγίστη έλλειψις μορφωμένων υποψηφίων*.²²⁸

Ιδιαίτερη προσοχή αξίζει το ότι, την ίδια στιγμή που η διοίκηση προσπαθεί να ελέγξει και να αποτρέψει κάθε εκδήλωση τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη, προτείνεται για να καταλάβει θέση επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων, δάσκαλος που έχει υπηρετήσει ως μετακλητός για επτά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, *και ως εκ τούτου γνωρίζει καλώς την εν Τουρκία κατάστασιν των Ελληνικών σχολείων, όπου ανέπτυξεν εθνικήν δράσιν δια διαλέξεων και απεφάνθησαν περί αυτού ενοϊκώς τόσο ο Παναγ. Πατριάρχης, όσον και το Γεν. Προξενείον Κων/πόλεως*.²²⁹ Είναι προφανές ότι Ελλάδα και Τουρκία ακολουθούν το ίδιο ακριβώς μοντέλο, και επιδιώκουν να αποτρέψουν το να συμβεί στο έδαφός τους αυτό που κάνουν σχεδιασμένα και απολύτως συνειδητά στο έδαφος του «αντιπάλου».

Στις 30 Ιουνίου 1964 η τουρκική εθνοσυνέλευση ψηφίζει σχέδιο νόμου με βάση το οποίο κλείνουν τα ρωμαίικα σχολεία στην Ίμβρο και Τένεδο,²³⁰ ενώ λίγες μέρες αργότερα εμφανίζονται στον τουρκικό τύπο δημοσιεύματα σχετικά με τις προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης να εξετάσει τους όρους λειτουργίας όλων των ρωμαίικων μειονοτικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης και να απαγορεύσει την λειτουργία σε όσα δεν πληρούν τους όρους.²³¹ Μετά από αυτά, η ελληνική κυβέρνηση εξετάζει σοβαρά το ενδεχόμενο να εφαρμόσει σειρά αντιποίνων, μεταξύ των οποίων -- και μετά από σχετική πρόταση του Έλληνα γενικού προξένου στην Κωνσταντινούπολη --, και την καταγγελία της συμφωνίας περί ανταλλαγής 35 εκπαιδευτικών.²³² Όμως, δεν προχωρά στη λήψη κάποιας σχετικής απόφασης.

Παρά την όξυνση της περιόδου αυτής, η Τουρκία, αισθανόμενη προφανώς ότι έχει εξέλθει δυναμωμένη από την κρίση, συνεχίζει τη τακτική διείσδυσης στη Θράκη, και την άνοιξη του 1966 επιδιώκει την τοποθέτηση μετακλητού δασκάλου σχολείο στα όρια της απαγορευμένης ζώνης. Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης διαφωνεί έντονα· συντάσσεται με τις στρατιωτικές αρχές που εκτιμούν ότι στόχος της

²²⁸ Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²²⁹ Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²³⁰ Εφημερίδα Καθημερινή, 01.07.1964

²³¹ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1964 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυσανθόπουλου προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

²³² Έγγραφο με ημερομηνία 14.08.1965 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

τοποθέτησης μετακλητού δασκάλου στο συγκεκριμένο σημείο είναι η παρακολούθηση της στρατιωτικής κίνησης στην περιοχή και η μεταβίβαση των σχετικών πληροφοριών στο προξενείο, και τελικά αποτρέπει την τοποθέτηση.²³³

Αυτό δεν πτοεί την τουρκική πλευρά η οποία φαίνεται πως, δια των μετακλητών και συστηματικά πια προωθεί τις θέσεις. Τον Μάιο του 1966, σχολείο της πεδινής Ροδόπης και μετά από παρότρυνση του μετακλητού δασκάλου, μαθήτριες βάφουν μαύρες τις μπλε ποδιές τους, ώστε να είναι όμοιες με αυτές που φοράν οι μαθήτριες στη Τουρκία. Σε άλλη περίπτωση, μετακλητός δάσκαλος που υπηρετεί σε σχολείο της πεδινής Ροδόπης (φαίνεται πως)²³⁴ λαμβάνει αρνητική στάση κατά τον εορτασμό της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου²³⁵ και την ίδια εποχή άλλος μετακλητός δάσκαλος σε σχολείο της πεδινής Ροδόπης (φαίνεται πως) καθοδηγεί τους μαθητές του να αρνηθούν την απαγγελία ελληνικών ποιημάτων κατά τον εορτασμό της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου.²³⁶

Η διοίκηση είναι βέβαιη πως όλα αυτά γίνονται σκοπίμως, *προς έξαρσιν του τουρκισμού* και μετά από μελέτη και αξιολόγηση των συγκριμένων κινήσεων, καταλήγει στην εκτίμηση ότι αυτά, *και σωρεία άλλων παρομοίων περιστατικών είναι σαφείς ενδείξεις ότι ευρισκόμεθα προ οργανωμένου καταχθονίου σχεδίου, όπερ εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους δια την ασφάλεια του Κράτους μας*.²³⁷

Έτσι, τώρα πια (Μάιος 1966) η Ελλάδα εξετάζει σοβαρά το ενδεχόμενο καταγγελίας της Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας περί ανταλλαγής εκπαιδευτικών. Το σημαντικό και διαφορετικό στη σχετική συζήτηση αυτή τη φορά είναι η συνολική επαναξιολόγηση του ζητήματος· η ελληνική πλευρά εξακολουθεί να δέχεται πως η παρουσία Ελλήνων εκπαιδευτικών στην Κωνσταντινούπολη είναι μεν χρήσιμη αλλά αντιλαμβάνεται πως πλέον δεν εξυπηρετεί κάποια ζωτική ανάγκη, και έτσι προσπαθεί να εκτιμήσει την αξία που έχει για την τουρκική πλευρά η παρουσία Τούρκων εκπαιδευτικών στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης ώστε να προχωρήσει και στις

²³³ Έγγραφο με ημερομηνία 05.02.1966 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

²³⁴ Η έκφραση επιφύλαξης εδώ και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, έχει να κάνει με το γεγονός ότι πληροφορίες για το περιστατικό αντλούμε μόνο από το συγκεκριμένο αρχείο, όπου η οποία αφήγηση και παραπέρα ερμηνεία είναι διαμεσολαβημένη από την ιδεολογία του (ελληνικού) εθνικισμού που φέρουν οι συντάκτες των συγκεκριμένων εγγράφων.

²³⁵ Μετά μάλιστα την, για τον λόγο αυτό, τιμωρία του -- τίθεται προσωρινά εκτός υπηρεσίας -- οι μαθητές του, και μετά από παρότρυνσή του (όπως εκτιμά η υπηρεσία), σχίζουν τα βιβλία και τα τετράδια τους, σε ένδειξη διαμαρτυρίας στη απόφαση της διοίκησης και συμπαράστασης στο δάσκαλό τους.

²³⁶ Συνεδρίαση 45/12.05.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²³⁷ Συνεδρίαση 45/12.05.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

ανάλογες κινήσεις.²³⁸ Στα πλαίσια της συζήτησης αυτής ζητείται και η γνώμη του Έλληνα Γενικού Προξένου στην Κωνσταντινούπολη, ο δηλώνει (Ιούνιος 1966) ότι η παρουσία Ελλήνων μετακλητών εκπαιδευτικών στην Κωνσταντινούπολη δεν είναι πλέον απαραίτητη, και συντάσσεται με την άποψη να καταγγελθεί η σύμβαση ανταλλαγής εκπαιδευτικών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.²³⁹

Με βάση αυτά η Ελλάδα προχωρά και σκληραίνει ακόμα περισσότερο τη στάση της απέναντι στους μετακλητούς, και έτσι, τον Οκτώβριο του 1966, πριν τους διορίσει ή εγκρίνει την μετάβασή τους στην Ελλάδα, αξιώνει τον διορισμό ή την έγκριση μετάβασης αντίστοιχα των Ελλήνων μετακλητών εκπαιδευτικών στην Τουρκία, ενώ παράλληλα αξιώνει από τους Τούρκους μετακλητούς εκπαιδευτικούς να συμπληρώνουν και να καταθέτουν μαζί με τα υπόλοιπα δικαιολογητικά που συνοδεύουν την αίτηση διορισμού τους, και ένα πλήρες βιογραφικό, ουσιαστικά ακριβή μετάφραση αυτού που η Τουρκία απαιτεί από τους εκεί μετακλητούς Έλληνες εκπαιδευτικούς.²⁴⁰

Η δράση των Τούρκων μετακλητών δασκάλων παρακολουθείται πλέον εκτενώς και λεπτομερώς από την αστυνομία. Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις που κάνει τον Μάρτιο του 1967 ο διοικητής της Διοικήσεως Χωροφυλακής Ξάνθης, αναφερόμενος στη δράση μετακλητού. Ο διοικητής επισημαίνει ότι, ο συγκεκριμένος δάσκαλος δεν περιωρίσθη εις την άσκησην των διδασκαλικών του καθηκόντων αλλά κατ' εντολήν του Προξενείου ενήργει κατά τρόπον μαρτυρούντα ανθελληνικά επιδιώξεις ελεγχόμενας ως εξαιρετικώς επιζημίας από εθνικής πλευράς. Την 10-11-1966 ωργάνωσε εκδρομήν δια Θεσσαλονίκην εις ην μετέβη μετά ομάδος νεαρών μουσουλμάνων και Ελλήνων μουσουλμάνων διδασκάλων μη τυχόντων αδείας, και κατέθεσεν στέφανον επί του τάφου [sic] του Κεμάλ Ατατούρκ, επί τη επετείω του θανάτου του. Ασχολείται με το οργανωτικόν της Τουρκικής Νεολαίας [...] αποβλέπων εις την μετατροπήν ταύτης εις φυτώριον ιδεών και πεποισήσεων εκτός των Εθνικών. Συντονίζει τας ενεργείας των συναδέλφων του, αλλοδαπών επίσης, επί του προκαθορισμένου υπό του Προξενείου τρόπου δια την καλλιτέραν επιτυχίαν της αποστολής των, της ενσταλάξεως δηλονότι εις τους Μουσουλμανόπαιδας μαθητάς

²³⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 21.10.1966 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Σπ. Χρυσοσπάθης) προς το Υπ.Εξ. - Γενικό Επιθεωρητή Διοικήσεως κ. Κουκουριδή. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

²³⁹ Συνεδρίαση 46/17.06.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

²⁴⁰ Συνεδρίαση 48/16.09.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

φανατικών Τουρκικών ιδεωδών ερχομένων εμμέσως εις αντίθεσιν προς την Ελληνικήν Πατρίδα, ην εθίζονται να θεωρούν ξένην.²⁴¹ Με βάση αυτά προτείνει να μην εγκριθεί η περαιτέρω παραμονή του, επισημαίνοντας όμως παράλληλα ότι λεπτομερώς ενεργείας αντεθνικής μορφής δεν δυνάμεθα ως εκ της φύσεως τούτων να αναφέρωμεν, δοθέντος ότι αύται καλύπτονται υπό άκρας συνομοωτικότητος, ως συμβαίνει συνήθως εις παρομοίας περιπτώσεις, δήλωση που αν δεν αναιρεί πάντως σχετικοποιεί όλα τα προαναφερθέντα.

Εκτός από την αστυνομία, λόγο στην τοποθέτηση των μετακλητών δασκάλων έχουν και οι στρατιωτικές αρχές οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις παρεμβαίνουν και αποτρέπουν τοποθετήσεις σε συγκεκριμένα χωριά και περιοχές που θεωρούνται στρατηγικής σημασίας, και για τα οποία πιστεύουν ότι οι μετακλητοί ενδεχομένως θα συγκεντρώσουν και θα μεταδώσουν πληροφορίες.²⁴²

Βεβαίως, η συμπεριφορά και η δράση των μετακλητών δασκάλων παρακολουθείται συστηματικά και από την διοίκηση της εκπαίδευσης. Σε σχετική αναφορά του στα μέσα Ιουλίου 1969, τοπικό στέλεχος της μειονοτικής εκπαίδευσης σχολιάζει και αξιολογεί την τακτικότητα της εργασίας των μετακλητών δασκάλων, τη γενικότερη παρουσία και στάση τους -- αν μετέχουν σε συζητήσεις και τι είδους, αν ενδιαφέρονται για την εκμάθηση της ελληνικής, αν συμμετέχουν στις εθνικές γιορτές --, τις σχέσεις τους με τους μειονοτικούς και πλειονοτικούς συναδέλφους τους, τις σχέσεις τους με το Τουρκικό Προξενείο και το αν κάνουν «προπαγάνδα υπέρ της Τουρκίας», και με βάση αυτά προτείνει για τέσσερις από αυτούς να αντικατασταθούν το επόμενο σχολικό έτος.²⁴³

Την ίδια περίοδο και κατ' εφαρμογή της αρχής της αμοιβαιότητας, το Υπ.Εξ. ορίζει ότι να χορηγείται στους μετακλητούς Τούρκους δασκάλους άδειας παραμονής διάρκειας ίσης με αυτήν που έχει χορηγηθεί από την Τουρκία στους εκεί μετακλητούς

²⁴¹ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 08.03.1967 διοικητής της Διοικήσεως Χωροφυλακής Ξάνθης Κλεοβ. Βλαδίκα προς τη νομαρχία Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 8

²⁴² Έγγραφο (04.12.1967) του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης- Έβρου Δ. Ελευθερόπουλου προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων στην Θεσσαλονίκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

²⁴³ Έγγραφο με ημερομηνία 15.07.1969 του αναπληρωτή επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης- Έβρου Χ. Βουκουβάλα προς τον Νομάρχη Ροδόπης. Το έγγραφο κοινοποιείται μεταξύ άλλων και σε Υπ.Εξ. Υπ. Εθνικής Άμυνας, Διεύθυνση Χωροφυλακής Ροδόπης και Κ.Υ.Π. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7

Έλληνες δασκάλους.²⁴⁴ Με δεδομένο ότι οι άδειες παραμονής που χορηγεί η Ελλάδα είναι ενιαύσιες και το έγγραφο αναφέρεται σε επέκταση άδειας παραμονής, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τη μικρή αυτή αλλαγή ως μάλλον θετικό μέτρο και πάντως σίγουρα ως μέτρο στη κατεύθυνση περιορισμού της έντασης, που ενδεχομένως λαμβάνεται στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου εκείνης.

Το ζήτημα των μετακλητών συνεχίζει να έχει την ίδια πορεία και κατά το 1970. Όλοι οι μετακλητοί παρακολουθούνται από διάφορες υπηρεσίες, και διάφορες εισηγήσεις καταφθάνουν στο Υπ.Εξ. που έχει και τον κύριο λόγο στον χειρισμό του ζητήματος. Κατά κανόνα οι προτάσεις της Κ.Υ.Π. εισακούονται και η εκ νέου ανάληψη υπηρεσίας αποκλείεται²⁴⁵, ενώ κάποτε, ορισμένες προτάσεις δεν γίνονται αποδεκτές και μετακλητοί δεν αποπέμπονται, με βασικό κριτήριο την αποφυγή λήψης αναλόγων μέτρων εκ μέρους της Τουρκίας εις βάρος Ελλήνων μετακλητών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης²⁴⁶.

Ως απαράδεκτη συμπεριφορά και δράση μετακλητού -- που επισύρει κατά κανόνα αποπομπή -- θεωρείται η μη παρουσία και η μη απόδοση αναλόγων τιμών κατά την έπαρση και υποστολή της σημαίας, η διδασκαλία τουρκική ιστορίας και αναλόγων τουρκικών τραγουδιών, ο εφοδιασμός των μαθητών με (μη εγκεκριμένα) τουρκικά βιβλία, η συναναστροφή με άτομα που έχουν σχέσεις με το τουρκικό προξενείο, το έντονο ενδιαφέρον για συνδικαλιστικά ζητήματα στον διδασκαλικό χώρο, ακόμα και η εκδήλωση ενδιαφέροντος για εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας!²⁴⁷

Πέραν αυτών, τον Ιούλιο του 1970, τοπικό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης, απόλυτα πεπεισμένο ότι όλοι οι μετακλητοί είναι κατάσκοποι και δρουν με κύριο σκοπό την άσκηση τουρκικής προπαγάνδας, επαναφέρει το ερώτημα γύρω από την σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα συνέχισης εφαρμογής του θεσμού

²⁴⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 10.06.1969 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνσις - Α. Χωραφάς, Πληρεξούσιος Υπουργός Β') προς τις Νομαρχίες Ροδόπης και Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁴⁵ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 03.09.1970 του Υπ.Εξ. προς Κ.Υ.Π. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ

²⁴⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 08.09.1970 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνση - Β. Θεοδωρόπουλος, Πληρεξούσιος Υπουργός Β') προς τη Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁴⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1970 του αναπλ. επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου Χ. Βουκουβάλα προς τον Νομάρχη Ροδόπης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

των μετακλητών και παρατηρεί: *Επειδή δεν είναι δυνατόν να επιφέρωσι τα ίδια αποτελέσματα οι αποσπαζόμενοι δια τα εν Κων/πόλει Ελληνικά μειονοτικά σχολεία διδάσκαλοι, διότι η Ελληνική μειονότης ευρίσκεται διασκορπισμένη εν των μέσω εκατομμύριου και πλέον κατοίκων και επειδή η πνευματική στάθμη της Ελληνικής μειονότητας είναι πολύ ανωτέρα της των γηγενών Τούρκων της Κων/πόλεως, φρονούμεν ότι προτιμωτέρα λύσις δι ημάς είναι η ακύρωσις της Συμφωνίας περί ανταλλαγής διδασκάλων.*²⁴⁸

Παράλληλα, το ερώτημα σχετικά με το πού πρέπει να τοποθετούνται οι μετακλητοί δάσκαλοι εξακολουθεί να μένει ανοιχτό μέχρι και τα τέλη του **1971**, καθώς εξακολουθούν να τοποθετούνται μετακλητοί στην ύπαιθρο, μετά από υποχώρηση της διοίκησης, προφανώς στο όνομα τήρησης τοπικών ή και διακρατικών ισορροπιών. Το θέμα επαναφέρει με επιστολή του στο Υπ.Εξ. στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης, που παρατηρεί γενικά ότι η εις Μουσουλμανικά σχολεία τοποθέτησις των [μετακλητών] προκαλεί μεγάλην Εθνικήν ζημίαν, διότι ούτοι στρέφουν την προσοχήν των Μουσουλμανοπαίδων προς την Τουρκίαν, δίδουν την ευκαιρίαν εις τους νεωτεριστάς να επεκτείνονται και να προβάλλουν την Τουρκίαν ως Πατρίδα, και δια των προσοντούχων Τούρκων διδασκάλων, των ενστερνισθέντων τας Κεμαλικάς αρχάς και τας νεοτουρκικάς επιδιώξεις, διοχετεύουν τας εντολάς του Τουρκικού Προξενείου και προκαλούν διάβρωσιν ιδία εις το Πομακικόν στοιχείον της περιοχής Θράκης, και τονίζει ότι οι μετακλητοί πρέπει να τοποθετούνται στα σχολεία των πόλεων.²⁴⁹

Τον Απρίλιο του **1972**, οπότε εμφανίζεται και η τελευταία σχετική αναφορά σε μετακλητούς για την περίοδο που μελετάμε, γίνονται ενέργειες ώστε να μην τοποθετούνται πλέον μετακλητοί δάσκαλοι στα έτσι και αλλιώς ελάχιστα μειονοτικά σχολεία του Έβρου,²⁵⁰ για λόγους ασφαλείας. Και αυτό γιατί η διοίκηση είναι βέβαιη ότι οι μετακλητοί δρουν ως πράκτορες της Τουρκίας και στην συγκεκριμένη περίπτωση προσπαθεί να αποτρέψει την συλλογή και μετάδοση πληροφοριών για την οικονομία και κυρίως για την γεωγραφία και παραπέρα για την άμυνα της περιοχής.

²⁴⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 03.07.1970 του αναπληρωτή επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου Χ. Βουκουβάλα προς τον Νομάρχη Ροδόπης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

²⁴⁹ Ακρώς απόρρητο και επί αποδείξει έγγραφό με ημερομηνία 26.10.1971 του Διοικητικού Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσεως Η. Νινιού (έδρα Καβάλα) προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁵⁰ Ακρώς απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφείου Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφερειακής Διοίκησης Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 29.04.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα των μετακλητών εκ Τουρκίας δασκάλων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

> Η ανταλλαγή εκπαιδευτικών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ξεκινάει το 1952 στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου εκείνης, με δηλωμένο στόχο την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των μειονοτικών μαθητών αλλά με κύρια επιδίωξη την διάδοση στους εκατέρωθεν ομογενείς του αισθήματος του ανήκειν στο μητρικό έθνος. Τη σύλληψη, τον σχεδιασμό και την αρχική πρόταση κάνει η Τουρκία, και η Ελλάδα συναινεί και αποδέχεται ελπίζοντας σε αντίστοιχα οφέλη, που τελικά δεν θα προκύψουν.

> Η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στα μέσα της δεκαετίας του 1950, λίγο μόνο επηρεάζει την εφαρμογή του μέτρου. Ωστόσο, τα γεγονότα αυτά δίνουν αφορμή για έκφραση των αντιρρήσεων της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης και για κατάθεση προτάσεων για κατάργηση του μέτρου (1956) ή τουλάχιστον για περιορισμό του αριθμού των μετακλητών (1957).

> Η κρίση του 1963-64 επηρεάζει σαφώς την εφαρμογή του μέτρου, καθώς αποτελεί αφορμή για να επανέλθουν οι προτάσεις περί κατάργησης αλλά και να εξεταστεί συνολικά το μέτρο σε μια λογική ανάλυσης κόστους-κέρδους, χωρίς ωστόσο να ληφθεί καμία σχετική απόφαση. Το Υπ.Εξ. αξιολογώντας το κέρδος από την παρουσία και δράση Ελλήνων μετακλητών εκπαιδευτικών σε ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Τουρκίας, σαφώς ως υψηλότερο από την ζημία που -- σύμφωνα με τη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης -- δημιουργεί η δράση των Τούρκων μετακλητών εκπαιδευτικών σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης, αποφασίζει τη συνέχιση εφαρμογής του μέτρου, που ισχύει ακόμα και σήμερα.

> Και εδώ για τους μετακλητούς, όπως άλλωστε και για τους μετεκπαιδευθέντες στη Τουρκία απόφοιτους ιεροσπουδαστηρίων αλλά και για τους προσοντούχους δασκάλους, η διοίκηση είναι βέβαιη ότι έχουν εκπαιδευτεί και δρουν ως πράκτορες της Τουρκίας, συλλέγοντας στοιχεία και ασκώντας προπαγάνδα. Ειδικά για τους μετακλητούς, την άποψη αυτή της διοίκησης πιστοποιεί το γεγονός ότι όλοι είναι έφεδροι αξιωματικοί του τουρκικού στρατού, γεγονός όμως που δεν αποτελεί προϊόν κάποιας διαδικασίας επιλογής, καθώς την περίοδο εκείνη στον τουρκικό στρατό έφεδροι αξιωματικοί γίνονταν όλοι οι απόφοιτοι ανωτέρων και ανωτάτων σχολών.

Ωστόσο, η αναμφισβήτητη -- το δηλώνουν άλλωστε και οι ίδιοι -- ιδιότητα του έφεδρου αξιωματικού δεν αποδεικνύει την συνεχιζόμενη (για πάντα και για όλους) σχέση των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών με το τουρκικό Υπ.Εξ. ή άλλα τουρκικά κέντρα εξουσίας που να εμπλέκονται με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι κατηγορίες εις βάρος μετακλητών περί άσκησης τουρκικής προπαγάνδας ουδέποτε επιβεβαιώνονται κατά τις ποικίλες διερευνήσεις, πράγμα που όμως δεν αποδεικνύει αυτομάτως ότι ουδέποτε υπήρξαν τέτοιοι στόχοι ή επιτεύχθηκαν τέτοιες στοχεύσεις.

➤ Και στο ζήτημα των μετακλητών φαίνεται να υπάρχει διαφορά απόψεων, και ουσιαστικά διαφορά θεώρησης, μεταξύ στρατού, αστυνομίας και στελεχών της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης από τη μία, και Υπ.Εξ. από την άλλη. Η μία πλευρά, έχοντας το βλέμμα της επικεντρωμένο στη Θράκη προτείνει σκληρή στάση, ενώ η άλλη (Υπ.Εξ.) συνεκτιμώντας προφανώς τον αντίκτυπο (κέρδη και ζημιές) που θα είχε στους Ρωμιούς μειονοτικούς η εφαρμογή οποιουδήποτε μέτρου στη Θράκη, είναι επιφυλακτικότερη στο να υιοθετήσει σκληρή γραμμή.

7.2. Δάσκαλοι του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος

7.2.1. Γενικά

Παρά τις προβλέψεις της σχετικής νομοθεσίας,²⁵¹ η στοιχειωδώς συστηματική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης ξεκινά μόλις το 1927 οπότε και τοποθετούνται οι πρώτοι, έκτακτοι, κοινοτικοί ή δημοτικοί δάσκαλοι, και συστηματοποιείται κάπως το 1936, όταν με το άρθρο 7 παρ. 2 του Α.Ν.132/25-9-1936, καθίσταται υποχρεωτική η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά σχολεία. Έτσι το 1938 διορίζονται δάσκαλοι ελληνικής στα 20-25 μεγάλα σχολεία της πεδινής περιοχής²⁵² και το 1939 (Α.Ν. 2029/39) θεσπίζονται οι πρώτες οργανικές θέσεις κρατικών δασκάλων για μειονοτικά σχολεία²⁵³ ενώ στα περισσότερα μειονοτικά σχολεία οι δάσκαλοι ελληνικής προσλαμβάνονται και αμείβονται από τις κοινότητες.

Οι δάσκαλοι του ελληνόφωνου κομματιού του προγράμματος των μειονοτικών σχολείων έχουν κατά κανόνα -- και πάντως όλοι οι κρατικοί δάσκαλοι μετά το 1945 -- την ίδια μόρφωση και προσόντα με αυτούς που υπηρετούν στα ελληνικά δημόσια δημοτικά σχολεία· είναι απόφοιτοι παιδαγωγικών ακαδημιών, εθνικώς και υγιώς σκεπτόμενοι και χωρίς καμιά ειδικότερη γνώση και εκπαίδευση για την διδασκαλία της ελληνικής σε παιδιά με άλλη μητρική γλώσσα.

Το ζήτημα της επιλογής, τοποθέτησης και εργασίας των δασκάλων του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης αποτελεί κομμάτι της ευρύτερης αντιπαράθεσης μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού, με τους κρατικούς κυρίως δασκάλους, δηλαδή αυτούς που προσλαμβάνονται και διορίζονται μόνιμα από το κράτος και συνεπώς ελέγχονται άμεσα από την διοίκηση, να πρωτοστατούν αν όχι στην απόπειρα διάδοσης της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας στους μειονοτικούς μαθητές και γονείς, τουλάχιστον στην παρεμπόδιση ανάλογης διάδοσης της τουρκικής εθνικής ιδεολογίας.

²⁵¹ Εκτενής παρουσίαση του ζητήματος της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης γίνεται στο κεφάλαιο 6.7. Εδώ επικεντρωνόμαστε σε ζητήματα που αφορούν τους δασκάλους της ελληνικής.

²⁵² Έγγραφο-Μελέτη με ημερομηνία 24.02.1972. Υπογράφει ο επιθεωρητής της Β' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μουσ/κων Σχολείων Ξάνθης Δ. Παπαδημητρίου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 42

²⁵³ Έκθεση με ημερομηνία 28.02.1972 του επιθεωρητή της Α' Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Μουσ/κων Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χ. Βουκουβάλα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 43

Κατά την περίοδο που μελετάμε, πρώτη αναφορά σχετική με την τοποθέτηση δασκάλων ελληνικής σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης αποτελεί το σημείωμα του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς τον Γενικό Διοικητή Θράκης περί τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1945. Εκεί αναφέρεται ότι *γίνεται συζήτηση και καταβάλλεται προσπάθεια ν' αναληφθεί η δαπάνη δια το Ελληνικόν [sic] διδακτικόν προσωπικόν παρά του Κράτους, δια να ανακουφισθώσι τα Μουσουλμανικά Σχολεία, εις τα οποία διδάσκει τούτο.*²⁵⁴

Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης προφανώς προχωρά σε αυτή την κίνηση όχι γιατί συμμερίζεται την αγωνία των κοινοτήτων για ισοσκελισμό των προϋπολογισμών τους, ούτε και με κύριο στόχο την βελτίωση της ελληνομάθειας των μειονοτικών μαθητών. Το διευκρινίζει ο ίδιος ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων, ο οποίος τον Μάρτιο του 1946 παρατηρεί: *Περιττόν να τονίσωμεν άλλωστε την ανάγκην της υπάρξεως Ελληνικού προσωπικού. [...] Δεν πρόκειται μόνον περί κρατικής εμφανίσεως, ούτε περί προσπαθείας αφοπλισμού της ψυχής των Μουσουλμανοπαίδων από του Μουσουλμανικού φανατισμού, εντός των πλαισίων της δυνατότητος πάντοτε. Πρόκειται και περί επαγρυπνήσεως εκ μέρους του Κράτους και παρακολουθήσεως της Τουρκικής Προπαγάνδας, η οποία και όλον επεκτείνεται και ενισχύεται. Άλλως τε και το πράγμα είναι ευνόητον. Και έτσι προτείνει τη πρόσληψη Δημοσίων Εκπαιδευτικών Λειτουργών, ενδεδεγμένων από πάσης απόψεως.*²⁵⁵

Είναι λοιπόν απολύτως σαφές ότι η διοίκηση από νωρίς έχει καταλήξει στην πολιτική στόχευση και στις προσδοκίες της αναφορικά με την παρουσία πλειονοτικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία. Στο εξής, το σημαντικότερο πρόβλημά της είναι να βρει, να τοποθετήσει και να μισθοδοτήσει ικανό αριθμό δασκάλων ελληνικής στα μειονοτικά σχολεία.

²⁵⁴ Εμπιστευτικό σημείωμα με ημερομηνία 28.09.1945 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου, προς τον Γεν. Διοικητή Θράκης, επί του υπ' αριθμ. 122/20.9.45 υπομνήματος των μουσουλμανικών κοινοτήτων Κομοτινής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

²⁵⁵ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 30.03.1946 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Μουσουλμανικών Σχολείων της Δυτ. Θράκης και των Αρμενικών τοιούτων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Το 1951 υπηρετούν σε όλη τη Θράκη 59 δάσκαλοι ελληνικής από τους οποίους οι 10 είναι κρατικοί και οι υπόλοιποι κοινοτικοί (έναντι συνόλου 172 το 1940). Την περίοδο αυτή οι κοινοτικοί δάσκαλοι ελληνικής διορίζονται, όπως και οι συνάδελφοί τους δάσκαλοι τουρκικής, από τον νομάρχη μετά από πρόταση του επιθεωρητή μουσουλμανικών σχολείων, και αμείβονται από τις κοινότητες, συχνά σε είδος, ενώ οι κρατικοί δάσκαλοι είναι δημόσιοι υπάλληλοι.

Το 1952, στα μεγάλα μειονοτικά σχολεία των πόλεων που ελέγχονται από νεωτεριστές, οι δάσκαλοι ελληνικής διδάσκουν γλώσσα (ανάγνωση και γραφή), γεωγραφία και ιστορία στις ανώτερες τάξεις, ενώ όλα τα άλλα μαθήματα διδάσκονται στα τουρκικά. Στα υπόλοιπα μειονοτικά σχολεία οι δάσκαλοι ελληνικής διδάσκουν βασικά ελληνική γλώσσα, ανάλογα με τις δυνατότητες των μαθητών και τις ανάγκες του κάθε σχολείου και βεβαίως τις ικανότητες κάθε δασκάλου.²⁵⁶ *Μη υφισταμένου ιδίου αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας εφαρμόζεται το τοιούτον του ημετέρου Υπουργείου Παιδείας, κατά το δυνατόν, εις τα πόλεις, εις δε τα χωρία δεν υφίσταται πρόγραμμα, και η διδακομένη ύλη είναι ανάλογος με τα γνώσεις των διδασκάλων.*²⁵⁷

Τη χρονία αυτή αρχίζει η συστηματική τοποθέτηση κρατικών δασκάλων ελληνικής σε μειονοτικά σχολεία,²⁵⁸ καθώς η διοίκηση φαίνεται να διαπιστώνει πως αποτελεί πλέον αδήριτη ανάγκη η *πλαισίωσις των Μουσουλμανικών Σχολείων δι' ικανού αριθμού Ελλήνων Διδασκάλων λίαν ικανών και εγνωσμένων Εθνικών φρονημάτων.*²⁵⁹ Δεδομένου όμως οι ανάγκες είναι πολύ μεγάλες και τα διατιθέμενα για το σκοπό αυτό κρατικά κονδύλια περιορισμένα, ζητείται η συνδρομή του στρατού. Έτσι, το Γενικό Επιτελείο Στρατού αποσπά και διαθέτει για τοποθέτηση στα μειονοτικά σχολεία, 24 απόφοιτους παιδαγωγικών ακαδημιών που υπηρετούν τη στρατιωτική τους θητεία, ενώ υπόσχεται ότι θα αποσπάσει άλλους 30. Η αναφορά σε *βαθύτερους σκοπούς της απόσπασης αυτής,*²⁶⁰ εμβάλλει τη σκέψη ότι η τοποθέτησή

²⁵⁶ Εκτενής αναφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος στο κεφάλαιο 6.7.

²⁵⁷ Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Εκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

²⁵⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 12.02.1965 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

²⁵⁹ Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Εκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

²⁶⁰ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 22.12.1952 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των εν τη περιφέρειά της Γεν. Διοικήσεως Θράκης Μειονοτικών και Ξένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

τους στα μειονοτικά σχολεία σχετίζεται βασικά με τον φρονηματισμό των μαθητών και δεν αποσκοπεί κυρίως ή αποκλειστικά στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας.

Ανάλογο ζήτημα εντοπίζεται και το **1956** όταν προβλέπονται 193 οργανικές θέσεις κρατικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία και υπηρετούν μόνο 158 δάσκαλοι, από τους οποίους οι 21 αποσπασμένοι, ενώ παράλληλα υπάρχει εντολή να αυξηθούν οι οργανικές θέσεις και να καλυφθούν όλες. Έτσι, ο νομάρχης Ροδόπης ζητά από τους προέδρους κοινοτήτων να προβούν σε πρόσληψη κοινοτικών δασκάλων, *αποφοίτων παιδαγωγικών ακαδημιών και εν συνεχεία γυμνασίων και δη εφέδρους στρατευθέντας*.²⁶¹ Άλλοι εμπλεκόμενοι φορείς προτείνουν, *εις τον διορισμόν των Κοινοτικών Ελλήνων Διδασκάλων να προτιμώνται απολύτως οι άρρενες, και μόνο εις περίπτωσιν καθ' ήν δεν υπάρχουνσι κατάλληλοι άρρενες, θα τοποθετούνται, θήλεις, γινομένης όμως αυστηράς επιλογής, μεταξύ τούτων και ως προς την πίστιν εις τα εθνικά ιδανικά και ως προς το ήθος*,²⁶² και η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης, προσπαθώντας να καλύψει τα κενά στην διδασκαλία της ελληνικής λόγω έλλειψης δασκάλων, κινητοποιείται ώστε να τοποθετούνται, *κατά προτίμηση εις τα Πομακικά χωριά, διδάσκαλοι στρατιώται, απόφοιτοι Παιδαγωγικής Ακαδημίας, αποσπώμενοι προς τούτο*.²⁶³

Ο λόγος που η διοίκηση επιζητά την τοποθέτηση δασκάλων που υπηρετούν την στρατιωτική τους θητεία είναι κυρίως οικονομικοί, καθώς οι στρατιώτες-δάσκαλοι δεν μισθοδοτούνται, ενώ παράλληλα σιτίζονται και διανυκτερεύουν στις μονάδες τους. Η πολιτική και οικονομική διάσταση του συγκεκριμένου ζητήματος αρχίζει να διογκώνεται με την εμπλοκή του Συνδέσμου Εφέδρων Αξιωματικών Ν. Ροδόπης, ο οποίος συντάσσει και αποστέλλει, στις 07.10.1956, υπόμνημα προς το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης, όπου ζητά να προσλαμβάνονται εφεδροί αξιωματικοί απόφοιτοι γυμνασίου ως κοινοτικοί δάσκαλοι στα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης.²⁶⁴ Επί του θέματος ζητιέται η γνώμη των επιθεωρητών μουσουλμανικών

²⁶¹ Έγγραφο με ημερομηνία 20.09.1956 του Νομάρχη Ροδόπης Χρ. Τσιρώνη προς προέδρους κοινοτήτων του Ν. Ροδόπης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁶² Πόρισμα με ημερομηνία 07-08.08.1956 της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως (Θεσσαλονίκη) επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητας Δυτ. Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

²⁶³ Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 04.10.1956 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί της σημερινής εν τη Δ. Θράκη - σχετικώς προς την αυτότη Τουρκικήν Μειονότητα - καταστάσεως». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

²⁶⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 16.10.1956 του Γενικού Γραμματέα του Υπ.Ε.Π.Θ. προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

σχολείων. Ο επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδης δηλώνει ότι *οι έφεδροι αξιωματικοί δύνανται να παράσχουν οποιαδήποτε θετικά υπηρεσίας ως κοινοτικοί διδ/λοι, πολλώ δε μάλλον εις τα καθ' ημας Τουρκικά Μειονοτικά Σχολεία λόγω της ιδιαζούσης φύσεως των σχολείων αυτών και του τρόπου λειτουργίας των.*²⁶⁵ Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων Ροδόπης Μην. Μιναΐδης, που θεωρεί το αίτημα του Συνδέσμου Εφέδρων Αξιωματικών *δικαιότατον*. Προχωρά μάλιστα και παραπέρα και πληροφορεί τον Σύνδεσμο ότι, η Νομαρχία Ροδόπης με την 21065/20-9-56 εγκύκλιό της προς όλους τους Δήμους και τις κοινότητες της περιοχής, συνέστησε για τις προσλήψεις κοινοτικών δασκάλων της ελληνικής στα μουσουλμανικά σχολεία, να προτιμώνται οι έφεδροι, ενώ παράλληλα, και προς διευκόλυνση των εφέδρων, παρείχε στο Δ.Σ. του συνδέσμου πληροφορίες σχετικά με τις κενές θέσεις. Ο επιθεωρητής αναφέρει ότι μέχρι τι 07.11.1956 είχαν ήδη προσληφθεί τρεις έφεδροι, και εκφράζει την ελπίδα του ότι θα τοποθετηθούν και άλλοι.²⁶⁶

Πρόκειται για μια ακόμα διάσταση της και αλλού διαπιστωμένης εμπλοκής του στρατού στη μειονοτική εκπαίδευση, με τον Σύνδεσμο Εφέδρων Αξιωματικών, που διατηρεί μια σαφώς προνομιακή σχέση με τη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευση -- δομημένη πάνω σε κοινή ιδεολογία αλλά και σε κοινές εθνικές στοχεύσεις --, να παίρνει τώρα πρωτοβουλίες. Και με την ανοχή ή ίσως και τις ευλογίες υψηλότερων κλιμάκων της διοίκησης, να κινείται επιδιώκοντας όχι μόνο την διάδοση της εθνικής ιδεολογίας αλλά και την επαγγελματική υποστήριξη των μελών του, την στιγμή μάλιστα που η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης αποφασίζει να κάνει έκπτωση στα απαιτούμενα τυπικά προσόντα και να δεχθεί να προσλάβει ως δασκάλους απόφοιτους γυμνασίων.

Παρ' όλα αυτά, έντονη έλλειψη δασκάλων ελληνικής παρατηρείται και στις αρχές της δεκαετίας του **1960**. Αν και οι αρμόδιοι επιθεωρητές προτείνουν συνεχώς την δημιουργία νέων οργανικών θέσεων κρατικών δασκάλων σε μειονοτικά σχολεία,²⁶⁷

²⁶⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 15.11.1956 του Επιθεωρητή Τουρκ. Μειον. Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁶⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 07.11.1956 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Μην. Μιναΐδη προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁶⁷ Τον Νοέμβριο του 1959 στέλεχος της μειονοτικής εκπαίδευσης στο Ν. Ξάνθης προτείνει την ίδρυση 26 οργανικών θέσεων κρατικών δασκάλων σε διάφορα σχολεία του Ν. Ξάνθης. Έγγραφο με

οι ελλείψεις εξακολουθούν να είναι μεγάλες ενώ σε πολλά χωριά δεν προσλαμβάνονταν δάσκαλοι λόγω της οικονομικής αδυναμίας των κοινοτικών ταμείων να μισθοδοτήσουν δάσκαλο ελληνικής γλώσσας.²⁶⁸ Έτσι, και καθώς για τα μειονοτικά σχολεία με αριθμό μαθητών μικρότερο των 20 δεν προβλέπεται οργανική θέση κρατικού δασκάλου ελληνικής, περισσότεροι από 300 μειονοτικοί μαθητές δεν διδάσκονται ελληνικά.²⁶⁹

Με δεδομένη αυτή την κατάσταση, η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης προτείνει στο Υπ.Ε.Π.Θ. τη πρόσληψη μεγάλου αριθμού δασκάλων για κάλυψη των κενών, και παράλληλα -- εκτιμώντας ότι *οι υπηρετούντες εις τα μουσουλμανικά σχολεία Έλληνες δάσκαλοι καθίστανται αποδοτικοί από του δευτέρου έτους, ότε αρχίζουν να εκμανθάνουν την τουρκικήν γλώσσα, η οποία είναι αναγκαία, τουλάχιστον δια έτη τινά, ίνα δύνανται να επιδρούν επί του πληθυσμού* -- προτείνει, οι δάσκαλοι που υπηρετούν σε μουσουλμανικά σχολεία να μάθουν, μέσα σε δύο χρόνια, τουρκικά ή πομακικά, τουλάχιστον σε βαθμό συνεννόησης, τονίζοντας όμως παράλληλα ότι μόνο η εξήγηση αφηρημένων λέξεων επιτρέπεται στην τουρκική.²⁷⁰

Και το 1961 η διοίκηση στη Θράκη δείχνει έντονο ενδιαφέρον για στελέχωση των μειονοτικών σχολείων με δασκάλους ελληνικής γλώσσας, όχι (κυρίως) για να μάθουν τα παιδιά ελληνικά και έτσι να διευκολυνθεί η ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, αλλά να εξυπηρετηθεί η μειονοτική πολιτική, που έχει ως κεντρικό στόχο της να αντικρούει την τουρκική προπαγάνδα και γενικότερα κάθε τουρκική κίνηση τόσο στο χώρο του πραγματικού όσο και στο χώρο του συμβολικού.²⁷¹

Για αυτό άλλωστε, τον Σεπτέμβριο του 1963, και κατά τη διάρκεια συνεδρίασης τους Σ.Σ.Θ., ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων εισηγείται την οργάνωση και των *Ελλήνων διδασκάλων των υπηρετούντων εις τα*

ημερομηνία 12.11.1959 του επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁶⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 30.08.1961 του επιθεωρητή Μουσουλμ/κων Σχολείων Ξάνθης Μεν. Δημητριάδη προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

²⁶⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 08.04.1960 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς το Υπ.Ε.Π.Θ. (Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 88), αναφέρει 21 σχολεία ενώ το έγγραφο με ημερομηνία 09.04.1960 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10) ανεβάζει τον αριθμό των σχολείων αυτών σε 89.

²⁷⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 09.04.1960 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁷¹ Έγγραφο με ημερομηνία πρωτοκόλλησης 08.09.1961 του Νομάρχη Ξάνθης Κ. Στεργιόπουλου προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

Μουσουλμανικά σχολεία, εις ιδιαίτερον Σύλλογον, όπου, δια καταλλήλου διαφωτίσεως να συνειδητοποιήσουν τας υποχρεώσεις των και να χρησιμοποιηθούν καταλλήλως, ενώ ο Ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής Θράκης τον προλαβαίνει αναφέροντας ότι Έλληνες διδάσκαλοι χρησιμοποιούνται, ήδη, κατά το μέτρον του δυνατού και υπό της Χωροφυλακής και υπό της Κ.Υ.Π.²⁷²

Το 1964 το ελληνικό κράτος εντείνει τις προσπάθειές του και εξασφαλίζει σημαντικό αριθμό δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία -- μισθοδοτεί 265 δασκάλους ελληνικής²⁷³ -- μένοντας πάντα σταθερό στις πολιτικές στου στοχεύσεις.

Σαφή εικόνα των στόχων και των προσδοκιών της διοίκησης δίνει ο διευθυντής Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Μ. Σωτηράκος, που σε απόρρητη επιστολή του προς το Υπ.Εξ.,²⁷⁴ παρατηρεί: *Ο αρμόδιος δια να υπητετήση εις τα σχολεία της μουσουλμ. Μειονότητας Έλλην κρατικός δάσκαλος, δέον να συγκεντροί πολλαπλά, πέραν τω εκπαιδευτικών προσόντα προς αντιμετώπισιν μεγίστου εθνικού έργου [...] Εις τα απομακρυσμένα ως και εις τα ορεινά χωρία, εκεί όπου η ύπαιθρος είναι έρημος πάσης ελληνικής παρουσίας (ουδείς κρατικός υπάλληλος ή όργανον υπάρχει) αυτός και μόνο θα πληροί το κενόν τούτο. [...] Θα επιβλέπει τα γινόμενα, θα προλαμβάνει τα άτοπα και θα δίδει δια καταλλήλου χειρισμού την εμπρέπουσαν κατεύθυνσιν. [...] Ουδείς νεοτοποθετούμενος θ' αναλαμβάνει υπηρεσίαν πριν ή ενημερωθεί αρμοδίως επί του Εθνικού έργου το οποίον καλείται να επιτελέση [...] Μεταξύ της, εκ του ασφαλούς αναμενομένης να προκύψει, πολλαπλούς ωφελιμότητος, μέσω της πλήρους επανδρώσεως δια κρατικών δασκάλων των εν Δ. Θράκη Μουσουλμανικών Σχολείων, προέχει ο διασκεδασμός πασών κατά της Χώρας μας συσσωρευθεισών κατηγοριών υπό της τουρκικής προπαγάνδας, ήτις θα συνυποστή πλήγμα θανάσιμον, ως εκ της μελλοντικής στερήσεως της οιοιδήποτε προσφόρου αυτή ερρείσματος δια την ανά τον εκπαιδευτικόν τομέα δράσιν αυτής.*

Μάλιστα, το γεγονός ότι λίγο παρακάτω στο συγκεκριμένο κείμενο γίνεται σαφής αναφορά στην παρέμβαση που την περίοδο εκείνη κάνει η τουρκική διοίκηση στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Τουρκίας (άμεσο έλεγχο στα σχολεία με τοποθέτηση Τούρκων υποδιευθυντών) δείχνει ότι η αύξηση του ενδιαφέροντος της ελληνικής διοίκησης για την πλήρωση των κενών σε δασκάλους ελληνικής σχετίζεται

²⁷² Συνεδρίαση 32/17.09.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁷³ Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 29.12.1964 του Γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁷⁴ Στις 26.02.1964. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

άμεσα με τις εξελίξεις στην Τουρκία, και έτσι εμπλέκεται στη λογική της αμοιβαιότητας.

Πέραν αυτού, και στα πλαίσια των δεδομένων πολιτικών στοχεύσεων, η διοίκηση οραματίζεται, και προσπαθεί να ορίσει προδιαγραφές ως προς τα προσόντα που πρέπει να έχουν οι μελλοντικοί πλειονοτικοί δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων. Έτσι ο Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης προτείνει²⁷⁵ να υπάρξουν στο μέλλον ειδικοί δάσκαλοι μουσουλμανικών σχολείων, απόφοιτοι γυμνασίου, επιλεγόμενοι εκ των κατοικούντων μονίμως εις Δ. Θράκη. Να φοιτούν κατόπιν εξετάσεων εις την Παιδαγωγικήν Ακαδημίαν Αλεξανδρουπόλεως επί διετίας και εις ειδικόν τμήμα. Θα διδάσκονται την τουρκικήν γλώσσαν, την ιστορίαν των Πομάκων και των Τούρκων της Θράκης.

Μια άλλη παράλληλη πλην όμως αξιοσημείωτη εξέλιξη κατά την χρονιά αυτή που στις ελληνοτουρκικές σχέσεις υπάρχει μεγάλη ένταση, είναι η έντονη απροθυμία Ελλήνων εκπαιδευτικών να μεταβούν ως μετακλητοί στην Κωνσταντινούπολη. Το γεγονός οδηγεί το εκεί ελληνικό προξενείο στο να σκεφτεί και να ζητήσει από το Υπ.Ε.Π.Θ. την αποστολή στην Κωνσταντινούπολη, με φύλλο πορείας, δασκάλων που υπηρετούν τη στρατιωτική τους θητεία, ώστε να συμπληρώνονται τα εκάστοτε υφιστάμενα κενά,²⁷⁶ με άγνωστη ωστόσο εξέλιξη.

Η διαπλοκή μεταξύ στρατού και διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης συνεχίζει να υπάρχει. Τον Οκτώβριο του 1965, εκπρόσωπος του Γ' Σώματος Στρατού προτείνει εις τας κενάς θέσεις Κρατικών διδ/ων εις τα Πομακικά Σχολεία τοποθετηθώσιν οπλίται ή αξ/κοι έφεδροι αποφ. Παιδαγωγικών Ακαδημιών ή Γυμνασίων. Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. αποδέχεται ευχαρίστως την πρόταση -- με την προϋπόθεση ότι ο στρατός θα εξασφαλίσει και την διαμονή και διατροφή των αποσπασμένων αυτών στρατιωτών/ δασκάλων -- και σκέφτεται να στελεχώσει με αυτούς* σχολεία με αριθμό μαθητών μικρότερο των 15, όπου από τον νόμο δεν προβλέπεται οργανική θέση κρατικού δασκάλου.²⁷⁷

Το ζήτημα επανέρχεται και το 1966, όταν η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης προτείνει τα κενά, σε μικρά και κυρίως ορεινά σχολεία, να καλυφθούν από τον στρατό -- δεν γίνεται σαφές αν τα κενά θα καλυφθούν με εκπαιδευτικούς που

²⁷⁵ Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁷⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 16.11.1964 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Α. Στεφάνου) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

²⁷⁷ Συνεδρίαση 41/29.10.1965 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

υπηρετούν τη στρατιωτική τους θητεία ή με άτομα που θα κριθούν ότι μπορούν να διδάξουν, ανεξάρτητα από τη μόρφωση και τα προσόντα τους -- ενώ παράλληλα προτείνεται και μια μικρή αμοιβή για τους δασκάλους αυτούς.²⁷⁸ Τον Απρίλιο το 1966 η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης αναφέρεται στην ύπαρξη 92 κενών θέσεων όπου θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στρατευμένοι δάσκαλοι, και το Γ' Σώμα Στρατού δηλώνει ότι μπορεί να διαθέσει περί τους 50,²⁷⁹ αν και η διαπίστωση ότι στο τέλος του σχολικού έτους 1965-1966 η ελληνική δεν είχε διδαχθεί σε 96 μειονοτικά σχολεία της Θράκης,²⁸⁰ εμβάλλει τη σκέψη ότι οι αποσπάσεις αυτές μάλλον δεν πραγματοποιήθηκαν.

Πάντως η γενικότερη στόχευση αναφορικά με τη παρουσία πλειονοτικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία παραμένει αμετάβλητη, με τον πρόεδρο του Σ.Σ.Θ. να προτείνει, μεταξύ άλλων, η επιλογή (δασκάλων να γίνεται) *εξ ευρυτέρου κύκλου ικανών και πεπειραμένων, ει δυνατόν δε Τουρκομαθών, ώστε να αντιλαμβάνονται και να προλαμβάνουν, και γενικότερον να επιδρούν.*²⁸¹

Φαίνεται όμως ότι ορισμένοι πλειονοτικοί κρατικοί δάσκαλοι αποδέχονται ευχαρίστως τον ρόλο που τους επιφυλάσσει η διοίκηση, να αποτελούν δηλαδή το «μάτι» του κράτους στις απομακρυσμένες μειονοτικές περιοχές. Έτσι στις αρχές του 1967, και πριν ακόμα η χούντα σφετεριστεί την εξουσία, υποβάλλουν συχνά αναφορές όπου περιγράφουν τη δράση των μειονοτικών συναδέλφων τους, και ειδικότερα τα σημεία εκείνα που σχετίζονται με την προώθηση της τουρκικής πολιτικής (χρήση απαγορευμένων τουρκικών βιβλίων, ανάρτηση επιγραφών με επιλήψιμο περιεχόμενο, επηρεασμό των κατοίκων χωριών κ.λ.π.).²⁸²

²⁷⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 09.03.1966 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς τον Γενικό Επιθεωρητή Διοικήσεως (Υπ.Εσ.) Κ. Κουκουριδή. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

²⁷⁹ Συνεδρίαση 44/06.04.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁸⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 01.08.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και τον Υπουργό Εξωτερικών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁸¹ Έγγραφο με ημερομηνία 01.08.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και τον Υπουργό Εξωτερικών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁸² Απόρρητη αναφορά, με ημερομηνία 28.03.1967, του δασκάλου του μειονοτικού σχολείου Μ. προς τον Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7. Επίσης έγγραφο με ημερομηνία 10.05.1967 του Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης προς το Νομάρχη Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 7.

Η χουντική κυβέρνηση δίνει έμφαση στην συστηματική παρουσία του δασκάλου ελληνικής γλώσσας σε μειονοτικά σχολεία της υπαίθρου και ειδικά στις ορεινές περιοχές, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι δίνει και ανάλογη σημασία στην διδασκαλία της ελληνικής ή στην εκμάθησή της από τα παιδιά. Κεντρικός στόχος της να κάνει αισθητή την κρατική παρουσία και να δομήσει ένα μηχανισμό ελέγχου. Γι' αυτό και εντείνει τις προσπάθειες για τοποθέτηση δασκάλων ελληνικής ει δυνατόν σε όλα τα μειονοτικά σχολεία.²⁸³

Έτσι, το 1969, μόνο σε 14 ολιγοθέσια μειονοτικά σχολεία σε Ροδόπη και Έβρο παραμένουν χωρίς δάσκαλο ελληνικής, κυρίως γιατί αφ' ενός δεν προβλέπονται οργανικές θέσεις κρατικών δασκάλων και αφ' ετέρου η φτωχή σχολική εφορία δεν μπορεί να προσλάβει κοινοτικούς.²⁸⁴ Η ιδιαίτερη φροντίδα που επιδεικνύει η διοίκηση για το συγκεκριμένο ζήτημα κατά την περίοδο αυτή, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι το Υπ.Εξ. σπεύδει και ζητά επιτακτικά την συνέχιση καταβολής επιδόματος ειδικών συνθηκών στους πλειονοτικούς δασκάλους που υπηρετούν στα μειονοτικά σχολεία, για λόγους εθνικής σκοπιμότητας,²⁸⁵ όταν στις αρχές του 1970 η καταβολή του διακόπτεται.²⁸⁶

Η στόχευση και οι προσδοκίες της διοίκησης από τους κρατικούς δασκάλους παραμένουν ίδιες -- όπως άλλωστε είναι αναμενόμενο -- καθ' όλη την περίοδο της χουντικής διακυβέρνησης. Τον Φεβρουάριο του 1972 ο περιφερειακός διοικητής Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, υφυπουργός Λ. Μπράβος, τονίζει την *ανάγκη περαιτέρω δραστηριοποίησης των Κρατικών Διδασκάλων των υπηρετούντων εις τα*

²⁸³ Στα πλαίσια αυτά, περί τα τέλη Αυγούστου του 1967, το Σ.Σ.Θ. εξασφαλίζει ποσό τεσσάρων εκατομμυρίων δραχμών για ανέγερση κατοικιών δασκάλων. Στις σχετικές με την κατασκευή οδηγίες επισημαίνεται: *Όπου υπάρχει Αστυνομικός Σταθμός ή έδρα Δημαρχίας ή έδρα κοινότητας, να αναζητηθεί οικοπέδον πλησίον αυτής. [...] Νοείται ότι εάν το σχολείον διαθέτει οικοπέδον, θα ανεγερθή απ' αυτού. Δεδομένου ό τι τα Μουσουλμανικά σχολεία είναι ιδιοκτησία των Σχολικών Εφοριών, αι κατοικίαι θα ανεγερθούν ως παραρτήματα αυτών. Θα είναι κτίρια σαφώς Ελληνικής ιδιοκτησίας. Η κυριότης του οικοπέδου θα μεταβιβάζεται είτε εις τον Ο.Σ.Κ. είτε εις τα Νομαρχιακά Ταμεία. Αυτών ιδιοκτησία θα είναι τα κτίρια.*

Έγγραφο με ημερομηνία 24.08.1967 του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης (υπογράφει ο πρόεδρος Κ. Κουκουριδής) προς τους νομάρχες Ξάνθης, Ροδόπης, Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

²⁸⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 16.07.1969 του Αναπληρωτή Επιθεωρητή Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

²⁸⁵ Άκρωξ απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 10.04.1970 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνσις - Β. Θεοδωρόπουλος Πληρεξούσιος Υπουργός Β') προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁸⁶ Λόγω συμψηφισμών στα πλαίσια των ρυθμίσεων του Ν.Δ. 415/70 (Φ.Ε.Κ.20 Α/ 26-1-70) «περί αυξήσεως του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων κ.λ.π.»

*Μειονοτικά Σχολεία της Δυτικής Θράκης, οΐτινες ως ειπείν, αποτελούντες τον οφθαλμόν της Ελληνικής Διοικήσεως έναντι της Τουρκικής προπαγάνδας, αναπτύξουν πάσαν δυνατήν Εθνικήν δράσιν και γίνουν οι φορείς και μεταλαμπαδευταί του διελληνισμού εις την ακριτικήν και ιδιόμορφον από πλευράς συνθέσεως πληθυσμού περιοχήν.*²⁸⁷

Μάλιστα, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της διοίκησης για το συγκεκριμένο ζήτημα την οδηγεί στο να κάνει κάποια υπέρβαση και να θεσπίσει οργανικές θέσεις δασκάλων για το ελληνόγλωσσο κομμάτι του προγράμματος και για μικρά ορεινά μειονοτικά σχολεία, πολλές από τις οποίες όμως μέχρι και το καλοκαίρι του 1974 παραμένουν κενές,²⁸⁸ ενώ, παρά τη μεγάλη προσπάθεια,²⁸⁹ το φθινόπωρο του 1975 υπάρχουν ακόμα 10 μειονοτικά σχολεία στη Θράκη που λειτουργούν μόνο με τον μειονοτικό δάσκαλο και τα παιδιά δεν διδάσκονται καθόλου ελληνικά.²⁹⁰

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα των πλειονοτικών δασκάλων των μειονοτικών σχολείων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

> Η προώθηση της ελληνομάθειας στους μειονοτικούς μαθητές δεν αποτελεί προτεραιότητα της διοίκησης. Η τοποθέτηση ελληνόφωνων (και κυρίως ελληνόφρονων) δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία γίνεται με στόχο να εποπτεύεται ο πληθυσμός και να ελέγχεται η τουρκική προπαγάνδα.

> Οι στόχοι της διοίκησης είναι σταθεροί στο χρόνο. Οι εξελίξεις συνδέονται βασικά με τις οικονομικές δυνατότητες του δημοσίου και δεν ακολουθούν με

²⁸⁷ Άκρως απόρρητο πρακτικό συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης, 19.02.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

²⁸⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 19.06.1974 του επιθεωρητή Μ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Σ. Ραφτόπουλου προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 44. Στο έγγραφο αναφέρεται η ύπαρξη 18 κενών θέσεων και ζητείται η κάλυψή τους για εθνικούς λόγους.

²⁸⁹ Πρέπει να τονίσουμε ότι γίνεται με στόχο τη διάδοση των ελληνικών εθνικών θέσεων και την παρεμπόδιση διάδοσης των αντίστοιχων τουρκικών, και πάντως όχι την γενικότερη μόρφωση των μαθητών. Αυτό γίνεται απολύτως σαφές από τη στάση της διοίκησης αναφορικά με ζήτημα που ανακύπτει την περίοδο αυτή σε σχέση με την τοποθέτηση μειονοτικού δασκάλου σε μικρό σχολείο της πεδιάδας Ροδόπης, όταν ο αρμόδιος επιθεωρητής παρατηρεί ότι η απομάκρυνσις του διδ/λου δυνατόν να συμβάλλη και εις την κατάργησιν του σχολείου, γεγονός όπερ εξυπηρετεί τα εθνικά μας συμφέροντα.

Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 30.09.1975 του Επιθεωρητή Μ/κών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς τον Διοικητή των Επιθεωρητήν Μειονοτικών Σχολείων Μέσης και Δημοτικής Εκπ/σεως στην Καβάλα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 20

²⁹⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 12.09.1975 του επιθεωρητή Μ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Σ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 43.

ακρίβεια τις διακυμάνσεις που εμφανίζουν τα υπόλοιπα ζητήματα σε σχέση με τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά. Η πορεία του ζητήματος είναι σχετικά αυτόνομη και δεν εμπλέκεται στο κύκλο των ποινών και αντιποινών, καθώς δεν υφίσταται με ανάλογο τρόπο ζήτημα στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Τουρκίας.

> Τα γεγονότα του 1955 δεν επηρεάζουν το ζήτημα. Η αύξηση του ενδιαφέροντος της διοίκησης το 1964 σαφώς σχετίζεται με τις εξελίξεις της περιόδου εκείνης στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Τουρκίας, ενώ το αυξημένο ενδιαφέρον που δείχνει η χουντική διοίκηση είναι μάλλον προϊόν των γενικότερων αντιλήψεων της περί διακυβερνήσεως και ελέγχου.

> Εδώ καταδεικνύεται η υπαρξη σαφούς εμπλοκής του ελληνικού στρατού στη μειονοτική εκπαίδευση. Η εμπλοκή αυτή ξεκινάει το 1952 όταν η διοίκηση διαπιστώνει ότι αδυνατεί να φέρει το οικονομικό βάρος του διορισμού μεγάλου αριθμού δασκάλων και εντείνεται το 1956, για λόγους που δεν φαίνεται να συνδέονται με τις εξελίξεις εκείνης της εποχής στα ελληνοτουρκικά. Ωστόσο, το γεγονός ότι το ζήτημα της τοποθέτησης στρατευμένων και εφέδρων ως δασκάλων ελληνικής σε μειονοτικά σχολεία επανέρχεται συχνά με τη μορφή προτάσεων και άρα διαπραγμάτευσης μεταξύ διοίκησης του στρατού και διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης δηλώνει ότι, παρά το έντονο ενδιαφέρον που δείχνουν και οι δύο πλευρές, δεν επιτυγχάνεται κάποια ικανοποιητική συνεννόηση, μια σταθερή σχέση και κάποια φόρμουλα υλοποίησης.

> Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το ότι η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης θεωρεί αυτονόητη, δέχεται ευχαρίστως και συχνά επιδιώκει την εμπλοκή του ελληνικού στρατού στα της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη (αλλά και στην Κωνσταντινούπολη). Ταυτοχρόνως όμως θεωρεί αδιανόητη και εξόχως απειλητική την ανάλογη παρουσία και δράση εκ μέρους της Τουρκίας και για αυτό -- όπως άλλωστε φάνηκε σε προηγούμενο σχετικό κεφάλαιο -- προσπαθεί να αποτρέψει κάθε πραγματική ή φανταστική σχετική κίνηση.

> Οι δάσκαλοι ελληνικής στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης σαφώς καλούνται να επωμιστούν και τον ρόλο του επόπτη και εκπροσώπου της διοίκησης και αρκετοί φαίνεται να το αποδέχονται. Το γεγονός όμως ότι συνεχώς χαράσσεται και επαναχαράσσεται η ίδια πολιτική και γίνονται συχνά οι ίδιες αναφορές και υποδείξεις, εμβάλλει την σκέψη ότι η υπάρχουσα «ποιότητα» και «δράση» των δασκάλων δεν ικανοποιεί την διοίκηση, που προσδοκά σαφή (ιδεολογική) συστράτευση και (δια των δασκάλων) έλεγχο των μειονοτικών, και οδηγεί στην

υπόθεση ότι «ανταπόκριση» και οι συνολικές «επιδόσεις» των δασκάλων στον τομέα αυτό μάλλον δεν είναι οι προσδοκώμενες.

7.2.2. Επιμόρφωση δασκάλων του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος.

Ζήτημα επιμόρφωσης των πλειονοτικών δασκάλων των μειονοτικών σχολείων τίθεται για πρώτη φορά τις αρχές του 1964 -- αμέσως μετά τα επεισόδια στην Κύπρο που θα φέρουν μεγάλη ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και θα σηματοδοτήσουν αλλαγή στην μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική, αλλά προτού να «κεφαλαιοποιηθούν» οι εξελίξεις και να χαραχθεί η νέα πολιτική --, όταν περιφερειακό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης, προτείνει²⁹¹ την διοργάνωση δεκαπενθήμερης επιμόρφωσης κρατικών δασκάλων, στη Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια των θερινών διακοπών. Το συγκεκριμένο στέλεχος, έχοντας προφανώς καλή γνώση και περί των αντίστοιχων επιμορφώσεων των μειονοτικών δασκάλων,²⁹² θεωρεί ότι πέραν των παιδαγωγικών, οι δάσκαλοι πρέπει να επιμορφωθούν πάνω στην *Ιστορία της Θράκης ως και ιστορία των Πομάκων και των Τούρκων της Θράκης, υπό του κ. Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων*, να κατατοπιστούν επί της μειονοτικής πολιτικής παρ' ενός υπάλληλου του Υπουργείου Εξωτερικών και να διδαχθούν στοιχεία της τουρκικής γλώσσας.

Αν και δεν είναι γνωστά περισσότερα σχετικά με την υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος επιμόρφωσης, προφανώς η πρόταση «συγκινεί» την διοίκηση, εδώ το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης, που στα πλαίσια και της νέας (μετά τις παρούσες εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά) πολιτικής, εγκρίνει τον Ιούλιο του 1965, την οργάνωση *Σεμιναρίου Κρατικών Διδασκάλων υπηρετούντων εις τα Μουσουλμ. Σχολεία*. Σε αυτό το σεμινάριο, εκτός από τους επιθεωρητές που θα εισηγηθούν παιδαγωγικά θέματα, θα ομιλήσουν οι κ.κ. Νομάρχαι, ως εκπρόσωποι της Κυβερνήσεως, ίνα δώσουν τας δέουσας κατευθύνσεις, όσον αφορά την εξωσχολικήν δράσιν των διδασκάλων και την εθνικήν αποστολήν των.²⁹³ Πέραν όμως του σεμιναρίου αυτού, το Σ.Σ.Θ. εκτιμά ότι επιβάλλεται η ίδρυση ενός πιο σταθερού θεσμού και ακριβέστερα ενός φροντιστηρίου στο οποίο οι Έλληνες διδάσκαλοι οίτινες πρόκειται να υπηρετήσουν εις μουσουλμανικά σχολεία θα λαμβάνουν ειδικήν επιμόρφωσιν, συνισταμένην εις την ακριβήν γνώσιν του μειονοτικού προβλήματος και

²⁹¹ Ο Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης, στις 26.02.1964. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

²⁹² Βλ. σχετικά κεφ. 7.1.2.

²⁹³ Συνεδρίαση 39/08.07.1965 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

της εκάστοτε ακολουθουμένης επ' αυτού επισήμου γραμμής. Οι ως άνω διδάσκαλοι, αποτελούντες την μόνη ίσως ελληνική παρουσία εις απομεμακρυσμένας περιοχάς και εν μέσω αλλογενούς στοιχείου, καλούνται να εκτελέσουν σοβαροτάτης σπουδαιότητος εθνικόν έργον και δέον να είναι πλήρως κατηρτισμένοι.²⁹⁴ Ωστόσο, δεν είναι γνωστό εάν και τελικά τι μέρος του σχεδιασμού αυτού υλοποιήθηκε.

Το ζήτημα της επιμόρφωσης επανέρχεται 9 μήνες αργότερα, όταν το Σ.Σ.Θ. διαπιστώνει (συνεδρίαση 04.03.1966) την ανάγκη μετεκπαίδευσης των νεοδιοριζόμενων εις τα Μουσουλμανικά σχολεία υπηρετούντων Ελλήνων διδασκάλων καθώς δεν έχουν καμία πείρα, αγνοούν τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα των μουσουλμάνων, τη σχετική νομοθεσία κ.λ.π. και έτσι σύντομα απογοητεύονται και επιδιώκουν παντί σθένει να αποσπασθούν ή να μετατεθούν εις τα Ελληνικά Σχολεία. Έτσι προτείνεται οργάνωση σεμιναρίων με υποδειγματικές διδασκαλίες και ομιλίες νομαρχών και στρατιωτικών εκπροσώπων με δηλωμένο στόχο την *εναρμόνισιν των σχέσεων των Ελλήνων προς τους μουσουλμάνους συναδέλφους των, προς τους σχολικούς εφόρους, τους μαθητάς και τους γονείς τους εν γένει*.²⁹⁵

Και ενώ κατά την περίοδο αυτή το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης, το κεντρικό όργανο σχεδιασμού και υλοποίησης της μειονοτικής πολιτικής επικεντρώνεται, ή φαίνεται να επικεντρώνεται, σε ζητήματα διδακτικής και σχέσεων μεταξύ δασκάλων, γονέων και μαθητών, ο γενικός επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων που έρχεται να υλοποιήσει την απόφαση, θέτει το ζήτημα στην «πραγματική» του βάση. Σε εγκύκλιό του προς τους επιθεωρητές μουσουλμανικών σχολείων Ροδόπης-Εβρου και Ξάνθης αναφέρει: *Η συγκέντρωσις Κρατικών Διδασκάλων θα γίνη τη ημετέρα πρωτοβουλία [...] Εις τα συγκεντρώσεις αυτές θα δοθεί το όνομα Συνέδριον δια να μη προκληθή περιέργεια ή υποψία [...] καλόν θα ήτο να ανατεθούν μικραί εισηγήσεις εις Διδασκάλους [...] Αι συγκεντρώσεις, αι οποίαι θα περιοριστούν μόνον εις τους Κρατικούς Διδασκάλους των Μουσουλμανικών σχολείων, με αποκλεισμόν των τυχόν μη εμπνεόντων εμπιστοσύνην υπό το πρόσχημα της παραδρομής, είναι καλόν να γίνουν εις τας Στρατιωτικές Λέσχας [...] Προ πάντων όμως οι Λέσχαι θα αποκλείσουν πάντα ανεπιθύμητον, εις αίτησιν του οποίου να παρακολουθήση το Συνέδριον δύναστε να προβάλλετε την εκ των προτέρων*

²⁹⁴ Έγγραφο με ημερομηνία 06.10.1965 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως τους Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Ε. Λαγάκος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

²⁹⁵ Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης, Συνεδρίασις 43η της 04.03.1966. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

ανάγκη της εγκρίσεως του φιλοξενούντος. Δεν θα ήτο άσκοπον να δοθεί εις έκαστον Σύνοδον άδεια εισόδου, την οποία θα υπογράψη και θα σφραγίσει η Λέσχη. Πάντως πρέπει να εξασφαλισθεί η μη διοχέτευσις έξω του συνεδρίου δια συζητήσεων εν τοις καφενείοις, καθ' οδον κ.λ.π. των μη διδακτικών θεμάτων. Τούτο θα πρέπει να τονισθεί ευθύς εξ αρχής [...] εκπρόσωποι του Στρατού και της Χωροφυλακής θα αναπτύξουν τα ζητήματα των και θα συνδεθούν με τους Διδασκάλους μας.²⁹⁶

Βλέποντας την φορά και την δυναμική που έχει το ζήτημα στο μυαλό των (υφισταμένων του) αρμοδίων στελεχών, ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. περιορίζεται στο να παρατηρήσει πως οι συγκεντρώσεις καλό είναι να μη γίνουν στις αίθουσες των στρατιωτικών λεσχών, καθώς αυτό θα δώσει εκ προοιμίου λαβήν εις διαβολάς, παρανοήσεις και διαστροφάς από Τουρκικής πλευράς και προτείνει να γίνουν στους συνήθεις τόπους συνεδρίων, λαμβανομένων βεβαίως μέτρων όπως μη παρεισφρώσιν ύποπτοι ή ξένοι, ενώ συμφωνεί με το να διδάξει και εκπρόσωπος της Κ.Υ.Π.²⁹⁷ Ωστόσο και αναφορικά με την έκβαση του σχεδιασμού αυτού δεν υπάρχει κάποια σχετική πληροφόρηση.

Το δεύτερο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου του 1967 προγραμματίζονται δύο συγκεντρώσεις -- σε Κομοτηνή και Ξάνθη αντίστοιχα -- που ονομάζονται συνέδρια. Στις συγκεντρώσεις αυτές προβλέπεται να γίνει αυστηρή επιλογή συμμετεχόντων (μόνο κρατικοί δάσκαλοι), λαμβάνεται μέριμνα διαφύλαξης των λεχθησομένων, και σχεδιάζεται να συμμετέχουν ως εισηγητές αξιωματικοί της χωροφυλακής και του στρατού, ενώ το πρόγραμμα κοινοποιείται στο Γ' Σώμα Στρατού και στην Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Θράκης που παρακαλούνται όπως μεριμνήσωσι δια την συμμετοχήν των, δώσωσι τας επί του προκειμένου οδηγίας των και υποδείξουν ενδεχομένας παρατηρήσεις ή ασαφή σημεία.²⁹⁸

Κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου ο Γενικός Επιθεωρητής Δημοσίας Διοικήσεως Κ. Κουκουριδής διαχωρίζει το μειονοτικό πληθυσμό σε τρεις κατηγορίες (Τούρκους - Πομάκους - Αθίγγανους) και θέτει το θέμα της αμοιβαιότητας. Πιο

²⁹⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 05.03.1966 του Γεν. Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς τους Επιθεωρητάς των Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου και Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

²⁹⁷ Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 15.03.1966 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδή προς τον Γενικό Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

²⁹⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 09.06.1967 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς τους Επιθεωρητάς των Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου και Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

συγκεκριμένα αναφέρει ότι η Ελλάδα τηρεί και σέβεται τις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης κατά γράμμα και σε όλους τους τομείς ενώ η Τουρκία τις καταπατά, και υπογραμμίζει την απόλυτη ελευθερία που απολαμβάνουν οι μειονοτικοί στη Θράκη τη στιγμή που η Τουρκία ασκεί πολιτική καταπίεσης στην εκεί ελληνική ομογένεια που μέρα με τη μέρα φθίνει.

Στο συνέδριο αξιωματικός του στρατού μιλά για τη συνεργασία των δασκάλων με τον στρατό και τα Τ.Ε.Α., και τους καθοδηγεί πάνω στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συλλέγουν, να αξιολογούν και να μεταδίδουν διάφορες πληροφορίες, ενώ ο υποδιοικητής χωροφυλακής Θράκης που αναπτύσσει το θέμα «Μουσουλμανική Μειονότητα και Τουρκική προπαγάνδα», επιστά *την προσοχήν των συνέδρων επί των σημείων τα οποία έχουν σχέσιν με την Εθνικήν ασφάλειαν, επί του τρόπου αντιδράσεως προς την οργιάζουσαν Τουρκικήν προπαγάνδαν, ως και επί του θέματος της συνεργασίας διδ/λων μετά των διαφόρων Αστυνομικών Αρχών.*²⁹⁹

Τέλη Ιουνίου 1969 σχεδιάζεται η πραγματοποίηση νέου σεμιναρίου, και έτσι ζητείται έγκριση από το Υπ.Ε.Π.Θ. για την οργάνωση στη Θράκη σεμιναρίου επιμορφώσεως των *Κρατικών Εκπαιδευτικών λειτουργών των υπηρετούντων εις τα Μουσουλμανικά σχολεία Δυτικής Θράκης, περί του οποίου υπάρχει σύμφωνος γνώμη του Β' Υπουργείου Εξωτερικών. Ο σκοπός του εν λόγω Σεμιναρίου είναι κυρίως η ενδελεχής και πληρεστέρα ενημέρωσις των διδασκόντων επί Εθνικών θεμάτων, άτινα δέον να έχουν υπ' όψιν των κατά την άσκησιν την καθηκόντων εις τα ίδια προσωπικότητα έχοντα και ιδιούτως λειτουργούντα Μειονοτικά Σχολεία.*³⁰⁰ Η αίτηση προς το Υπ.ΕΠ.Θ. είναι μάλλον τυπική και η έγκριση άνευ ουσίας, αφού είναι το Υπ.Εξ. που παίρνει τις σχετικές αποφάσεις. Γι' αυτό και ο υπεύθυνος για την όλη διοργάνωση φροντίζει να εξασφαλίσει πρώτα την σύμφωνη γνώμη του Υπ.Εξ.

Στο συνέδριο που λαμβάνει χώρα στη Ξάνθη στα μέσα Σεπτεμβρίου, ο Γενικός Επιθεωρητής Μειονοτικών Σχολείων τονίζει στους παρευρισκόμενους ότι η *αποστολή των εις τα Μουσουλμανικά Σχολεία υπηρετούντων κρατικών διδασκάλων είναι [...] κυρίως εθνική διότι [...] είναι, ούτως ειπείν, οι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους και συνεπώς, εν τίνι μέτρω, υπεύθυνοι και δια την ασφάλειαν της Χώρας μας,*

²⁹⁹ Έκθεση του αναπληρωτή επιθεωρητή Δήμου Ελευθερόπουλου περί του συνεδρίου Κρατικών Διδασκάλων Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου. Κομοτηνή 16.11.1967. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

³⁰⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 24.06.1969 του γενικού επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων Ευθ. Καλογερά προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 23.

αλλά και δια την προβολήν της Ελληνικής Διοικήσεως εις τα όμματα των μουσουλμανοπαίδων και αυτών τούτων των μουσουλμάνων διδασκάλων των ιδιοτύπων και ιδιορρυθμών Μουσουλμανικών σχολείων, προς τα οποία ιδιαιτέρως έχει εστραμμένην την προσοχήν της η Τουρκική προπαγάνδα, ήτις επιδιώκει δια της χρησιμοποίησεως της διδασκτικής έδρας κυρίως να καλλιεργήση τον τουρκικόν σωβινισμόν και τον μισελληνισμόν κατ' επέκτασιν εις τας τρυφεράς και αμολύντους εισέτι ψυχάς των μουσουλμανοπαίδων μαθητών. Παράλληλα συστήνει στους Κρατικούς διδασκάλους των Μουσουλμανικών Σχολείων όπως συνεργάζωνται στενώς και αρμονικώς μετά των κατά τόπους Στρατιωτικών, αστυνομικών και λοιπών Αρχών επί θεμάτων της αρμοδιότητός των, προς επιτυχίαν του κοινώς επιδιωκομένου Εθνικού μας σκοπού.

Στα πλαίσια των εργασιών του συνεδρίου κάνει εισήγηση και ο υποδιοικητής του τμήματος Ασφαλείας Ξάνθης με θέμα «Μουσουλμανική μειονότης, Τουρκική προπαγάνδα - τρόπος συλλογής και μεταδόσεως πληροφοριών», όπου εκθέτει τους τρόπους συλλογής, μετάδοσης, επεξεργασίας, εκμεταλεύσεως και χρησιμοποίησεως των πληροφοριών και ζητά τη συνεργασία των εις τα Μουσ/κα σχολεία υπηρετούντων Κρατικών διδασκάλων μετά των κατά τόπους Αρχών Ασφαλείας, προς επιτυχίαν του κοινώς επιδιωκομένου Εθνικού σκοπού.³⁰¹

Αντίστοιχα συμβαίνουν και στο «Παιδαγωγικό Συνέδριο» της Κομοτηνής (15-19.09.1969), το οποίο παρακολουθούν 173 δάσκαλοι και 7 καθηγητές και έχει (και αυτό) εξ αρχής σαφώς ορισμένους στόχους, τόσο παιδαγωγικούς όσο και, κυρίως, εθνικούς.³⁰²

³⁰¹ Πρακτικά του Συνεδρίου που υποβάλλει στις 24.09.1969 ο αναπλ. επιθεωρητής Χρ. Κάρρος στον γενικό επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ε.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28.

³⁰² Αξιοσημείωτο είναι ότι στο συγκεκριμένο συνέδριο εγκρίνεται ψήφισμα που αποστέλλεται προς τον τον Πρόεδρον της Εθνικής Κυβερνήσεως, τους υπουργούς Εσωτερικών, Παιδείας και Β. Ελλάδας, τον νομάρχη Ροδόπης και τον Διοικητή του 29^{ου} συντάγματος Πεζικού.

Το κείμενο του ψηφίσματος -- το πρώτο τέτοιο που συναντιέται στο αρχείο -- και δηλώνει καθαρά το κλίμα της εποχής αλλά και το φρόνημα και τις πολιτικές κατευθύνσεις των τοπικών στελεχών της διοίκησης της εκπαίδευσης, έχει ως εξής:

Διδάσκαλοι ακριτικής περιφέρειας Θράκης, υπηρετούντες εις Μουσ/κα Σχολεία Ροδόπης - Έβρου, συνελθόντες σήμερον εις εβδομαδιαίον παιδαγωγικόν συνέδριον υπό την διεύθυνσιν του Αναπληρωτού Επιθεωρητού Χρήστου Βουκουβάλα, Διαδηλούμεν ότι

Ιστάμενοι παρά το πλευρόν της Εθνικής ημών κυβερνήσεως και του εθνικού μας Στρατού, θα εκτελέσωμεν με πλήρη Εθνικήν συνείδησιν και υπερηφάνειαν προς το Έθνος καθήκον μας, υποσχόμενοι υμᾶς αφοσίωσιν και συμπαράστασιν εις το αναδημιουργικόν έργον της Εθνικής Κυβερνήσεως δια την δόξαν και το μεγαλειόν της φιλάτης ημών Πατρίδος.

Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ο Νομάρχης Ροδόπης Δ. Αλαμάνος προτρέπει τους δασκάλους να επιδιώκουν *συνεργασία* μετά των στρατιωτικών, αστυνομικών και πολιτικών Αρχών, παρέχοντας πάσαν πληροφορία αναφερομένη εις την Εθνικήν ασφάλειαν του Κράτους. Εισηγήσεις έχουν αξιωματικοί του στρατού, ο διοικητής του 2^{ου} Ε.Γ. 29^{ου} Συντάγματος Πεζικού που αναπτύσσει το θέμα «Συλλογή και μετάδοσις πληροφοριών», ο διοικητής των Τ.Ε.Α., ο οποίος εξαιρεί το Εθνικόν όφελος όπερ θα προκύψει εκ μιας ιδεαλιστικής [sic] συνεργασίας διδασκάλων και Τ.Ε.Α. και εύχεται όπως αυτή είναι γενική και ουχί μονομερής, και ο διοικητής χωροφυλακής που αναφέρεται στα περί προπαγάνδας και αντιπροπαγάνδας και στους τομείς όπου απαιτείται αρμονική και συντονισμένη συνεργασία.

Το συνέδριο κλείνει ο αναπληρωτής Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης Έβρου και πρόεδρος του συνεδρίου, προτρέποντας τους δασκάλους να μην υποτιμούν την ικανότητα (προφανώς δεν αναφέρεται στην εκπαιδευτική) των Μουσ/νων διδασκάλων διότι είναι *πονηροί* και *υποκριτές* και να εξακριβώσουν τυχόν οικονομική ενίσχυση Τούρκων (εννοεί Θρακιωτών μειονοτικών) διδασκάλων από το τουρκικό προξενείο.³⁰³

Κατά το 1970 και 1971 φαίνεται πως δεν υπήρξαν κάποιες σχετικές διοργανώσεις, ενώ σε παιδαγωγική συγκέντρωση κατά το καλοκαίρι του 1972, οι δάσκαλοι καλούνται και πάλι να συλλέγουν και να διαβιβάζουν πληροφορίες, και να παρακολουθούν πρόσωπα που σχετίζονται με το τουρκικό προξενείο.³⁰⁴

Στις αρχές καλοκαιριού του 1973 σχεδιάζεται η οργάνωση «Παιδαγωγικής Συγκεντρώσεως Κρατικών διδασκάλων», κατά την οποία το ένα τρίτο του χρόνου προβλέπεται να διατεθεί στα εθνικά θέματα (όπως *Έλεγχος υπό των Κρατικών διδασκάλων της αντεθνικής δράσεως των Μ/νων διδασκάλων και κατοίκων της περιοχής του σχολείου, Συλλογή - αξιολόγηση και υποβολή πληροφοριών κ.λ.π.*),³⁰⁵ με άγνωστη όμως έκβαση.

³⁰³ Έγγραφο (Περίληψη εκθέσεως Παιδαγωγικού Συνεδρίου) με ημερομηνία 01.10.1969 του αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

³⁰⁴ Απόρρητο έγγραφο (Πρακτικά Παιδαγωγικής Συγκέντρωσης - Κομοτηνή 28.09.1972) με ημερομηνία 05.10.1972 του επιθεωρητή Σπ. Ραυτόπουλου προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

³⁰⁵ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 31.07.1973 του Επιθεωρητή Δημοτικής Εκπ/σεως Β' Εκπ/κης Περιφ. Μ/κών Σχολείων Ροδόπης Έβρου Σπ. Ραυτόπουλου προς Διοικητικό Επιθεωρητή Μ. και Δ. Εκπ/σεως Μ/κών Σχολ. Θράκης, Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

Το καλοκαίρι του 1974 ξεκινά, από τοπικά στελέχη της διοίκησης της εκπαίδευσης στη Θράκη, ο σχεδιασμός για τη σύγκλιση «Παιδαγωγικού συνεδρίου Κρατικών Δασκάλων» με σκοπό την [...] *παροχή οδηγιών και κατευθύνσεων προς τους Κρατικούς διδασκάλους, κυρίως δε τους νεοτοποθετημένους [...] τόσον δια διδακτικά ζητήματα, όσον και δια εθνικά τοιαύτα.* Τα ζητήματα που προβλέπεται να απασχολήσουν τους συνέδρους στην ενότητα «Εθνικά θέματα» είναι : Συλλογή - αξιολόγησης και υποβολή πληροφοριών περί της εν γένει δράσεως των Μουσουλμάνων διδασκάλων και κατοίκων της περιοχής του σχολείου. Διαφώτισης των κατοίκων, με σκοπόν την δημιουργίαν ευμενούς κλίματος έναντι της Ελληνικής Διοικήσεως. Διασφάλισης της εμπιστευτικής αλληλογραφίας.³⁰⁶

Ο σχεδιασμός προέβλεπε το συνέδριο να λάβει χώρα κατά το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου 1974. Φαίνεται όμως -- καθώς δεν υπάρχει καμία σχετική πληροφόρηση για την έκβασή του -- ότι με την μεταπολίτευση ματαιώνεται, ενώ καμία σχετική αναφορά δεν εμφανίζεται κατά το 1975.

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα της επιμόρφωσης των πλειονοτικών δασκάλων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

➤ Η διοίκηση, έχοντας και την εμπειρία από τις επιμορφώσεις μειονοτικών δασκάλων κατά την περίοδο 1954-1972, σχεδιάζει και υλοποιεί μια σειρά σεμιναρίων με σκοπό να οργανώσει, να εκπαιδεύσει και να καθοδηγήσει τους κρατικούς δασκάλους, και απώτερο στόχο να αντικρούσει την προπαγάνδα που θεωρεί ότι ασκούν μειονοτικοί και μετακλητοί δάσκαλοι και τελικά να ελέγξει αποτελεσματικότερα τη μειονότητα.

➤ Αν και τα σεμινάρια ξεκινούν δίνοντας έμφαση και σε παιδαγωγικά και διοικητικά ζητήματα, σύντομα το κεντρικό θέμα αποτελεί η ένταξη των δασκάλων στον ευρύτερο κρατικό μηχανισμό που ασχολείται με τη «διαχείριση» του μειονοτικού (αστυνομία, στρατός, Κ.Υ.Π.)

³⁰⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 04.07.1974 του επιθεωρητή Β' Εκπ/κης Περιφέρειας Μ/κών Σχολείων Ροδόπης-Εβρου Σπ. Ραφτόπουλου προς τον Διοικητικών Επιθεωρητήν Μ. και Δημοτ. Εκπ/σεως Μ/κών Σχολείων Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 29

> Τα σεμινάρια βασικά σχεδιάζονται και υλοποιούνται από χαμηλόβαθμα και μεσαία στελέχη (επιθεωρητές) με σαφή και δηλωμένη αντι-τουρκική στάση, και πλαισιώνονται και υποστηρίζονται από υψηλότερα κλιμάκια του διοικητικού μηχανισμού, όταν τις σχετικές θέσεις (γενικός επιθεωρητής, πρόεδρος Σ.Σ.Θ., στελέχη του Υπ.Εξ.) καταλαμβάνουν υψηλόβαθμα στελέχη με συγγενή (αντι-τουρκική) ιδεολογία. Ξεκινάνε το 1964, όταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονται σε φάση έντασης, και συνεχίζονται με ίδια στόχευση μέχρι και το 1972, ανεπηρέαστα από την βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων του 1968-1972. Δεν εμπλέκονται στο ζήτημα της αμοιβαιότητας καθώς δεν υφίσταται ανάλογο θέμα αναφορικά με την επιμόρφωση Ρωμιών μειονοτικών εκπαιδευτικών στην Τουρκία.

> Τα σεμινάρια διέπονται από συνωμοτικό πνεύμα· από την παρακολούθησή τους αποκλείονται οι κοινοτικοί δάσκαλοι, οι μη αποδειγμένα εθνικόφρονες και οπωσδήποτε οι μη ελεγχόμενοι.

> Οι συνεχείς προτροπές προς τους δασκάλους και η συχνή επανάληψη των σχετικών οδηγιών εμβάλλουν την σκέψη ότι η ανταπόκριση και συνεργασία των δασκάλων δεν ήταν η αναμενόμενη, και πάντως όχι στην κατεύθυνση και την έκταση που απαιτούσε η διοίκηση.

7.2.3. Επιθεωρητές και υποδιευθυντές στα μειονοτικά σχολεία

Οι επιθεωρητές και οι υποδιευθυντές που οι διοίκηση τοποθετεί στα μειονοτικά σχολεία αποτελούν πρόσωπα-κλειδιά καθώς είναι αυτά που μεριμνάν για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής στο πεδίο, ενώ κάποτε αποκτούν και σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής.

Επικεντρώνοντας στους **επιθεωρητές** παρατηρούμε ότι κατά την περίοδο που μελετάμε είναι πάντοτε πλειονοτικοί και επαρκώς τουρκομαθείς³⁰⁷ ώστε να έχουν πλήρη εποπτεία του πεδίου. Οι αρμοδιότητες τους, τα κριτήρια και ο τρόπος με τον οποίο επιλέγονται συνδέονται με τις γενικότερες στοχεύσεις της διοίκησης και κυρίως με τον κεντρικό της στόχο· την προώθηση των ελληνικών εθνικών θέσεων και την απώθηση του τουρκικού εθνικισμού.

Από το 1945, και ακολουθώντας παλαιότερη «παράδοση», λόγο στην επιλογή επιθεωρητών, όπως άλλωστε και στην επιλογή όλων των στελεχών που εμπλέκονται με το μειονοτικό, έχει και το Υπ.Εξ.

Για αυτό και δεν εκπλήσσει η παρέμβαση του Υπ.Εξ. στο Υπ.Ε.Π.Θ. στα τέλη του 1956, όταν, με άγνωστη αφορμή, αποφαινεται ότι οι αρμοδιότητες εποπτείας των Μουσουλμανικών Σχολείων θα πρέπει να βρίσκονται συγκεντρωμένες σε όσο το δυνατόν λιγότερα πρόσωπα, καθώς θεωρεί ότι κάτι τέτοιο διευκολύνει τον συντονισμό στην εφαρμογή της πολιτικής και συμβάλλει στην ενιαία εμφάνιση της κρατικής εξουσίας απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα.³⁰⁸ Κάποτε μάλιστα (1965) λόγο στην επιλογή επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων έχει και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας³⁰⁹.

Για την κάλυψη κενών θέσεων επιθεωρητών αναζητούνται άτομα τα οποία -- πέραν των πιστοποιημένων κοινωνικών τους φρονημάτων -- έχουν επαρκή γνώση της

³⁰⁷ Το 1924, με το ν. 3179/ ΦΕΚ Α' 186 7-8-1924 «Περί του προσωπικού σχολείων Θράκης», αρ. 2 παρ. Δ' προβλέπει ότι «... εφεξής διορίζονται επιθεωρηταί μουσουλμανικών σχολείων προτάσει του εκπαιδευτικού συμβουλίου, Έλληνες πτυχιούχοι διδασκαλείου δημοτικής εκπαίδευσης, έχοντες δεκαετή υπηρεσίαν και γνώστες της τουρκικής γλώσσας».

³⁰⁸ Έγγραφο με ημερομηνία 13.10.1956 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Γ. Χριστόπουλος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

³⁰⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 14.01.1965 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνση - Κ. Βάσσης, Γραμματέας Πρεσβείας Β') προς της Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

τουρκικής γλώσσας, ενώ προσόν θεωρείται η προϋπηρεσία σε ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.³¹⁰

Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης εκτιμά ότι η τουρκομάθεια των επιθεωρητών δεν είναι απλά ένα τυπικό προσόν. *Αποτελεί αντιθέτως τον βασικό παράγοντα επιτυχούς διοικητικής δράσεως των εις τα Μουσουλμανικά σχολεία, όπου πρέπει δι' εξέτασεως των μαθητών εις την Τουρκικήν να διαγνώσουν τι διδάσκει ο Μουσουλμάνος Διδάσκαλος, εντός των τεσσάρων τοίχων της σχολικής αιθούσης, να κάμουν μιαν συνεννόησιν εις τουρκικήν δια να εννοήσουν τι σκέπτεται ο συνομιλητής των ή να μεταφράσουν ακριβώς ένα διάλογον, να μελετήσουν σχολικά ή άλλα βιβλία προερχόμενα εκ Τουρκίας και να εκφράσουν την γνώμην των επ' αυτών, α δηλαδή είναι κατάλληλα να εισαχθούν εν Ελλάδι γενικώς ή που ευρίσκεται το ασθενές αυτών σημείον, και να παρακολυθήσουν τον τουρκόφωνον τύπον της Δ. Θράκης, προτού να γίνη η μετάφρασις και να διανεμηθή απο το Γραφείον Τύπου της Θράκης.*³¹¹

Οι επιθεωρητές μεριμνάν βεβαίως για την εύρυθμη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων, όμως επικεντρώνονται στην παρεμπόδιση της δράσης του τουρκικού εθνικισμού. Για αυτό και άλλοτε ερευνούν (με παρότρυνση του Υπ.Εξ.) αν μαθητές μειονοτικών σχολείων κατά καιρούς άδουσι τουρκικά θούρια και κάποτε τιμωρούν (πάντα κατόπιν εγκρίσεως του Υπ.Εξ.) μειονοτικούς δασκάλους λόγω της απουσίας τους από τον εορτασμό εθνικής εορτής,³¹² ενώ η γενικότερη κίνηση τους δεν φαίνεται να ακολουθεί την κίνηση των αντίστοιχων Τούρκων επιθεωρητών στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης.³¹³

Το 1969 παρατηρείται μια εξέλιξη στο ζήτημα, όταν οι επιθεωρητές μειονοτικών σχολείων ζητούν από τη διοίκηση να υπάγονται στην αρμοδιότητα τους και οι πλειονοτικοί δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων, οι οποίοι βάση του αρ.7 του

³¹⁰ Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 24.06.1965 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς και Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³¹¹ Έγγραφο με ημερομηνία 10.07.1965 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³¹² Έγγραφο με ημερομηνία 14.04.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Κ. Βάσσης) τον Επιθεωρητή Μουσουλμανικών Σχολείων Ξάνθης και έγγραφο με ημερομηνία 21.06.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεωδορόπουλος) προς την νομαρχία Ξάνθης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³¹³ Το φθινόπωρο του 1967 οι τουρκικές αρχές εγκαινιάζουν ένα νέο σύστημα επιθεώρησης των ρωμαίικων μειονοτικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης. Οι Τούρκοι επιθεωρητές επισκέπτονται τα σχολεία ανά τρεις και παρακολουθούν και μαθήματα που διδάσκονται στην ελληνική από ρωμικούς δασκάλους. Αν και δεν είναι σαφές το γιατί συμβαίνει αυτό, το Υπ.Εξ. εκτιμά ότι πρόκειται για κίνηση που έχει σκοπό να εκφοβίσει ρωμικούς δασκάλους και διευθυντές. Έγγραφο με ημερομηνία 06.11.1967 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Π. Μολυβιάτης) προς Υπ.Εσ. και Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

Ν.Δ. 3065/54, υπαγόταν στην αρμοδιότητα των επιθεωρητών των ελληνικών δημόσιων σχολείων. Στην προσπάθεια τους να πείσουν την διοίκηση της εκπαίδευσης (Υπ.Ε.Π.Θ. και Γενικό Επιθεωρητή Μειονοτικών Σχολείων) για την ορθότητα της άποψής τους φέρνουν επιχειρήματα που άλλοτε σχετίζονται με την εύρυθμη λειτουργία των σχολείων και άλλοτε με ζητήματα εθνικής ασφάλειας,³¹⁴ ενώ δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο, με αυτή την κίνηση να επιδιώκουν απλώς την διασφάλιση της δικής τους εξουσίας και των προσωπικών τους συμφερόντων.

Τις αρμοδιότητες και τα προσόντα που πρέπει να έχει ο επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων περιγράφει με εξαιρετικό τρόπο το 1972, ο περιφερειακός διοικητής Ανατολ. Μακεδονίας-Θράκης Υφυπουργός Κ. Μπράβος, συστήνοντας έναν υποψήφιο της επιλογής του σε Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ. Εκεί τονίζει ότι ο υποψήφιος είναι έμπλεος πίστεως προς την Πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη και το ήθος εξάιρετος. [...] γνωρίζει την νοοτροπία της Μειονότητας, τους τρόπους δράσεως του Τουρκικού Προξενείου, τα όργανα αυτού και στοιχειωδώς την Τουρκικήν γλώσσα. Ενεργεί πάντοτε επί τη βάσει του Εθνικού συμφέροντος [...] συνεργάζεται στενότερα μετά των υπευθύνων πολιτικών και στρατιωτικών αρχών και ενημερώνει τας υπηρεσίας επί παντός θέματος.³¹⁵

Ο θεσμός του επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων είναι σε ισχύ καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου 1945- 1975 που καλύπτει η παρούσα μελέτη.

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα των επιθεωρητών των μειονοτικών σχολείων κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

➤ Πρόκειται για μεσαία τοπικά στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης -- σχηματικά, στέκονται στο δεύτερο σκαλί της ιεραρχίας, με τους διευθυντές των σχολείων στο πρώτο -- που βασικά δρουν στο πεδίο,

³¹⁴ Ο Αναπληρωτής Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου, σε έγγραφό του με ημερομηνία 25.11.1969 προς τον Γενικών Επιθεωρητήν Μειονοτικών Σχολείων (Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13) αναφέρει ότι το περιεχόμενο κάποιων εγκυκλίων που αποστέλλουν ορισμένοι Επιθεωρητές ελληνικών σχολείων πολλάκις κρίνεται παρεξηγήσιμον εκ μέρους της μειονότητας, φέρει δε εις το φως θέματα εμπιστευτικής φύσεως πράγμα όπερ δυνατόν να εκμεταλλευθή το Γενικό Τουρκικών Προξενίων Κομοτηνής και ούτω να έχομεν δυσμενείς επιπτώσεις επί της εν γένει ακολουθητέας μειονοτικής πολιτικής γραμμής του Κράτους.

³¹⁵ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 03.03.1972 του Περιφερειακού Διοικητή Ανατολ. Μακεδονίας-Θράκης Υφυπουργού Κ. Μπράβου προς Υπ.Ε.Π.Θ. και Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 13

συγκεκριμενοποιώντας και επιβλέποντας την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής, έχοντας ως κύριο στόχο την παρεμπόδιση της δράσης όσων ασχολούνται με τη διάδοση του τουρκικού εθνικισμού.

> Ο συγκεκριμένος θεσμός ακολουθεί την πορεία του γενικού θεσμού της επιθεώρησης των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο εκείνη, και ελάχιστα έως καθόλου τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά. Οι επιθεωρητές έχουν μικρά περιθώρια ελιγμών και χάραξης προσωπικών στρατηγικών, καθώς ακολουθούν προδιαγεγραμμένες πορείες. Οι κινήσεις τους δεν ακολουθούν εκείνες των Τούρκων επιθεωρητών στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, προφανώς με απόφαση της κεντρικής διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης και ειδικότερα του Υπ.Εξ. που προφανώς δεν θεωρεί αυτόν ως τον καταλληλότερο τρόπο για προώθηση των ευρύτερων ελληνικών συμφερόντων.

> Οι επιθεωρητές κατά κανόνα ερωτώνται και έτσι συμμετέχουν στην λήψη αποφάσεων, αν και κάποτε φαίνεται να κινούνται για να περιφρουρήσουν προσωπικά συμφέροντα, κυρίως στο χώρο του συμβολικού.

Επικεντρώνοντας στους **υποδιευθυντές** παρατηρούμε ότι πλειονοτικοί υποδιευθυντές σε μειονοτικά σχολεία επιβλήθηκαν για πρώτη φορά από την τουρκική διοίκηση σε ρωμαίικα εκπαιδευτικά ιδρύματα το 1939, με σκοπό να ελεγχθεί αποτελεσματικότερα τη μειονοτική εκπαίδευση, να περιοριστεί ο κοινοτικός χαρακτήρας και την αυτονομία του μειονοτικού σχολείου και να γίνει πιο αισθητή η παρουσία του κράτους, και παρέμειναν μέχρι και το 1949 οπότε το μέτρο καταργήθηκε, ενώ στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης σχετικό ζήτημα δεν ετέθη πριν τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Στην Τουρκία, το ερώτημα περί τοποθέτησης πλειονοτικών υποδιευθυντών επανέρχεται στη επικαιρότητα το **1957** (Sarioglou, 2004), και ο θεσμός επανέρχεται το 1963 (αρχή επιδείνωσης ελληνοτουρκικών σχέσεων) με την επιβολή

υποδιευθυντών στα 18 πολυαριθμότερα σε μαθητές σχολεία της Κωνσταντινούπολης.³¹⁶

Με την υπ. αρ. 2360 Α 1587/28-4-1962 εγκύκλιο του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας διατάσσεται ο διορισμός Τούρκου υποδιευθυντή στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, ενώ σχετική πρόβλεψη υπάρχει και στο αρ.27 του σχεδίου νόμου «Περί ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων» που κατατίθεται στη τουρκική βουλή στις 13.09.1963.

Τα μέτρα αυτά κινητοποιούν την ελληνική πλευρά, που αντιδρά αμέσως και τον Μάιο του 1962 αποφασίζει να «ανταποδώσει» το πλήγμα τοποθετώντας αντίστοιχα πλειονοτικούς υποδιευθυντές στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης.³¹⁷ Η υλοποίηση όμως της απόφασης καθυστερεί καθώς υψηλόβαθμα στελέχη εκφράζουν κάποιες επιφυλάξεις αναφορικά με την αποτελεσματικότητα. Ο πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης, που συμφωνεί με τη λήψη του μέτρου, παρεμβαίνει, και με ενδεχόμενο σκοπό να πείσει και άλλους, δηλώνει: *Καίτοι φρονούμεν ότι η εφαρμογή του μέτρου εν Κων/πόλει θα αποτελέση θανάσιμον πλήγμα κατά της Ελληνικής Εκπαιδύσεως, ενώ εν Θράκη ελάχιστα θα επιτύχωμεν, επιβάλλεται, ως άλλωστε έχει συμφωνηθεί, ο άμεσος διορισμός Ελλήνων υποδιευθυντών των Μουσουλμανικών Σχολείων Θράκης.*³¹⁸

Στις αρχές του 1964, με την υπ. Αριθ. 236-788 διαταγή της Γενικής Διευθύνσεως Ιδιωτικών Σχολών του Τουρκικού Υπουργείου Παιδείας ορίζονται τα καθήκοντα των (εκεί πλειονοτικών Τούρκων μουσουλμάνων) υποδιευθυντών στις ιδιωτικές ρωμαίικες κοινοτικές σχολές. Έτσι, οι ελληνικές προξενικές αρχές στην Κωνσταντινούπολη εισηγούνται, με έγγραφό τους (19.03.1964), να υπάρξει ελληνικός νόμος που να εφαρμόζει ανάλογη ρύθμιση στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, προτείνοντας να αποτελεί αντιγραφή της τουρκικής απόφασης και μάλιστα

³¹⁶ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 21.10.1966 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεωδορόπουλος) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

³¹⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 01.08.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουριδή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και τον Υπουργό Εξωτερικών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10. Ακόμα, απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 24.08.1967 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδή προς τους νομάρχες Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

³¹⁸ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 18.11.1963 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουριδή προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και Υπουργό Παιδείας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

να ακολουθηθεί και η ίδια φρασεολογία.³¹⁹ Η ελληνική διοίκηση όμως δεν προχωρά ακόμα στην επιβολή αντίστοιχου μέτρου αλλά, κινούμενη στη λογική της αύξησης και της έντασης της παρουσίας της διοίκησης στα μειονοτικά σχολεία, φροντίζει να στελεχώσει όσο το δυνατόν περισσότερα μειονοτικά με πλειονοτικούς δασκάλους³²⁰. Όπως άλλωστε παρατηρεί και ο διευθυντής Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Μ. Σωτηράκος,³²¹ η φροντίδα για άμεση τοποθέτηση κρατικών δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία σχετίζεται και με την εφαρμογή του *θεσμού του Υποδιευθυντού εις τα εν Κων/πόλει σχολεία της Ομογένειάς μας*.

Και καθώς η Τουρκία προχωρά στη συστηματικά η εφαρμογή του μέτρου, το καλοκαίρι του 1965 η διοίκηση εξετάζει πλέον πολύ σοβαρά το ενδεχόμενο τοποθέτησης πλειονοτικών υποδιευθυντών στα μειονοτικά σχολεία, ως αντίμετρο στα πλαίσια της λογικής της αμοιβαιότητας.³²² Έτσι το Υπ.Εξ. μελετάει τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των Τούρκων υποδιευθυντών «εις τα εν Κων/πόλει ελληνικά σχολεία», όπως παρουσιάζονται σε πρόσφατο σχετικό τηλεγράφημα του ελληνικού προξενείου στην Κωνσταντινούπολη, και ζητάει να πληροφορηθεί από τους εμπλεκόμενους φορείς *τας υφισταμένας δυνατότητας εφαρμογής αναλόγου του τουρκικού μέτρου επί των αντίθι μουσουλμανικών σχολείων*.³²³

Η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο πιεστική το φθινόπωρο του 1966, όταν το Υπ.Εξ. αποστέλλει στο Υπ.Ε.Π.Θ.³²⁴ τη σχετική εγκύκλιο του Τούρκου διευθυντή Παιδείας με την παράκληση να δημιουργηθεί ανάλογος θεσμός στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, ενώ παράλληλα το ενδεχόμενο τοποθέτησης πλειονοτικών υποδιευθυντών υποστηρίζεται (αυθόρμητα?) και από πλειονοτικούς δασκάλους στη Θράκη οι οποίοι,

³¹⁹ Σημείωμα με ημερομηνία 23.05.1964. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2.

³²⁰ Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 29.12.1964 του Γενικού επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη προς Υπ.Εξ. Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

³²¹ Απόρρητη επιστολή με ημερομηνία 12.02.1964 του Διευθυντή Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης Μ. Σωτηράκου προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

³²² Την εφαρμογή του ως τέτοιο προτείνει για πρώτη φορά ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνης σε έγγραφό του με ημερομηνία 20.07.1965 προς το Υπ.Εξ. και ως απάντηση σε έγγραφο του Υπ.Εξ. με ημερομηνία 14.07.1965, στο οποίο παρατίθενται όλα τα μέτρα που έχει λάβει η Τουρκία κατά των ρωμαϊκών μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη και ζητείται η γνώμη του για τα αντίμετρα που είναι σκόπιμο να επιβληθούν στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

³²³ Έγγραφο με ημερομηνία 18.08.1965 του Υπ.Εξ. (Δ' Πολιτική Διεύθυνσις, υπογράφει ο Κ. Βάσσης, Γραμματέας Πρεσβείας Β') προς τον Νομάρχη Ροδόπης Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

³²⁴ Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 21.10.1966 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεωδορόπουλος) προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 3

στις αρχές του 1967 ζητούν, μέσω του συνδικαλιστικού τους οργάνου, να αναγνωριστούν ως συνδιευθυντές Έλληνες δάσκαλοι που υπηρετούν σε μειονοτικά σχολεία, όπως ακριβώς συμβαίνει με τα ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινουπόλεως.³²⁵ Έτσι, με την Ε.Π. 5639/12-8-1967 διαταγή του Υπ.Ε.Π.Θ. ξεκινά η διαδικασία διορισμού υποδιευθυντών σε μειονοτικά σχολεία. Αναφερόμενος στο συγκεκριμένο μέτρο, ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνης, δηλώνει ότι³²⁶ είμεθα έτοιμοι αμέσως να ανταποδώσωμεν τα ίσα και με τον ίδιον τρόπον δι' όσα σχολεία εξουσιοδοτηθώμεν. Εν περιπτώσει αδυναμίας λύσεως άλλως του προβλήματος υπέρ της Ομογενείας, η ευκαιρία θεωρείται καλή προς τακτοποίησιν των εκπαιδευτικών πραγμάτων της εν Δ. Θράκη Μειονότητος.

Ενδεχόμενο κάποιας τροπής στην πορεία του ζητήματος των υποδιευθυντών εμφανίζεται τον Αύγουστο του 1968, όταν στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης που επιχειρείται την εποχή εκείνη, εγκρίνεται από την Ελληνική κυβέρνηση -- με την προϋπόθεση να εφαρμοστεί σε περίπτωση που η Τουρκία θα αποδεχτεί και θα εφαρμόσει τα ανάλογα -- η κατάργηση των Υποδιευθυντών εκατέρωθεν.³²⁷ Υπάρχουν όμως σημαντικές αντιδράσεις από τους εμπλεκόμενους κρατικούς φορείς, η Τουρκία δεν δείχνει διατεθειμένη να προχωρήσει στην εφαρμογή του ανάλογου μέτρου,³²⁸ και έτσι δεν εμφανίζεται καμία αλλαγή.

Νέα εξέλιξη εμφανίζεται την άνοιξη του 1969, όταν το Υπ.Εξ. ανακοινώνει³²⁹ στους επιθεωρητές μειονοτικών σχολείων της Θράκης ότι ομαλοποιήθηκε η κατάσταση στα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης και να τους ζητά να ματαιώσουν την εφαρμογή αντιποίνων, ακυρώνοντας τας υμετέρας εντολάς, βάσει των οποίων επρόκειτο να παραδοθή την 1ην Μαΐου εις κρατικούς δασκάλους η διεύθυνσις 8 μουσουλμανικών σχολείων.

³²⁵ Εμπιστευτικό επί αποδείξει με ημερομηνία 01.02.1967 υπόμνημα του Συλλόγου Διδασκάλων Κομοτηνής και Περιφέρειας προς τους υπουργούς Παιδείας, Εξωτερικών και Οικονομικών.

³²⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 01.12.1967 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Δ. Μαντζουράνη, προς το Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4. Ουσιαστικά αποτελεί απάντηση σε προηγούμενο έγγραφο του Υπ.Εξ. που τον πληροφορεί, μεταξύ άλλων, ότι σε ορισμένα σχολεία της Κωνσταντινούπολης διορίστηκαν Τούρκοι διευθυντές, ενώ σε άλλα οι Έλληνες διευθυντές υποχρεώθηκαν να παραδώσουν την σφραγίδα και το αρχείο του σχολείου στους Τούρκους υποδιευθυντές.

³²⁷ Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

³²⁸ Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

³²⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 29.04.1969 της Δ' Πολιτικής Διευθύνσεως του Υπ.Εξ. (υπογράφει Ι. Τζούννης, Πληρεξούσιος Υπουργός Β') προς τις Επιθεωρήσεις Μουσουλμανικών σχολείων Κομοτηνής και Εζάνης Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

Η εντολή του Υπ.Εξ. εφαρμόζεται, προς μεγάλη δυσaréσκεια των τοπικών στελεχών της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης, τα οποία σαφώς κινούνται σε λογική άλλη από αυτή του Υπ.Εξ., και είναι απόλυτα πεισμένα ότι τώρα παρέχεται (στην Ελλάδα και ίσως και σε αυτούς προσωπικά) μια καλή ευκαιρία για ένταση του ελέγχου πάνω στα μειονοτικά σχολεία. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του αναπληρωτή Επιθεωρητού Μουσουλμανικών Σχολείων Ροδόπης-Έβρου, που ως πρόεδρος παιδαγωγικού συνεδρίου στην Κομοτηνή (15-19.09.1969) συστήνει στους (υποψήφιους υποδιευθυντές) πλειονοτικούς δασκάλους: *προσπαθήσετε να γίνετε εσείς διευθυντές του σχολείου και αυτοί να είναι τύποις μόνο.*³³⁰

Πάντως από την πρόταση που κάνει τοπικό στέλεχος της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης τον Οκτώβριο του 1971 -- να καθιερωθεί ο θεσμός του υποδιευθυντή και η θέση του να ανατίθεται σε κρατικό Έλληνα δάσκαλο³³¹ -- γίνεται αντιληπτό ότι, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το ζήτημα εξακολουθεί να εκκρεμεί, ενώ καμία άλλη σχετική αναφορά δεν εμφανίζεται μέχρι και το 1975.

Επιχειρώντας μια συνολικότερη θεώρηση των εξελίξεων πάνω στο ζήτημα της τοποθέτησης πλειονοτικών υποδιευθυντών στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης κατά την περίοδο 1945-1975, παρατηρούμε ότι:

> Η εφαρμογή του μέτρου εξετάζεται για πρώτη φορά από το Υπ.Εξ. το 1962, ως αντίμετρο στις κινήσεις της Τουρκίας να επιβάλλει πλειονοτικούς υποδιευθυντές στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, και με αποκλειστικό τότε στόχο να αποτρέψει την ανάλογη τουρκική κίνηση.

> Δεν αποτελεί αρχική στόχευση της διοίκησης να περιορίσει με τον τρόπο αυτό την αυτονομία και να εντείνει τον έλεγχο των μειονοτικών σχολείων. Άλλωστε η τοποθέτηση υποδιευθυντών θεωρείται από υψηλόβαθμα στελέχη ως κίνηση υψηλού (πολιτικού) κόστους και χαμηλού κέρδους· και γι' αυτό καθυστερεί.

> Η όλη δράση κινείται στη λογική της αμοιβαιότητας και επηρεάζεται σαφώς από τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά. Η απόφαση για την επιβολή του μέτρου

³³⁰ Έγγραφο (Περύληψις: Έκθεσις Παιδαγωγικού Συνεδρίου) με ημερομηνία 01.10.1969 του αναπλ. Επιθεωρητού Μουσ/κών Σχολείων Ροδόπης - Έβρου Χρ. Βουκουβάλα προς το Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 28

³³¹ Πρακτικό συσκέψεως Ν. Ροδόπης με ημερομηνία 12.10.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

λαμβάνεται σε περίοδο έντονης κρίσης, ενώ η ύφεση του 1968 οδηγεί ουσιαστικά στην ανατολή εφαρμογής του.

➤ Η σχετική συζήτηση και κυρίως οι πολιτικές εξελίξεις μετά το 1967 παρέχουν την ευκαιρία σε τοπικά στελέχη με σαφώς εθνικιστική ιδεολογία, κατασταλτική λογική και ηγεμονικές φιλοδοξίες να θέσουν ή και να προωθήσουν προσωπικές επιδιώξεις. Έτσι, όταν κεντρικά και περιφερειακά στελέχη συντονιστούν, οι τοπικοί παράγοντες επιχειρούν να σύρουν τα κεντρικά στελέχη στη δική τους θεώρηση, ώστε να ληφθούν αποφάσεις σε κεντρικό επίπεδο τέτοιες που να εξυπηρετούν (παράλληλα αν όχι κυρίως) τα συμφέροντα και τους προσωπικούς (μικρο)πολιτικούς σχεδιασμούς των συγκεκριμένων κατώτερων/ τοπικών και μεσαίων/ περιφερειακών στελεχών.

Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη άρχισε το θεσμικό της βίο το 1920 -- με την ενσωμάτωση της Θράκης στην Ελλάδα -- έχοντας (ακριβέστερα διατηρώντας) το χαρακτήρα κοινοτικού προεθνικού θεσμού. Αυτό σήμαινε ότι, βασικός της στόχος ήταν η διδασκαλία/ μεταβίβαση της κοινοτικής κουλτούρας στα νέα μέλη της κοινότητας και όχι η παροχή γνώσεων που θα δημιουργούσαν προϋποθέσεις για κοινωνική κινητικότητα και θα διευκόλυναν την ένταξη στην (ή και την ομογενοποίηση με την) υπόλοιπη κοινωνία.

Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα αρχίζει να αλλάζει το 1930 με την σταδιακή υποχώρηση από την ηγεσία τόσο της μειονότητας όσο και της μειονοτικής εκπαίδευσης, των συντηρητικών / παλαιотούρκων και την επικράτηση των προοδευτικών / νεοτούρκων. Η αλλαγή παγιώνεται κατά τη δεκαετία του 1950, με την επικράτηση των νεοτεριστών και την κατίσχυση των θέσεων του τουρκικού εθνικισμού.

Το σημαντικό είναι ότι ούτε οι συντηρητικοί ούτε οι νεοτεριστές προετοιμάζουν τους μειονοτικούς μαθητές για ένταξη και σταδιοδρομία στην ελληνική κοινωνία. Παράλληλα, Ελλάδα και Τουρκία αδυνατούν να συνεννοηθούν ουσιαστικά αναφορικά με το μέλλον και άρα τις εκπαιδευτικές ανάγκες και προοπτικές της μειονότητας -- οποιαδήποτε κίνηση προϋπέθετε την εκ των πραγμάτων σχεδόν αδύνατη συνδιαλλαγή μεταξύ «εκπροσώπων» διαφορετικών εθνικών «συμφερόντων» -- ενώ και η ίδια η μειονότητα αδυνατεί να πάρει θέση.

Έτσι, όταν τίθεται ζήτημα εκσυγχρονισμού της μειονοτικής εκπαίδευσης, το νέο σχήμα (δάσκαλοι, αναλυτικό πρόγραμμα, βιβλία κ.λ.π.) εισάγεται από την Τουρκία, με την έγκριση της Ελλάδας, η οποία προσδοκά να αποκτήσει ανάλογη πρόσβαση και λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα της ρωμαϊκής μειονότητας της Τουρκίας.

Η εξελίξεις στη μειονοτική εκπαίδευση μετά την ανάμειξη της Τουρκίας κατά τη δεκαετία του 1950, αρχίζουν να παίρνουν έκταση και κατεύθυνση τέτοια που πλήττει έντονα τα ελληνικά συμφέροντα στη Θράκη. Έτσι, μετά την ραγδαία επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά τη δεκαετία του 1960, η Ελλάδα

ξεκινά μια μεγάλης έκτασης παρέμβαση με επιδίωξη να ελέγξει την τουρκική επιρροή πάνω στη μειονοτική εκπαίδευση.

Η όλη κίνηση έχει ως στόχο τον περιορισμό της διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη, χωρίς όμως να υπάρχει εναλλακτική πρόταση. Κύριο μέλημα της ελληνικής πλευράς αποτελεί ο ιδεολογικός έλεγχος της μειονοτικής εκπαίδευσης - με βασικό στόχο την αποτροπή συγκρότησης τουρκικής εθνικής υπαγωγής -- γεγονός που σε μεγάλο βαθμό ακυρώνει τη μορφωτική της λειτουργία.

Βασική αρχή στην ελληνοτουρκική αντιπαράθεση περί την μειονοτική εκπαίδευση είναι η αρχή της αμοιβαιότητας και το ποιό συχνό μέτρο πίεσης είναι η εφαρμογή αντιποίνων. Έτσι εμφανίζεται το εντυπωσιακό φαινόμενο, πολίτες του κράτους να τιμωρούνται επειδή δεν ανήκουν στο έθνος ή κρίνεται ότι ανήκουν σε εχθρικό έθνος.

Απόλυτη προτεραιότητα για την ελληνική πλευρά, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας το 1960, αποτελεί η στήριξη της ελληνορθόδοξης κοινότητας στη Τουρκία. Στο όνομα αυτής προβαίνει πολύ συχνά σε «εκπτώσεις» ως προς την στήριξη των ελληνικών συμφερόντων στη Θράκη, κατά κανόνα χωρίς αποτέλεσμα, αφού η Τουρκία έχει απόλυτη επίγνωση των όσων συμβαίνουν, έχει συνολική εποπτεία και κατά κανόνα την πρωτοβουλία των κινήσεων.

* * *

Η μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη ακολουθεί πορεία περίπου ανεξάρτητη από την ανάλογη εθνική, αφού προσδιορίζεται στο μέγιστο βαθμό από την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Γι αυτό και την πολιτική χαράζει το Υπουργείο Εξωτερικών και όχι το Υπουργείο Παιδείας.

Για την εφαρμογή της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο πεδίο, υπεύθυνος είναι ο επικεφαλής της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης (παλιότερα ονομάζεται Γενικός Επιθεωρητής Μειονοτικών Σχολείων και αργότερα Διοικητικός Επιθεωρητής Μειονοτικών Σχολείων) που τυπικά υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας ενώ, εκ μέρους της διοίκησης και πέραν του Υπουργείου Παιδείας, στην χάραξη και εφαρμογή της Μ.Ε.Π. εμπλέκονται το Υπουργείο Εσωτερικών (Νομάρχες αλλά και Κ.Υ.Π.) και στελέχη του στρατού, της αστυνομίας, του Υπουργείου Γεωργίας.

Το σημαντικά μεγαλύτερο μερίδιο στη λήψη αποφάσεων έχει το Υπ.Εξ. και κυρίως εκείνα τα στελέχη που μεταβιβάζουν τις αποφάσεις ή μεθερμηνεύουν τη βούληση της τουρκικής διοίκησης αναφορικά με τη ρωμαϊκή μειονοτική εκπαίδευση. Το υπόλοιπο ανήκει στα στελέχη της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης (γενικός επιθεωρητής και επιθεωρητές) τα οποία έχουν καλή εποπτεία του πεδίου και προσπαθούν να υποδείξουν στο Υπ.Εξ. τις ανάγκες που υπάρχουν και τις σκοπιμότητες που πρέπει να υπηρετηθούν, πάντα με κεντρικό στόχο την παρεμπόδιση διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού στους Θρακιώτες μειονοτικούς μαθητές.

Αντίπαλος είναι το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών το οποίο υπάρχει και δρα στην περιοχή διαμέσου του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής, με κεντρικό στόχο τη διάδοση του τουρκικού εθνικισμού.

Στη διαμόρφωση και κυρίως στη εφαρμογή της Μ.Ε.Π. εμπλέκονται και οι γονείς και οι δάσκαλοι. Από τη μία πλευρά βρίσκονται οι συντηρητικοί γονείς, οι συντηρητικοί μειονοτικοί δάσκαλοι και οι πλειονοτικοί δάσκαλοι που συντάσσονται, κατά κανόνα και σε διάφορα επίπεδα εμπλοκής, με τις ελληνικές θέσεις. Από την άλλη πλευρά βρίσκονται οι νεωτεριστές γονείς και μειονοτικοί δάσκαλοι και βέβαια οι μετακλητοί δάσκαλοι που συντάσσονται με τις τουρκικές θέσεις, ενώ αναμφίβολα υπάρχει -- στη μέση -- και ένας ακαθόριστος όγκος «ανέκφραστων» μειονοτικών, που αυξομειώνεται ανάλογα με τις περιστάσεις. Η δύναμη της κάθε πλευράς δεν είναι σταθερή ενώ σταδιακά αυξάνει η δύναμη των νεωτεριστών, αν και είναι δύσκολο να εκφραστεί κατά την τελευταία δεκαετία της περιόδου που μελετάμε, λόγω σκλήρυνσης της ελληνικής στάσης, ιδίως κατά τη περίοδο της χουντικής διακυβέρνησης.

Στην διαμόρφωση της Μ.Ε.Π. συμμετέχει και ο Τύπος, με το να εκφράζει και ουσιαστικά να διαμορφώνει την (κατά περιοχές) κοινή γνώμη. Εμπλοκή έχουν τόσο οι τοπικές (ελληνόγλωσσες/ πλειονοτικές) εφημερίδες όσο και εφημερίδες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, εγκαλώντας τη διοίκηση για υποχώρηση στις τουρκικές αξιώσεις και πιέζοντάς την για σκληρότερη στάση, ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι τα απολύτως ανάλογα πράττουν και οι εφημερίδες της Τουρκίας αναφορικά με την ρωμαϊκή μειονοτική εκπαίδευση. Σημαντική εμπλοκή έχουν οι τουρκόφωνες/ μειονοτικές εφημερίδες της Θράκης, ορισμένες από τις οποίες ανήκουν στον συντηρητικό χώρο και γενικά συντάσσονται, σε γενικές γραμμές, με τις

ελληνικές θέσεις, και άλλες στον προοδευτικό χώρο και συντάσσονται με τις τουρκικές θέσεις.

Στη διαμόρφωση της Μ.Ε.Π. δεν εμπλέκονται διεθνείς οργανισμοί π.χ. UNESCO, ενώ εξαιρετικά εντυπωσιακό είναι ότι δεν καταγράφεται πουθενά εμπλοκή των ελληνικών κομμάτων. Δεν εμφανίζεται από κανένα πολιτικό χώρο κριτική στην ασκούμενη πολιτική ούτε κάποια εναλλακτική προσέγγιση, σαν να υπάρχει απόλυτη συναίνεση στην ελληνική κοινωνία, ή σαν το θέμα της μειονοτικής εκπαίδευσης να μην την αφορά καν. Βέβαια στο χώρο της μειονότητας υπάρχουν «κόμματα» (συντηρητικοί - προοδευτικοί) που ασχολούνται συστηματικότερα με το ζήτημα της μειονοτικής εκπαίδευσης και εκφράζουν και προωθούν τις θέσεις τους μέσα από τις αντίστοιχες μειονοτικές εφημερίδες.

Κεντρικό διακύβευμα αποτελεί η προσχώρηση ή μη των Θρακιωτών μειονοτικών στο χώρο του τουρκικού εθνικισμού, και συνεπώς η δημιουργία/ κραταίωση ή μη της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Στην αρχή (δεκαετία 1950) και κυρίως λόγω της συμμαχίας Ελλάδας-Τουρκίας στα πλαίσια του NATO και της (κοινής αποδοχής) θέσης ότι αμφότερες οι χώρες απειλούνται από τον «από Βορρά» κίνδυνο, αλλά και της προσδοκίας της Ελλάδας να εμπλακεί στα της ρωμαίικης μειονοτικής εκπαίδευσης στα πλαίσια της αμοιβαιότητας, η ελληνική πλευρά συναινεί στις επιδιώξεις της Τουρκίας. Όμως μετά την εκδίωξη Ρωμίων και Ελλήνων από την Τουρκία ως συνέπεια των εξελίξεων στο Κυπριακό, που είχαν ως συνέπεια και την καθοριστική μείωση του αριθμού των μαθητών στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία και άρα την απώλεια του «ερείσματος» της αμοιβαιότητας, η ελληνική πλευρά αλλάζει στάση. Τώρα πια προτεραιότητα αποτελεί η παρεμπόδιση της διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη.

Στη Μ.Ε.Π. δεν υπάρχουν δημόσια διακηρυγμένοι στόχοι, τουλάχιστον από ελληνικής πλευράς, οπότε δεν είναι δυνατόν να τεθούν ερωτήματα περί λογοδοσίας και αποτελεσματικότητας. Ούτε υπάρχει κάποιος σχεδιασμός -- οι αποφάσεις κατά κανόνα λαμβάνονται με γνώμονα το τι πράττει η Τουρκία -- τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οπότε, σε απάντηση των μέτρων που λαμβάνει η Τουρκία για την εκεί ελληνορθόδοξη μειονότητα, η Ελλάδα σχεδιάζει και υλοποιεί μια σειρά πιεστικών μέτρων με στόχο να οδηγήσει όσο το δυνατόν περισσότερους μειονοτικούς σε έξοδο και του εναπομείναντες στο περιθώριο. Πολιτική που

υπηρετείται με συνέπεια μέχρι και το τέλος της περιόδου που μελετάμε και εκφράζεται με ποικίλους τρόπους και στα μειονοτικά εκπαιδευτικά πράγματα. Αν πάντως -- στα πλαίσια ενός ευρύτερου σχήματος αξιολόγησης -- θεωρήσουμε ως «στόχους» της ελληνικής πλευράς στον χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης, κατ' αρχάς την παρεμπόδιση διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού και μετά την περιθωριοποίηση της μειονότητας, μπορούμε να πούμε ότι στο πρώτο αποτυχαίνει ενώ στο δεύτερο πετυχαίνει.

Στο χώρο της Μ.Ε.Π. δεν υπάρχουν μεταρρυθμίσεις τέτοιες που εντοπίζονται στην ιστορία της ελληνικής (αλλά και της τουρκικής) εκπαίδευσης, ως προϊόντα αντιπαράθεσης μεταξύ πολιτικών χώρων. Επιπλέον, δεν υπάρχει πουθενά κοινή θεώρηση των εμπλεκόμενων αναφορικά με την ύπαρξη «ουσιωδών προβλημάτων». Αναρωτήσεις περί την παροχή και κτήση του μορφωτικού αγαθού σπάνια εμφανίζονται, και πάντα συνδεδεμένες με ζητήματα που αφορούν καλλιέργεια ή μη της (τουρκικής) εθνικής ταυτότητας. Έτσι, ευκαιριακά μονό τίθενται ζητήματα ελαχίστων συνθηκών (ελάχιστη υποχρεωτική φοίτηση, έλεγχος μαθητικής διαρροής, ικανοποίηση των θεμελιωδών εκπαιδευτικών στόχων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και κυρίως του αλφαριθμητισμού), ζητήματα που το κράτος πρόνοιας προωθεί συστηματικά στη Ευρώπη μεταπολεμικά, και που απασχολούν το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας για τον γενικό (και πλειονοτικό) πληθυσμό. Στη Θράκη το μόνο σχετικό ζήτημα είναι η προώθηση της ελληνομάθειας, καθώς η διοίκηση πιστεύει ότι έτσι μπορεί να εξασφαλιστεί -- η τουλάχιστον να ξεκινήσει να δομείται -- η ελληνοφοροσύνη, ενώ παράλληλα και για όμοιους λόγους, η τουρκική πλευρά προωθεί συστηματικά την τουρκομάθεια στους σλαβόφωνους πληθυσμούς (Πομάκους).

Το ζήτημα της άμβλυνσης των ενδο-μειονοτικών κοινωνικών ανισοτήτων δεν φαίνεται να απασχολεί τους δύο κύριους αντίπαλους, καθώς αμφότεροι συμφωνούν στη, δια της εκπαίδευσης, αναπαραγωγή της υπάρχουσας κοινωνικο-οικονομικής δομής στο εσωτερικό της μειονότητας. Αντίθετα το ζήτημα των ανισοτήτων μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας απασχολεί έντονα και τις δύο πλευρές, με την Τουρκία να επιδιώκει την ενίσχυση της μειονότητας με απώτερο σκοπό την μείωση της απόστασης από την πλειονότητα, και την Ελλάδα να είναι διατεθειμένη να αποδεχτεί την όποια βελτίωση μόνο στο βαθμό που δε θα απειλήσει το ηγεμονικό σχήμα.

Κατά την χάραξη και εφαρμογή της Μ.Ε.Π., σαφώς υπάρχουν διαφορές απόψεων μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και των επίπεδων διοίκησης, τουλάχιστον όσον αφορά την ελληνική πλευρά για την οποία μπορούμε να έχουμε και ικανοποιητική εποπτεία. Βασικότερη είναι η διαφορά θεώρησης και εντοπίζεται μεταξύ του Υπ.Εξ. που έχει ως κύριο μέλημα την στήριξη των ελληνικών συμφερόντων στη Τουρκία, και του Υπ.Ε.Π.Θ. που ενδιαφέρεται κυρίως για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων στην Θράκη. Παράλληλα φαίνεται να υπάρχει διαφορά απόψεων μεταξύ των στελεχών της διοίκησης που βρίσκονται στη περιφέρεια (Θράκη) και δέχονται τον παλμό αλλά και την πίεση του πεδίου και στελεχών που βρίσκονται στο κέντρο (Αθήνα) και τηρούν (ίσως κι σκόπιμα) αποστάσεις ώστε να έχουν συνολικότερη και ψυχραιμότερη θεώρηση.

Σημαντικό είναι ότι επιλέγονται και τοποθετούνται σε κομβικές θέσεις στη διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης, στελέχη (επιθεωρητές) εγνωσμένης «επάρκειας», με βασικό κριτήριο τη νομιμοφροσύνη και την εθνικοφροσύνη τους. Αυτό διασφαλίζει καλή εφαρμογή των εντολών της διοίκησης στο πεδίο και ανατροφοδότηση από το πεδίο τέτοια που να είναι συμβατή με τις αντιλήψεις της διοίκησης. Συχνά, πρίσμα για ανάγνωση του πεδίου αποτελεί ο φόβος και η προκατάληψη, ενώ υπό τις παρούσες συνθήκες είναι αδύνατη η οποιαδήποτε εναλλακτική προσέγγιση.

Πέραν αυτών, υπάρχουν ενδείξεις ότι ορισμένα τοπικά στελέχη ασκούν προσωπικές (μικρο)πολιτικές με στόχο την εξασφάλιση ή/και διατήρηση μιας θέσης υψηλού κύρους, τόσο στην τοπική κοινωνία όσο και στον διοικητικό μηχανισμό, που πιθανόν συνοδεύεται από οικονομικά οφέλη.

Αναφορικά με την υλοποίηση της Μ.Ε.Π. παρατηρούμε ότι κάποιες φορές εμφανίζονται διαφοροποιήσεις στην πορεία από την στιγμή της εξαγγελίας και πάντως από τη λήψη των αρχικών γενικών αποφάσεων μέχρι την τελική εφαρμογή τους στο πεδίο. Πρόκειται ουσιαστικά για υποχώρηση της διοίκησης λόγω της έντονης αντίδρασης των μειονοτικών, αν και το φαινόμενο αυτό είναι σπάνιο.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Αρχειακές πηγές

Γενικά Αρχεία του Κράτους Ν. Καβάλας - Αρχείο Επιθεωρήσεως Ξένων, Τεχνικών και Μειονοτικών Σχολείων Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας

Βιβλιογραφία

ΑΑΡΒΑΚΚΕ, V., 2000, *The muslim minority of Greek Thrace*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Bergen, Νορβηγία.

ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, 1997α, «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: “εμείς” και οι “άλλοι”» στο Δραγώνα, Θ, & Φραγκουδάκη, Α, 1997 (επιμ.) «Τι είν’ η πατρίδα μας;»: *Εθνοκεντρισμός στη Εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 27-45

ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, 1997β, «Χρόνος, ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο» στο Δραγώνα, Θ, & Φραγκουδάκη, Α, 1997 (επιμ.) «Τι είν’ η πατρίδα μας;»: *Εθνοκεντρισμός στη Εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 49-71

ΑΒΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Ειρήνη, **ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ**, Λ., 2001, *Από τη Δυτική Θράκη στο Γκάζι - Αναστοχασμοί και συγκρούσεις στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων: Η περίπτωση των τουρκόφωνων μουσουλμάνων στο Γκάζι*, Εργασία στο πλαίσιο των μαθημάτων «Μειονότητες στην Ελλάδα» (Σ. Πεσμαζόγλου) και «Κοινωνική ένταξη και κοινωνικός αποκλεισμός» (Δ. Παπαδοπούλου), Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ΑΔΑΜΟΥ, Μαρία 2002, Το εκπαιδευτικό σύστημα στην υπηρεσία του εθνικού κράτους: Η ελληνική περίπτωση 1950 – 1976, Αθήνα: Παπαζήσης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, Α., 1991, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923-1945» στο Αλεξανδρή, Α, Βερέμης, Θ, Καζάκος, Π, Κουφουδάκης, Β, Ροζάκης, Χ, Τσιτόπουλος, Γ, 1991, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 - 1987*, Αθήνα: Γνώση, Β’ έκδοση (Α’ έκδοση 1988), σσ. 31-172

ALEXANDRIS, A., 1992, *The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918 – 1974*, Athens: Centre for Asia Minor

ALEXIOU, Th., 1999, “Nation state, Minorities and National Identity”, στο Rigas, Anastasia – Valentine, (ed), *Education of Ethnic Minorities: Unity and Diversity*, Athens: Ellinika Grammata σσ. 341 – 349.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Σία, 1998, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αιώνας - 1919: Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες: Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (Β’ έκδοση)

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ, Μερόπη, **ΝΤΥΜΟΝ**, Π., 2007, *Οι Ρωμιοί της Πόλης: Τραύματα και προσδοκίες*, εκδ. Εστία - Κολλάρος, Αθήνα.

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Κ., 1956, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ANDERSON, B., 1997, Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και την διάδοση του εθνικισμού, Αθήνα: Νεφέλη

ANDREWS, P., A., **BENNINGHAUS**, R., 1989, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

ΑΝΘΙΜΟΣ Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως, 2003, *Κείμενα για τη Ορθόδοξη Εκκλησία μας και την ένδοξη Πατρίδα μας*, Αλεξανδρούπολη: Γνωριμία.

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Φωτεινή, **ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ-ΛΙΟΝΑΡΑΚΗ**, Σεβαστή, 2002, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Λιβάνης

ΑΣΚΟΥΝΗ, Νέλλη, 2006, *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη: από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

AYDINLI, A., 1971, "Bati Trakya faciasinin iç yüzü" (Η τραγωδία της Δυτικής Θράκης) εκδ. Akin Yayinlari, Κωνσταντινούπολη, στο Δημάδης, Κ. (επιμ.), 1973, *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, τ. 1, - Συμπλήρωμα, Θεσσαλονίκη: IMXA

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., 1991, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - ΘΡΑΚΗ*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

BAKER, C., 2001, *Εισαγωγή στη διγλωσσία και τη διγλωσση εκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg

ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΙΝ, I., **ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ**, E., 1991, *Φυλή, έθνος, τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα: Ο Πολίτης

ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, Μ., 1997, *Η καθημερινή ζωή των Πομάκων - Λαογραφία, συνείδηση και θρησκευτική ταυτότητα. Το παράδειγμα του χωριού Κύκνος της Ξάνθης*, Αθήνα, Οδυσσέας

BENTOYRA, Λίνα, 2004, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα» στο Παύλου, Μ, Χριστόπουλος, Δ, (επιμ.) 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική - KEMO, σσ. 174-204

BIRGE, J., K., 1937, *The Bektashi order of dervishes*, London : Luzac & Co.

ΒΟΓΑΖΛΗΣ, Δ., Κ., 1954, *Φυλετικές και εθνικές μειονότητες στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία*, Αθήνα: Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού & Γλωσσικού Θησαυρού – Εταιρεία Θρακικών Μελετών, том. 35

ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, Γ., 1998, *Η πρόωγη Οθωμανοκρατία στη Θράκη*, Αθήνα: Ηρόδοτος.

BOZARSLAN, H., 2004, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Σαββάλας

BOLLE DE BAL, M., 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: Έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες» στο Ναυρίδης, Κ., Χρηστικής, Ν., (επιμ.) Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική συγκρότηση, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 159-185

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Γ., ΔΩΔΟΣ, Δ., ΚΑΦΕΤΖΗΣ, Π., ΛΥΡΙΝΤΖΗΣ, Χ., ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Κ., ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η., ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ Μ., ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κ., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», Αθήνα: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 5, σσ. 81-100

BULGARSKA AKADEMIA NA NAUKITE (Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών), 1958, *Izminaloto na Bulgarite Mohamedani v Rodopite* (Από το παρελθόν των Βουλγάρων μωαμεθανών στις Ροδόπες), Sofia.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ, Σ., 1993, *Ο θεσμός του μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σακούλας

ΓΟΝΑΤΑΣ, Ν., ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ, Π., 1985, *Η ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ* μέσα από τα άρθρα του τοπικού Τύπου, Κομοτηνή: εκδ. των ιδίων.

ΓΟΥΔΕΛΗΣ, Σ., 1991, Σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στην ελληνική Θράκη, Κομοτηνή: Σύλλογος Ιμβρίων, Κωνσταντινουπολιτών, Τενεδίων και Ανατολικοθρακών της Ελληνικής Θράκης

ΓΚΙΟΥΒΕΝ, Ντίλέκ, 2006, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, Αθήνα: Εστία

ΓΡΟΛΛΙΟΣ, Γ., ΤΖΗΚΑΣ, Χ., 2004, «Τα καινοτόμα στοιχεία του προγράμματος του 1956» στο Μπαγάκης, Γ. (επιμ.) 2004, *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 148-154.

CEBECIOĞLU, S., 1975, *Bati Trakya Türkleri'nin Yaşam Savaşı* (Ο αγώνας ζωής των Τούρκων της Δυτικής Θράκης), στο Δημάδης, Κ. (επιμ.) Βαλκανική Βιβλιογραφία, τ. V – 1976, Παράρτημα, Θεσσαλονίκη: IMXA, 1979, σσ. 415 – 435.

COWAN, Jane, 1997, «Ανθρωπολογία και πολιτισμική ποικιλότητα: προσωπικές σκέψεις με αφορμή το ελληνικό παράδειγμα», Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, τ. 63, 4 – 6/1997 σσ. 15 – 16.

CUMMINS, J., 1999, *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας*, Αθήνα: Gutenberg

GELLNER, E., 1992, *Εθνη και εθνικισμός*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π., 1991, *Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα*, τομ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Αν. Σακούλας

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Μητροπολίτης Μαρωνείας και Κομοτηνής, 1989, *Η συμβολή της τοπικής εκκλησίας εις την αντιμετώπισιν των εθνικών προβλημάτων της Θράκης*, Κομοτηνή : Μητρόπολη Μαρωνείας και Κομοτηνής

DALEGRE, Joëlle, 1997, *La Thrace Greque- populations et territoire*, Paris: L' Harmattan.

DEDE, A., 1975, *Rumelin'de Birakinlanlar* (Οι παρατημένοι στη Ρούμελη/Θράκη), İstanbul: εκδ. του ιδίου

-----, 1978, *Bati Trakya Türk Folkloru*, (Το τουρκικό φολκλόρ της δυτικής Θράκης), Ankara: TC Kültür Bakanlığı (Άγκυρα: Τουρκικό Υπουργείο Πολιτισμού).

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ, Ν., 1994, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», Επιστημονικό συμπόσιο Έθνος – Κράτος - Εθνικισμός, Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, πρακτικά συνεδρίου, σσ. 67 – 116.

ΔΗΜΑΡΑΣ, Α., 1999 (Α' έκδοση 1973), *Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε : Τεκμήρια ιστορίας*, τομ. Α & Β, Αθήνα : Εστία.

ΔΗΜΑΣΗ, Μαρία, 1996, *Τα ελληνόγλωσσα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου της Κωνσταντινούπολης και η θρησκευτική και εθνική ταυτότητα των ελληνοπαίδων*, Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Β., 1983, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430 – 1912*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Δ., 1997, «Η νομική προστασία των εθνικών μειονοτήτων: Κριτική φιλοσοφικών και πολιτικών προϋποθέσεων δικαίου», στο Τσιτσελίκης, Κ, Χριστόπουλος, Δ, (επιμ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Κριτική, σσ. 119 – 169.

ΔΙΒΑΝΗ, Λένα, 2000, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947) Απόπειρα πατριδογνωσίας*, Αθήνα: Καστανιώτης

ΔΡΑΓΩΝΑ, Θάλεια, 1997, «Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται: ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης» στο Φραγκουδάκη, Άννα - Δραγώνα Θάλεια (επιμ.), «Τί είν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 72 – 105.

ΔΩΔΟΣ, Δ., 1994, *Η εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων: μειονοτικά κόμματα στη Νότιο Βαλκανική, Ελλάδα, Βουλγαρία, Αλβανία*, Αθήνα: Εξάντας

ELIAS, Ν., 1997, *Η διαδικασία του πολιτισμού: μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, Αθήνα, (2η έκδοση).

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, Λ., **ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ**, Γ., 2000, «Εθνοτική ταυτότητα και παραδοσιακή μουσική στους μουσουλμάνους της ελληνικής Θράκης», Αθήνα: Εθνολογία, τ. 6 – 7/1998 – 99, σσ.309 - 343

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ, 1991, Μειονότητες στην Ελλάδα και πολιτικός κόσμος, Αθήνα.

ΖΑΜΠΕΤΑ, Εύη, 1995, Η εκπαιδευτική πολιτική στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974 – 1989, Αθήνα: Θεμέλιο

ΖΑΧΟΣ-ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ, Ε., Α., 1999, «Βαλκανική Βαβέλ: Πολιτική ιστορία των αλφαβήτων που χρησιμοποιήθηκαν στα Βαλκάνια», στο Τσιτσελίκης, Κ. (επιμ.) *Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*, Αθήνα: Κριτική, σσ. 17-95.

ΖΕΝΓΚΙΝΗΣ, Ε., 1988, Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη: Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον Ελλαδικό χώρο, Θεσσαλονίκη : Ι.Μ.Χ.Α.

-----, 1994: *Οι μουσουλμάνοι αθηγανοί της Θράκης*, Θεσ/νίκη: ΙΜΧΑ.

HACİ HALİL, Ayşe, 1996, Study of the Turkish Spoken in Western Thrace and it's Comparison with Standard Turkish, Master of Arts in Linguistics, Boğaziçi University

ΗΛΙΑΔΗΣ, Χ., 2004, *Η εθνική ταυτότητα της μουσουλμανικής μειονότητας και η εκπαιδευτική πολιτική: Μελέτη Αρχαικών Πηγών, 1945-1967*, μεταπτυχιακή εργασία στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτική επιστήμη και κοινωνιολογία» του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, Α., 2001, *Η Ελλάδα και ο «εξ ανατολών κίνδυνος» : Αδιέξοδα και Διέξοδοι*, Αθήνα: Πόλις

-----, 2005, *Το κυπριακό: σύγκρουση και επίλυση*, Αθήνα: Σιδέρης

HERAKLIDES, Α., 1980, «Socialization to conflict: a case study of the national historical ingroup-outgroup images in the education system of Greece», Αθήνα: Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 38, σσ. 16-24.

HOBSBAWM, E., J., 1994, Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι και σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, Αθήνα: Καρδαμίτσας

HUSÉN, T., **TUINJMAN**, A., **HALLS**, W., D., (ed), 1992, “The Education of Linguistic, Cultural and Migrant Minorities in Europe”, *Schooling in Modern European Society: a report of the Academia Europaea*, Oxford: Pergamon Press σσ. 185 – 219.

ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, Π., 1995, *Πομάκοι*, Ξάνθη: Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης.

ΘΡΑΚΗ (συλλογικό), 1994, Κομοτηνή: Γεν. Γραμματεία Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας – Θράκης

ΙΟΥΡΑΝΟΓΛΟΥ, Α., 1989, «Ο τύπος της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από τη συνθήκη της Λωζάνης ως σήμερα», Βαλακανικά Σύμμεικτα, Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., τ.3, σσ. 217 – 238.

ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Αλεξάνδρα, 1999, «Το Abecedar από φιολογική σκοπιά», στο Τσιτσελίκης, Κ. (επιμ.) Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια, Αθήνα: Κριτική - ΚΕΜΟ, σσ. 97 – 115.

ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ, Τζένη, 1998, «Κοινωνικός αποκλεισμός, ιδιότητα του πολίτη και φύλο», στο Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, 6ο επιστημονικό συνέδριο, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 365-372.

ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ, Γ., 2002, *Οι παράγοντες διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, 1919 - 1928*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών

ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, Α., 1977, «Συμβολή εις την μελέτη του θέματος των Βαλαάδων», Θεσσαλονίκη: Μακεδονικά (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών) τ.17, σσ. 315-366

KALIONSKI, A., 1993, «The pomak dilemma», La transmission du savoir dans le monde musulman périphérique, Paris: Lettre d' Information no 13 σσ. 122-130.

ΚΑΝΑΚΙΔΟΥ, Ελένη, 1994, *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

KANSEV, V., 1996, *Makedonija etnografija I statistika*, Sofia: Akademisno Izdatelstvo, prof. Marin Dinov, Β' έκδοση (Α' έκδοση 1900)

KARAGIANNOPOULOS, I, E, 1986, «Byzance et les slaves», ανακοίνωση στο 17th International Byzantine Congress, Washington, Abstract of short papers, σσ. 156-166

ΚΑΡΑΪΣΚΟΣ, Κ., 2000, «Ελληνική Θράκη 1999: Μια ιδιότυπη “τουρκοκρατία”», Νέα Κοινωνιολογία, Αθήνα: Παπαζήσης, τ. 29 Χειμώνας 1999-2000, σσ. 21-25

ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ, Ελένη, ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ, Λ., (επιμ.) 2001, «Διημερίδα για τις γλώσσες της μειονότητας της Δυτικής Θράκης», στο Εμπειρικός, Λ, Ιωαννίδου, Αλεξάνδρα, Καρατζάλα, Ελένη, Μπαλτσιώτης, Λ, Μπέης, Σ, Τσιτσελίκης, Κ, Χριστόπουλος, Δ, (επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα: Οι γλώσσες της μειονότητας της Δυτικής Θράκης, τα βλάχικα, οι σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας, τα αρβανίτικα*, Αθήνα: ΚΕΜΟ – Αλεξάνδρεια, 2001, σσ. 17 – 68.

ΚΑΤΣΙΚΑΣ, Χ., - ΘΕΡΙΑΝΟΣ, Κ., 2004, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης : Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Αθήνα: Σαββάλας.

ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ, 1995, *Ομιλίες* (Μετάφραση: Σολταρίδης, Σ.), Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης

- KIZILYÜREK, N.**, 2006, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Μεσόγειος
- KIRIL**, Patriarh Bulgarski (Κύριλλος Πατριάρχης Βουλγαρίας) 1960: *Bulgaromohamedanski Selica v Yuzni Rodopi* (Πομάκικα χωριά της νότιας Ροδόπης), Sofia: Sinodalno Knigoizdatelstvo.
- ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Π.**, 1999, «“Νοερές κοινότητες” και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Βερέμης, Θ, Κιτρομηλίδης, Π, Κολιόπουλος, Ι, Κωφός, Ε, Κιτροφέα, Α, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, σ. 53 – 131, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, (β' έκδοση)
- ΚΟΤΤΑΚΗΣ, Μ.**, 2000, *Θράκη: Η μειονότητα σήμερα*, Αθήνα : Λιβάνης
- ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, Μ.**, 2000, «Το γεράκι και ο σκαντζόχοιρος: Η διοικητική ονοματοθεσία της Ελληνικής Θράκης» στο Γραμματικοπούλου, Ε, (επιμ.) 2000, *Θράκη: Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σσ. 197-204
- ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Π.**, 1998, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος – αρχές 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Π.**, 2000, «Από τα Μύλλετ στα έθνη : Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19ος - αρχές 20ου αιώνα)» στο Γραμματικοπούλου, Ε, (επιμ.) 2000, *Θράκη: Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σσ. 169-195
- KONORTAS, P.**, 1985, “La presse d’ expression turque des musulmans de Grèce pendant la période post-ottomane”, *Turcica*, XVII, σ. 245 – 278.
- ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ, Γ.**, 2000, «Οι ορεσίβιοι της Ροδόπης (τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αιώνα): σκέψεις για την εικόνα τους στα ταξιδιωτικά έγγραφα της εποχής», Αθήνα: Εθνολογία τομ. 8/2000, σσ. 249 - 264
- ΚΟΥΦΟΥΔΑΚΗΣ, Β.**, 1991, «Το Κυπριακό, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι υπερδυνάμεις 1960-1986» στο Αλεξανδρή, Α, Βερέμης, Θ, Καζάκος, Π, Κουφουδάκης, Β, Ροζάκης, Χ, Τσιτόπουλος, Γ, 1991, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 - 1987*, Αθήνα: Γνώση, Β' έκδοση (Α' έκδοση 1988), σσ. 215-268
- ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ, Γ.**, 2006, *Ιερός νόμος του Ισλάμ και μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες: μεταξύ κοινοτισμού και φιλελευθερισμού*, Αθήνα-Κομοτηνή : Σάκκουλας
- ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, Π.**, 2004, *Συγκριτική Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Βιβλιόραμα
- ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Κ.**, 1999, *Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκειμάτων*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- KUNERALP, Z.**, 1997, *İkili rapor/Rapport des deux* [May-August 1959], İstanbul : İSİS
- LADAS, S.**, 1932, *The exchange of minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, N.Y.: McMillan.
- ΛΑΖΑΡΟΥ, Α.**, 1994, «Έλληνες εξισλαμισθέντες οι τουρκογενείς της Θράκης», Αθήνα: Οικονομικός ταχυδρόμος, 23.06.1994, σ. 46

ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ, Λ., 1998, «Οι συνέπειες της επιτηρούμενης ζώνης για τις τοπικές οικονομίες που αφορά», στο Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, 6ο επιστημονικό συνέδριο, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 455 – 467.

ΛΑΦΑΖΑΝΗ, Δώρα, 1997, “Εμείς και οι «άλλοι»: η διαχείριση της εθνο-πολιτισμικής διαφορετικότητας”, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, τ. 63, 4 – 6/1997 σσ. 11 – 14.

LAFASANI, Dora, 1995, “Les lacunes de l’ accueil des nouveaux immigrés”, στο BISTOLFI, R, ZABBAL, F, (επιμ), *Islams d’ Europe. Intégration ou insertion communautaire?*, Paris: Édition de l’Aube, σσ. 346 – 348.

ΛΕΓΚΟΦ, Ζ., 1998, *Ιστορία και Μνήμη*, Αθήνα: Νεφέλη

ΛΕΚΚΑΣ, Π., 1996, *Η εθνικιστική ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα: Κατάρτι (Β’ έκδοση)

LEWIS, B., 2001, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, Αθήνα: Παπαζήσης, τομ. 1

ΜΑΑΛΟΥΦ, Α., 1999, *Φωνικές ταυτότητες*, Αθήνα : Ωκεανός

ΜΑΓΚΡΙΩΤΗΣ, Γ., 1990, *Πομάκοι ή Ροδοπαίοι: οι Έλληνες μουσουλμάνοι*, Αθήνα: Ρήσος

ΜΑΛΙΠΚΟΥΔΗΣ, Φ., 1988, *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη : Βάνιας

ΜΑΛΚΙΔΗΣ, Φ., 2000, «Η πολιτική για τη Θράκη, από την ελλαδική και τουρκική δομή εξουσίας, από το 1974 έως το 1989 και ο ρόλος του ΝΑΤΟ», στο Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα, 7^ο επιστημονικό συνέδριο, Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, Αθήνα Πάντειο Πανεπιστήμιο, 21 – 24 Απριλίου 1999, πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα: Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, Αθήνα, σσ. 398 - 417

ΜΑΝΑΚΑΣ, Δ., 1955, «Κιρτζαλήδες, Πομάκοι, Νταγλήδες και Κιζιλμπάσηδες οικόντες περί το όρος Ροδόπη», Αθήνα: Αρχαίο Θρακικό και Λαογραφικό Θησαυρού» τ. 20 (1955), σσ. 334-348

ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ, Ν., ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, Γ., 1999, *Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά: Η εκλογική συμπεριφορά μιας ομάδας μουσουλμάνων τσιγγάνων στη Θράκη*, Φύλλα εργασίας στην Πολιτική Επιστήμη, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένων Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσ/νίκη 1999.

MARSHALL, T.,H, BOTTOMORE, T., 1995, *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*, Αθήνα : Gutenberg

ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, Γ., 2000 α, «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι σχέσεις μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας στον ελληνόφωνο τύπο της Κομοτηνής», στο *Το θρησκευτικό φαινόμενο και η σύγχρονη κοινωνία με έμφαση στην περιοχή της Θράκης – Πρώτη συνθετική μελέτη*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Παιδαγωγικό τμήμα νηπιαγωγών, σσ. 83 – 109.

----- 2000 β, «Επίλυση συγκρούσεων και εκπαίδευση: Το πειραματικό σχολείο Neve Shalom / Wahat al-Salam στο Ισραήλ», Αντιτετράδια εκπαίδευσης, τ. 56, σσ. 64 – 70.

----- 2001, «Γιατί ο μικρός Μεμέτ δεν μαθαίνει ελληνικά;», στο Τρέσσου, Ε, Μητακίδου, Σ, (επιμ.) 2002, *Η διδασκαλία της γλώσσας και των μαθηματικών: Εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής (πρακτικά συνεδρίου), σσ. 394-401 -----

----- 2004, *Τα Παιδιά της Καλκάντζας: Φτώχεια, εκπαίδευση και κοινωνικός αποκλεισμός σε μια κοινότητα μουσουλμάνων της Θράκης*, Αθήνα: Μεταίχμιο

MAVROMMATIS, G., 2005, «Monuments and communities: Bektashism in 20th century Greece», Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumum I [Πρώτο διεθνές συνέδριο για τον Μπεκτασισμό και τον Αλεβισμό], Süleyman Demirel Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi [Πανεπιστήμιο Süleyman Demirel - Θεολογική σχολή], İsparta, πρακτικά συνεδρίου, σσ. 526-551

ΜΕΚΟΣ, Ζ., 1998, *Καταπίεση μειονοτήτων: Αλήθειες και μυθεύματα*, Κομοτηνή: Εταιρεία Θρακικών Ερευνών

----- 1995, *Θράκη: Οι συνιστώσες του μειονοτικού προβλήματος*, Αθήνα/Κομοτηνή: Ηρόδοτος/Δικηγορικός Σύλλογος Κομοτηνής

----- 1991, *Οι αρμοδιότητες του μουφτή και η ελληνική νομοθεσία*, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας

MERÇİL, E., 1966, “Batı Trakya Türklerinin eğitim meselesi ve Yunan baskısı”, (Το εκπαιδευτικό πρόβλημα των Τούρκων της Δυτικής Θράκης και η ελληνική καταπίεση), Türk Kültürü, τ. 4 (1966), σ. 689 – 694, στο Δημητριάδης, Β, (επιμ.), Δελτίο Τουρκικής Βιβλιογραφίας, τ. 12, (1971), Θεσσαλονίκη: IMXA, σσ. 37 – 43.

ΜΗΛΛΑΣ, Η., 2001, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων: Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αθήνα : Αλεξάνδρεια

ΜΗΝΑΪΔΗΣ, Σ., 1990, *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας

ΜΗΤΣΑΚΗΣ, Κ., 1979, «Πομάκιες διασκευές του τραγουδιού για το “Γεφύρι της Άρτας”», Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (πρακτικά συνεδρίου), Θεσσαλονίκη: IMXA.

ΜΙΣΕΝΤΖΗΣ, Α., 1935(;), *Γενικός οδηγός Νομού Ροδόπης 1934-1936*, Κομοτηνή: εκδ. του ιδίου.

ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Ι., 1999, «Μειονοτικές ευαισθησίες και εκπαιδευτικά προβλήματα: η περίπτωση του Abecedar» στο Τσιτσελίκης, Κ, (επιμ) *Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*, Αθήνα: Κριτική - KEMO, σσ. 117 - 144

-----, 2003, *Μετακινήσεις σλαβόφωνων πληθυσμών (1912 – 1930): ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα: Κριτική – ΚΕΜΟ

ΜΟΥΣΤΑΦΑ, Μ., 1999, «Εκπαιδευτική υποστήριξη και κοινωνική συμμετοχή: Η περίπτωση της τουρκικής μειονότητας της Θράκης», στο Σπανού Ελένη (επιμ.) *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός - Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα - Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΤΖΑΣ, σσ. 223-228

ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ, Α., 1997 «Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη» στο Τσιτσελίκης, Κ, Χριστόπουλος, Δ, (επιμ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα – Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Κριτική, σσ. 315-348

ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ, Α., ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, Κ., 2001, *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: Συλλογή νομοθεσίας – Σχόλια* Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας

ΜΠΕΗΣ, Σ., 2000, *Εισαγωγή στις βαλκανικές σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας – Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών.

ΜΠΕΛΙΑ, Ελένη, 1995, *Εκπαίδευση και αλτρωτική πολιτική: η περίπτωση της Θράκης 1856 – 1912*, Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., No 262.

ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Σ., 1994, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, τομ. Α' & Β', Αθήνα : Gutenberg.

ΜΥΛΩΝΑΣ, Θ., 1998, *Κοινωνιολογία της Ελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Gutenberg

ΝΑΚΡΑΤΖΑΣ, Γ., 1988, *Η στενή εθνολογική συγγένεια των σημερινών Ελλήνων, Βουλγάρων και Τούρκων: Μακεδονία – Θράκη*, Θεσσαλονίκη: εκδ. του ιδίου

ΝΑΥΡΙΔΗΣ, Κ., ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ, Ν., 1997, *Ταυτότητες – ψυχοκοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα: Καστανιώτης

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η., 1991, «Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη 1923 – 1955», Αθήνα: Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ.8, 1990-91.

ΝΟΤΑΡΑΣ, Γ., 1995, «Η ανομοιογένεια του πληθυσμού: ένα χρόνιο πρόβλημα», στο Ζολώτας, Ξ, Αγγελόπουλος, Α, Πεσμαζόγλου, Ι, (επιμ.) *Η ανάπτυξη της Θράκης: προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών σσ. 39 – 59.

ΞΗΡΟΤΥΡΗΣ, Ν., Ι, 1971, *Ιδαι παρατηρήσεις επί της κατανομής των συχνότητων των ομάδων αίματος εις τους Πομάκους*, Θεσσαλονίκη: Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ.

ORHONLU, C., 1964, “Bati Trakya’da Türk Nüfüsü” (Ο τουρκικός πληθυσμός της Δυτικής Θράκης) στο Δημητριάδης, Β, (επιμ.), *Δελτίο Τουρκικής Βιβλιογραφίας*, τ. 6, (1969), Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, σσ. 19 – 48.

ÖMEROĞLU, A., 1998, *Batı Trakya Türkleri'nin Bölge Ekonomisindeki Yeri ve Geleceğini*, (Η θέση και το μέλλον των Τούρκων της Δυτικής Θράκης στην περιφερειακή οικονομία), Κομοτηνή: Diyalog

ΠΑΛΛΗΣ, Α., 1925, *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912 - 1924*, Αθήνα

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ, Ν., 1995, *Μουσουλμανική μειονότητα και εθνική συνείδηση*, Αλεξανδρούπολη: Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Έβρου

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Ν., 2003, *Εκπαιδευτική Πολιτική: Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική* (:), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ζ., 2000, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός: εισαγωγής στο φυλετικό μίσος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

ΠΑΠΑΕΥΓΕΝΙΟΥ, Α., 1946, *Βόρειος Ελλάς: Μειονότητες από στατιστικής απόψεως εν σχέσει με τον πληθυσμόν και την εκπαίδευσιν*, Θεσσαλονίκη.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Αντιγόνη, 2001, *Πολιτικές της μνήμης και διαχείριση της καθημερινότητας: Για τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στην Κομοτηνή από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα*, Κομοτηνή: Πτυχιακή εργασία στο τμήμα Ιστορίας – Εθνολογίας Δ. Π. Θ.

PAPANIKOLAOU, Antigoni, 2002, *"The more they deny my ethnic identity, the more Turk I become" :The 'Babel' of a minority identity in Thrace (Greece)*, MA dissertation submitted to the University of Sussex (UK)

ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ, Θρ., 1993, «Δ. Θράκη: Το μειονοτικό μπορεί να λυθεί με την υποχρεωτική στράτευση των Ελλήνων ... συνεπώς και των μουσουλμανίδων. Πολιτική βούληση όμως υπάρχει;» Αθήνα: Τότε, τ. 40 (1-2/1993), σσ. 23-27

RENTZOPOULOS, D., 1964, *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, La Hague -Paris: Muton

ΠΕΤΡΑΚΗ, Γεωργία, 1995, «Χριστιανές και μουσουλμάνες εργάτριες ενδύματος στην Ξάνθη», Αθήνα: Ο Πολίτης, τ. 10. σσ. 19 – 21.

----- 1997, «Στη Ξάνθη και στο Λαύριο», Αθήνα: Θέματα, τ. 63. σσ. 84 – 85.

ΠΛΑΤΗ, Ι., ΤΑΜΠΑΚΗΣ, Θ., 1996, «Η εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης», Εκπαιδευτική Κοινότητα, τ 37, Μάιος – Ιούλιος 1996, σσ. 14 – 17.

ΠΟΛΙΤΗΣ, Α., 1998, *Ρομαντικά χρόνια – ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 – 1880*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, (β' έκδοση).

POPOVIC, A., 1986, *L' Islam Balkanique*, Wiesbaden: Harrassowitz

ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ, Ι., 1995, «Κράτος πρόνοιας και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα» στο Καζαμιάς, Α., - Κασσωτάκης, Μ. (επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: Σείριος, σσ.84 – 119.

RAZDOJNIKOV, A., S., (χ.χ.), “*Iz borbite na Balgarite v Maronijska eparhija za priznavane na Balgarski carkovno – ycilicni opstini I Balgarska narodnost v Zapadna Trakija*” (Από τους αγώνες των Βουλγάρων της επαρχίας Μαρωνείας για την αναγνώριση των βουλγαρικών εκκλησιαστικο-εκπαιδευτικών κοινοτήτων και της βουλγαρικής εθνότητας στη Δυτική Θράκη), Sofia: Ivestija na Trakijskija Nausen Institut, τόμος 1, σσ. 96 – 116.

ROUX, J.-P., 1998, *Η ιστορία των Τούρκων: 2000 χρόνια από τον Ειρηνικό ως τη Μεσόγειο*, Αθήνα: Γκοβόστις

ΣΑΜΣΑΡΗΣ, Δ., 1980, *Ο εξελληνισμός της Θράκης κατά την Ελληνική και Ρωμαϊκή Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. του ιδίου (διδασκαρική διατριβή - Φιλοσοφική σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

SARIOGLOU, Irini, 2004, *Turkish Policy towards Greek Education in Istanbul 1923-1947: Secondary education and cultural identity*, Athens: Hellenic Library and Historical Archive

SELAHATTİN, Y., 1976, «Ο Mehmet Hilmi που άναψε τη φλόγα του τουρκικού εθνικισμού στη Δυτική Θράκη, και ο τουρκικός τύπος στη Δυτική Θράκη», στο Βαλκανική Βιβλιογραφία, τ. V, 1976, παράρτημα, Θεσσαλονίκη: IMXA, σσ. 373 – 378.

ΣΓΑΤΖΟΣ, Α., 2005, *Μαθαίνοντας τα σύνορα: Η κατασκευή της μειονοτικότητας σε ένα μειονοτικό σχολείο της Κομοτηνής*, Διδακτορική Διατριβή (αδημοσίευτη), Μυτιλήνη Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.

SHAW, S & SHAW, E, 1997, *History of the Ottoman Empire*, V II, Cambridge: Cambridge University Press.

ΣΙΝΑΠΙΔΗΣ, Β., Σ., 1953, «Φυλετική καταγωγή, ήθη και έθιμα των Κατσιβέλλων Διδυμοτείχου», Αθήνα: Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, τ. 18, σσ. 289-298

SMITH, A., 2000, *Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα: Οδυσσέας

ΣΟΛΤΑΡΙΔΗΣ, Σ., 1997, *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα: Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνης

ΣΥΡΙΓΟΣ, Α., 2000: «Δυτική Θράκη: η αθέατη όψη», Νέα Κοινωνιολογία, Αθήνα: Παπαζήσης, τ 29, Χειμώνας 1999 - 2000, σσ. 43-84

ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, Γ., 1998, *Θρησκεία και εκπαίδευση*, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Σάκκουλας

TCHEMALOVICH, S., A., 1933, «Les musulmans en Grece», Paris: L'Europe de l'Est et du Sud-Est, τ. 3-4, σσ. 205-210

TRIANTAFYLLIDOU, Anna, 1998, "National identity and the 'other'", *Ethnic and Racial Studies*, τομ. 21 τευχ. 4, σσ. 593-612.

ΤΡΟΥΜΠΕΤΑ, Σεβαστή, 2000, "Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του «άλλου» και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία", Αθήνα: Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 101 – 102, 2000, σσ. 137 – 176.

----- 2001, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης: το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Αθήνα: Κριτική – KEMO, Αθήνα

TRUBETA, Sevasti, 1999, *Die Konstitution von Minderheiten und die Etnisierung sozialer und politischer Konflikte - Eine Untersuchung am Beispiel der im griechischen Trakien ansässigen Moslemischen Minderheit*, Frankfurt: Peter Lang.

ΤΣΕΛΕΜΠΙ, E., 1991, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκάτη

TSIMBIRIDOU, FOTINI, 2000, *Les Pomak dans la Thrace Grecque*, Paris: L' Harmattan.

ΤΣΙΟΥΜΗΣ, K, 1994, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 – 1940: Ιστορία - Πολιτική - Παιδεία*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Νηπιαγωγών.

----- 2000, «Η προσχολική εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα και η διαπολιτισμική προσέγγιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας», *Μακεδόν*, τ. 7, 2000.

----- 2006, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης (1950-1960): Πολιτικοδιπλωματικές διεργασίες και εκπαιδευτική πολιτική*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλης

ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ, K., 1996, *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Σάκκουλας.

----- 1999, «Η θέση του μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη», στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική – KEMO, σσ. 271 – 330.

----- 2000, «Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 8, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 947 – 970

----- 2001, «Οι δικαιοδοσίες του μουφτή ως ιεροδίκη. Με αφορμή την απόφαση 405/2000 του μονομελούς πρωτοδικείου Θηβών», Αθήνα: Νομικό Βήμα, τ. 49, 2000, σσ. 583 – 593.

----- 2002α, «Διαμόρφωση και εφαρμογή του δικαιώματος στη διδασκαλία της μειονοτικής - μητρικής γλώσσας: από το μειονοτικό στο διαπολιτισμικό σχολείο», στο Τρέσσου, Ε, Μητακίδου, Σ, (επιμ.) 2002, *Η διδασκαλία της γλώσσας και των μαθηματικών: Εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής (πρακτικά συνεδρίου), σσ. 446-455

----- 2002β, «Ο κανόνας δικαίου ως έκφραση εθνικής ιδεολογίας : Τα αδιέξοδα της νομικής αντιμετώπισης των μειονοτήτων στην Ελλάδα» στο *Μειονότητες στην Ελλάδα*,

Επιστημονικό Συμπόσιο, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2002, πρακτικά συνεδρίου, σσ. 457-482

TSİTSELİKİS, K., 2003., «1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemmaatler: Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar» («Μουσουλμανικές κοινότητες στην Ελλάδα πριν και μετά το 1923: Δικαιικές συνέχειες και ιδεολογικές ασυνέπειες») στο Pekin, M, (ed.), 2005, *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesesi*, (Ζωές ξαναστημένες από την αρχή: Η υποχρεωτική ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (εκδόσεις πανεπιστημίου Bilgi), σσ. 341-355. Το ίδιο στα ελληνικά στο Τσιτσελικής, Κ., 2006, (επιμ.). *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών: Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, σσ. 368-386

TSİTSELİKİS, K., *Legal and political aspects Regarding Old and New Islam in Greece*, υπό έκδοση.

TSİTSELİKİS, K., MAVROMMATIS, G., 2003, *Turkish : The Turkish language in education in Greece*, Ljouwert/Leuwarden: Mercator-Education

ΤΣΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., 1991, «Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις 1945-1987» στο Αλεξανδρή, Α, Βερέμης, Θ, Καζάκος, Π, Κουφουδάκης, Β, Ροζάκης, Χ, Τσιτσόπουλος, Γ, 1991, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923 - 1987*, Αθήνα: Γνώση, Β' έκδοση (Α' έκδοση 1988), σσ.175-199.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κ., 1998, «Μπροστά στο ρατσισμό του σήμερα», στο *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Αθήνα: Παρασκήνιο – Κίνηση Πολιτών Κατά Του Ρατσισμού, σσ. 18 – 38.

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Άννα, 1997, «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίας του ελληνικού έθνους» στο Φραγκουδάκη, Άννα - Δραγώνα Θάλεια (επιμ.), *«Τί είν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 143 – 198.

ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., 2000, «Πολλαπλή ταυτότητα και Εκπαίδευση στους Πομάκους της Θράκης», *Νέα Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Παπαζήσης, τ. 29, Χειμώνας 1999 - 2000, σσ. 97-113.

ΧΑΤΖΗΛΙΑΣ, Δ., 1971, *Η ελληνική γλώσσα εις τας πρώτας τάξεις των μουσουλμανικών σχολείων*, Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων

ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ, Π., 1988, «Η Δυτική Θράκη υπό το φως της εθνικής ιδέας των Τούρκων με βάση τουρκικά δημοσιεύματα», *Ιστορική, αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τη Θράκη (πρακτικά Συμποσίου)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, νο 21, σσ. 299 – 334.

----- 1992, *Η Θράκη υπό το φως της εθνικής ιδέας των Τούρκων 1985 – 1991*, εκδ. Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.

ΧΛΕΠΑΣ, Ν., Κ., ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Π., 1997, *Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης*, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Σάκκουλας

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ., 2002, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας*, Αθήνα: Κριτική

ΨΗΜΜΕΝΟΣ, Ι., 1995, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα: Glory Book – Παπαζήσης

WINTER, M., 1984, «The modernization of education in Kemalist Turkey», στο Landau, J, M, (ed), *Attaturk and the modernization of Turkey*, Colorado: Westview press, σσ. 183 - 194.

